ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XII—XIII

1942—1944

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1944

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XII—XIII

1942—1944

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1944

CUPRINSUL

TOMUL XII

TOMUL XIII

LIMBA HITITĂ ŞI ROLUL EI ÎN GRAMATICA COMPARATĂ

DE

TH. SIMENSCHY

Memoriu prezentat în şedinţa Secţiunii Literare dela 15 Octomvrie 1943

INTRODUCERE

Hitita este limba în care şi-au scris documentele regii împărăţiei *Hatti*, din Asia Mică de răsărit, în mileniul al doilea înainte de Hristos. Ele au fost descoperite în anul 1906, în urma săpăturilor făcute de Hugo Winckler, în oraşul turcesc *Boghazköi*, la 150 de km. spre răsărit de Ankara. Acolo se afla străvechiul oraş *Hattuša*, capitala celui de al doilea imperiu hitit (între 1450 şi 1200 a. Chr.).

Winckler a găsit o mare parte din arhiva de stat a regilor hitiţi, cu mii de documente scrise în limba hitită, cu caractere cuneiforme, pe tăbliţe de argilă.

Textele descoperite cuprindeau un cod de legi, decrete, tratate, scrisori adresate regilor şi primite dela ei sau dela membrii familiilor lor, anale scrise de diferiţi regi, îndrumări cu privire la ceremoniile de îndeplinit la numeroasele sărbători ale curţii, rugăciuni, expuneri amănunţite de rituri de magie pentru vindecarea de boale şi pentru alte scopuri, prevestiri şi câteva legende mitologice. Cu deosebire interesant e un tratat despre îngrijirea şi dresarea cailor.

Scribii hitiţi, ca şi profesorii lor din Asiria şi Babilonia, au alcătuit glosare de cuvinte rare şi dificile din diferitele limbi care-i interesau; fragmente importante din aceste glosare au ieşit la iveală.

Tăblițele găsite la Boghazköi se află acum în muzeele din Istambul și din Berlin. Un însemnat număr de texte încă n'a fost publicat.

Glosarele cuprind trei limbi: sumeriana, accadiana și hitita, în coloane paralele. Câteva tratate și alte documente sunt scrise în întregime în accadiană. Toate textele conțin numeroase cuvinte scrise cu ideograme sau cu cuvinte accadiene, deși acestea trebuesc citite ca hitite. Tratatul despre călărie conține un număr de termeni tehnici împrumutați dela curtea indică din *Mitanni* (între Tigru și Eufrat); iar un tratat între regele hitit Supilulyumas și Matiwaza din regatul Mitanni, încheiat pe la 1400 a. Chr., cuprinde numele mai multor divinități vedice: Mitra și Varuna, Indra și cei doi Nāsatya (Açvini). Faptul acesta este foarte important din punct de vedere cultural.

Marea majoritate a textelor din Boghazköi sunt scrise în hitită. Toate textele descoperite până acum au fost scrise în răstimpul celor două secole și jumătate ale celui de al doilea imperiu hitit (1450—1200); însă unele din ele sunt copii de pe tăblițe mai vechi sau publicații de texte mai vechi, alcătuite în timpul primului imperiu (între 1900—1650 a.Chr.). Limba textelor mai vechi prezintă unele deosebiri față de limba celorlalte [1]).

Alături de limba hitită se mai vorbeau în împărăția hitită și 'n țările învecinate și alte limbi. Textele religioase hitite conțin invocări de divinități în limbile: proto-hatică, luvică și churitică. Proto-hatica era limba populației străvechi din Hatti și în perioada hitită probabil că nu mai era decât o limbă moartă a cultului. Luvica a fost vorbită contemporan cu hitita, mai ales în sudul Asiei Mici. Ea este o limbă indo-europeană, probabil înrudită de departe cu cea hitită. Cuvinte și forme luvice se află împrăștiate prin textele hitite și sunt caracterizate printr'un semn cuneiform, care indică glosa: 𒑱 sau: ▷. Churitica era limba unui popor cu ramificații îndepărtate, din Mesopotamia și Siria de Nord, care

---

[1]) Sturtevant, *A Comparative Grammar of the Hittite Language.* Philadelphia, 1933; 1 sqq.; I. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, I, Heidelberg, 1940, 1.

a exercitat o puternică influență culturală, mai ales religioasă, asupra Hitiților.

Pe lângă scrierea cuneiformă, introdusă din Babilonia, Hitiții au întrebuințat încă din timpul marelui lor imperiu și o scriere *ideografică;* ea a supraviețuit câteva sute de ani imperiului hitit într'un număr de inscripții în Asia Mică și 'n Siria de Nord. Această scriere, numită scriere hieroglifică hitită, a rămas o enigmă timp de decenii. In prezent ea este pe punctul de a fi descifrată și va da la iveală încă o limbă indoeuropeană, despre ale cărei raporturi cu hitita cuneiformă și cu alte limbi nu se poate spune încă nimic sigur [1]).

Trăsăturile fundamentale ale morfologiei hitite au fost descifrate de învățatul ceh B. Hrozný, în timpul războiului mondial, și expuse în prima gramatică hitită: « Die Sprache der Hethiter » (Boghazköi-Studien, 1. 2. Heft. Leipzig, 1916—1917).

O metodă severă a cercetării, în primul rând a cuvintelor, a fost întemeiată câțiva ani mai târziu de F. Sommer, și asigură progresul nouei discipline, fără a apuca pe drumuri etimologice greșite. Alături de Sommer au prelucrat apoi în toate direcțiile, și în mod pur descriptiv, gramatica și lexicul limbii hitite în primul rând învățații germani, care într'un timp relativ foarte scurt au făcut să fie cunoscută această limbă dispărută de peste trei mii de ani.

Prima carte care rezumă rezultatele obținute de învățații germani este aceea a lui L. Delaporte, apărută în anii 1929—1933 sub titlul: « *Manuel de langue hittite* » (în 4 părți; partea a 2-a cuprinde: « *Eléments de la grammaire hittite* », Paris, 1929).

Afară de Holger Pedersen și de Couvreur, au încercat să pună în legătură limba hitită cu celelalte limbi indoeuropene în primul rând indogermaniștii americani, în frunte cu E. H. Sturtevant. Incercarea lor a întâmpinat mari greutăți, din cauză că scrierea cuneiformă nu redă întocmai fonetica hitită. Studiile acestea au fost rezumate în gramatica lui Sturtevant: *A Comparative Grammar of*

[1]) I. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, Erster Teil, Heidelberg, 1940, p. 1.

the Hittite Language, Philadelphia 1933, din care a apărut până acum numai volumul I, despre fonetică și morfologie. E plănuit și un al doilea volum, privitor la sintaxă, care fără îndoială că va fi extrem de interesant și va necesita o totală refacere a gramaticei istorice și comparate a diferitelor limbi indoeruopene, în primul rând a limbilor sanscrită, greacă și latină. Rezultate remarcabile vor fi obținute mai ales în ceea ce privește sintaxa cazurilor, a timpurilor, a modurilor și a propozițiilor. Unele din ele, bazate pe comparații cu limbile indoeuropene citate, sunt arătate în studiul de față.

O gramatică descriptivă, scurtă și precisă, a limbii hitite, apărută în anul 1940, are ca autor pe Ioh. Friedrich, vestit prin textele și studiile hitite ce le-a publicat: « *Hethitisches Elementarbuch* ». Erster Teil: « Kurzgefasste Grammatik ». Cartea lui Friedrich are marele merit că umple o lacună foarte importantă prin faptul că tratează și sintaxa. In schimb Friedrich se mărginește să descrie limba hitită așa cum apare în haina scrierii cuneiforme, renunțând la orice fel de comparație cu alte limbi indoeuropene. Autorul speră să publice în curând a doua parte a lucrării sale elementare și anume o carte de citire (crestomație) în transcripție, cu vocabular, menită să dea putința, prin comentarul ei gramatical și real, de a se familiariza cineva cu textele și fără profesor. Afară de aceasta mai e plănuită și o « Crestomație hitită în scriere cuneiformă » *(Hethitisches Keilschriftlesebuch)* [1].

METODĂ ȘI PRINCIPII

Din cercetările savanților, în primul rând germani și americani, rezultă că hitita este o limbă indoeuropeană, cea mai veche pe care o cunoaștem până în prezent din documente cu dată sigură. Hitita derivă din indoeuropeana primitivă, întocmai ca sanscrita, iranica, greaca, latina, etc. Studiul limbilor indoeuropene, în decurs de aproape un secol și jumătate, a dat putința cercetătorilor să stabilească niște principii

[1] I. Friedrich, *ib.*

sau legi generale de mare însemnătate, care se aplică în parte şi altor limbi, din alte familii decât cea indoeuropeană. Principiul cel mai de seamă e următorul: Orice limbă indoeuropeană tinde în cursul evoluţiei ei să-şi simplifice sistemul ei morfologic şi să devină, din sintetică, analitică. Limba sanscrită şi limba engleză reprezintă cele două extreme ale acestei evoluţii; la fel limba greacă homerică şi cea neogreacă, etc. Principiul de mai sus se poate enunţa şi invers: Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât sistemul ei morfologic este mai complicat. Nicio limbă indoeuropeană nu face excepţie dela această regulă, afară de una singură: limba hitită. Vom avea adesea prilejul, în cursul acestei expuneri, să constatăm acest fapt important şi vom reveni asupra lui la sfârşit.

Ne propunem aici să arătăm mai întâi asemănările esenţiale dintre limba hitită şi cele mai vechi limbi indoeuropene; apoi arhaismul ei, prin care diferă de toate celelalte limbi din familia indoeuropeană; în sfârşit problemele pe care le pune limba hitită şi perspectivele ce se deschid pentru cercetători mai ales în trei domenii: al filologiei hitite, al gramaticei comparate şi al lingvisticei generale.

Insă, înainte de a compara limba hitită cu celelalte limbi indoeuropene vechi, trebue să definim mai întâi gramatica comparată, să arătăm obiectul ei şi să amintim câteva principii generale.

O gramatică comparată este, după M e i l l e t, un sistem de raporturi între o limbă iniţială şi limbile care au derivat din ea [1]). Obiectul unei astfel de gramatici este, deci, de-a arăta concordanţele dintre diferitele limbi înrudite prin aceeaşi origine şi concluziile ce se pot trage.

Fără ajutorul gramaticei comparate, cel care studiază o limbă, de pildă greaca sau latina, trebue să se mărginească la simple observare a faptelor, fără a căuta să le înţeleagă. Inţelegerea lor se obţine numai prin metoda istorică, pornind dela cele mai vechi documente scrise, şi prin metoda comparativă, comparând între ele aspectele cele mai vechi a două

[1]) A. M e i l l e t, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 8-ème éd. Paris, 1937, p. 17.

sau a mai multor limbi înrudite și luminând prin aceasta perioada preistorică a fiecărei limbi în parte.

Principiile generale, stabilite în ceea ce privește evoluția unei limbi, se referă în primul rând la limbile indoeuropene. Chiar la o grupă relativ comparabilă cu familia indoeuropeană, cum e cea semită, condițiile sunt atât de diferite, încât nu s'a izbutit să se creeze o gramatică comparată a limbilor semite așa de riguroasă și de completă ca cea a limbilor indoeuropene [1]).

In schimb din principiile sau legile generale privitoare la familia de limbi indoeuropene s'a format în secolul trecut o știință nouă, numită știința graiului sau lingvistica. Ea a căutat să extindă principiile de mai sus și la alte limbi, neindoeuropene, și prin aceasta a devenit o știință independentă de gramatica comparată, rămânând totuși în cea mai strânsă legătură cu ea.

Gramatica comparată nu se ocupă cu limba indoeuropeană primitivă; această limbă e necunoscută. Singura realitate pe care o studiază comparatistul sunt concordanțele dintre diferitele limbi care derivă din limba indoeuropeană primitivă [2]). Totuși, între alții, doi învățați mari au căutat să reconstitue această limbă: F r a n z B o p p, creatorul gramaticei comparate, la începutul secolului trecut, și H e r m a n n H i r t, în « Indogermanische Grammatik ». O bună parte a teoriilor și combinațiilor acestui mare indogermanist, foarte îndrăsnețe și mult combătute la început, au fost recunoscute ca întemeiate, între alții și de M e i l l e t, și au primit o splendidă confirmare prin limba hitită.

Cu toate progresele realizate în cunoașterea limbii hitite, ea încă n'a fost încadrată în gramatica comparată a limbilor indoeuropene. Azi, în orice tratat de filologie comparată hitita trebue să-și ocupe locul cuvenit, alături de sanscrita vedică și de greaca homerică.

Iată acum principiile pe baza cărora s'a putut cunoaște, imediat ce a fost descifrată, că limba hitită este o limbă indoeuropeană:

[1]) A. M e i l l e t, *o. c.*, 14,17.
[2]) *Ib.*, 41, 47.

Când două limbi prezintă în formele lor gramaticale, în sintaxa şi în vocabularul lor, un ansamblu de concordanţe (potriviri) de amănunt, acestea se datoresc faptului că cele două limbi nu sunt în realitate decât una; de exemplu asemănarea dintre italiană şi spaniolă provine din faptul că aceste două limbi sunt forme moderne ale limbii latine; franceza, care seamănă mai puţin cu ele, este totuşi şi ea o latină modernă, însă mai schimbată. Deci, deosebirile pot fi mai mult sau mai puţin mari; însă un ansamblu de coincidenţe precise în structura gramaticală a două limbi arată că ele derivă din aceeaşi limbă vorbită la o dată anterioară [1]).

Fiecare limbă indoeuropeană are o înfăţişare proprie. Fonetica şi morfologia au, în fiecare din ele, caractere speciale. Aceste deosebiri adânci nu se pot datori decât particularităţilor limbii vechilor populaţii, care a fost înlocuită de indoeuropeană. Influenţa limbilor înlocuite de indoeuropeană se numeşte « *acţiunea substratului* ». Din nefericire substratul este necunoscut aproape peste tot, aşa că suntem reduşi la ipoteze ce nu pot fi demonstrate [2]).

Pe lângă aceasta, mai trebue de ţinut seamă şi de perioadele în care anumite populaţii întrebuinţează simultan două limbi şi, deci, cei care vorbesc au în minte expresii care aparţin la două limbi diferite: *perioade de bilingvism*. Cei care dispun în acelaşi timp de două mijloace de exprimare distincte, introduc adesea în una din cele două limbi vorbite de ei procedee care aparţin celeilalte [3]). Lucrul acesta s'a întâmplat adesea, se întâmplă şi azi şi poate fi observat cu uşurinţă şi la noi. Nici limba hitită n'a scăpat de această influenţă, şi e cert că hitita cuprinde, mai ales în vocabular şi în sintaxă, numeroase elemente accadiene (babilonice), deci semite.

Cea mai bună dovadă că o limbă aparţine unei grupe anumite, constă în a arăta că acea limbă păstrează ca anomalii forme care odată au fost normale. Tipul *est: sunt*, excepţional

---

1) Meillet, *o. c.*, 15.
2) *Ib.*, 25.
3) *Ib.*, 26.

în latinește, este rămășița unui tip care era normal în indoeuropeană; (cf. scr. *ás-ti: s-ánti; — é-ti: y-ánti*, etc.).

Ceea ce a făcut posibilă construirea gramaticei comparate a limbilor indoeuropene e faptul că toate aceste limbi sunt pline de anomalii [1]) în declinare și în conjugare. Despre acestea vom avea prilejul să vorbim în legătură cu limba hitită, unde ele sunt forme perfect regulate.

Ceea ce dovedește într'un mod decisiv că o limbă este indoeuropeană, sunt amănuntele, care exclud o potrivire întâmplătoare. Astfel, de pildă, faptul că o limbă are un nominativ singular în *-s* ne arată că ea este indoeuropeană, cu atât mai mult, cu cât în cele mai multe limbi neindoeuropene cazul subiectului n'are nicio terminație și se confundă cu forma numelui.

Odată ce s'a obținut dovada printr'o serie de coincidențe particulare, rămâne de stabilit, pentru a termina demonstrația, că sistemul morfologic al limbii considerate se explică, în întregul lui, ca rezultând din transformări succesive ale limbii inițiale. Să presupunem că n'am avea limba latină și că ea ar fi reprezentată numai de limba franceză, care nu mai are aspectul unei limbi indoeuropene; n'ar fi totuși greu de arătat, prin amănunte precise, că franceza este indoeuropeană. Cea mai bună dovadă ne-ar da-o conjugarea la prezent a verbului « *être* »; opoziția dintre (*il*) *est:* (*ils*) *sont* corespunde încă aceleia din sanscrită: *ásti: sánti*, din gotică: *ist: sind*, etc.

Se vede din acest exemplu cât de durabile pot fi amănuntele de morfologie.

De aceea, de îndată ce s'au descifrat câteva rânduri din hitită, s'a recunoscut în ele o limbă indoeuropeană.

Aceste dovezi se bazează pe stabilitatea sistemului morfologic. Gramatica celor mai alterate limbi indoeuropene, ca engleza și persana, mai păstrează și azi ceva indoeuropean, mai ales în morfologia verbului [2]).

Pe când coincidențele de forme gramaticale speciale sunt convingătoare, cele de vocabular nu sunt aproape de loc. Intr'adevăr, nu se împrumută dintr'o limbă străină o formă

[1]) Meillet, *o. c.*, 32.
[2]) *Ib.*, 37 sq.

gramaticală sau o pronunţare izolată; nu se poate împrumuta decât sistemul morfologic şi sistemul de articulare în întregime; însă aceasta înseamnă a schimba limba. Imprumuturi de cuvinte se pot face oricât de multe, fără a schimba caracterul fundamental al unei limbi. Din faptul că persana de azi cuprinde o mulţime de cuvinte arabe, nu rezultă că ea ar fi o limbă semită. In schimb, oricât de mult s'ar deosebi de limba indoeuropeană aspectul unei limbi, nu rezultă de aici că ea n'ar fi indoeuropeană [1]).

Pe baza principiilor expuse, vom arăta acum câteva din asemănările cele mai importante dintre limba hitită şi cele mai vechi limbi indoeuropene, în primul rând sanscrita, greaca şi latina. Observaţiile vor fi referitoare la vocabular, fonetică, morfologie (declinare şi conjugare) şi la sintaxă.

Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât ea prezintă asemănări mai mari cu limba hitită, în primul rând în vocabular şi în morfologie, apoi în fonetică şi în sintaxă, cum e şi firesc; divergenţa dintre două dialecte indoeuropene creşte în raport direct cu timpul care le desparte. De aceea cele mai multe asemănări le găsim între limba hitită şi cea sanscrită, pentrucă şi timpul care le desparte este relativ cel mai redus. Mai puţin numeroase sunt asemănările cu limba greacă şi încă şi mai puţine cele cu limba latină şi mai ales cu limba gotică. In schimb, importanţa acestor asemănări este aceeaşi pentru toate limbile comparate, căci e independentă de factorul timp.

Cuvintele hitite pe care le cităm mai jos, sunt numai câteva exemple. Etimologia şi înrudirea lor sunt atât de evidente, încât nu mai au nevoie să fie demonstrate. Insă am arătat mai sus (p. 8) că asemănările de vocabular între două limbi nu dovedesc înrudirea lor, oricât de numeroase ar fi cuvintele comparate, pentrucă s'ar putea să fie împrumutate. Astfel din faptul că finlandeza cuprinde multe cuvinte indoeuropene, nu rezultă că ea este o limbă indoeuropeană; căci aceste cuvinte sunt împrumutate din indo-iranică, baltică, germanică şi slavă.

---

[1]) Meillet, *o. c.*, 36.

VOCABULARUL

Sunete	HITITĂ	SANSCRITĂ	GREACĂ	LATINĂ	GOTICĂ
a	apa « înapoi »	apa	ἀπό	ab	
e	ark- « a îndepărta »		ἀρκέω	arceo.	
	nepis « cer »	nabhas	νέφος	nebula	germ. Nebel.
	mekis « mare »	mah	μέγας	magnus	mikils
	melit « miere »		μέλι,-τος	mel	miliϑ
	et « a mânca »		ἔδομαι	edo	
	genu « genunchiu »	jānu	γόνυ	genū	kniu
	septamas « al 7-lea »	sáptamas		septimus	
ē	sekweni « cunoaștem »				sēhwum « am văzut »
i	it « a merge »				
	i-ten « voi mergeți »	i-ta	ἴ-τε	i-te	
u	tuk, -tu « ție, pe tine »		τύ (dor.) « pe tine »		ϑuk
ū	utne « țară »	ūdhar, ūdhnas	οὖϑαρ	ūber	
eu	lukzi « el luminează, aprinde »	rocate « el luminează »	λευκός « luminos »	lūcet, lux	
	lukate « se luminează de ziuă »				
y	yukan « jug »	yugám	ζυγόν	iugum	juk
	neyanzi « ei conduc »	nayanti			

10

w	watar « apă »		ὕδωρ		watō
	gen. weten-as, wetn-as	udán udn-ás			gen. watins
	wes « noi »	vayám			weis engl. we
	newet «nou» (instr.)	návas		novus	
	newah « a înoi »			novare	
	wes- « a se îmbrăca »	vas-te « el se îmbracă »	« εἷμα » « haină »	vestis «haină»	was-jan « a îmbrăca »
	weti « an »		(F)ἔτος	vetus «vechiu»	
	hwes-zi « el trăește »	vas-ati « el locuește »			
r	ar-ske-zi « el vine »	ṛ-ccha-ti « el vine la » « ajunge »			
	ar-nu-zi « el aduce »	ṛ-ṇo-ti « el se mișcă », « ajunge »			
	war-nu-zi « el face să ardă »	ghṛ-ṇo-ti « el arde »			
	kartis « inimă »	hṛ́d	καρδ-ία	cor, cord-is	haírto
kw	sakwa « ochi »		ὄσσε	oculus	
	sakwa(e)- « a vedea »				saíhwan
	akwanzi « ei beau »			aqua	ahwa

(Urmare)

Sunete	HITITĂ	SANSCRITĂ	GREACĂ	LATINĂ	GOTICĂ
ku	kutar « gât »			guttur	
	nekuzi « el se desbracă, merge la culcare »				
*nokt-i	nekuz « timp de culcare, seară »	nakt-am, nakt-i « noaptea »	νύξ, νυκτ-ός	nox, noct-is	nahts, lit. naktis.
*nogu-t (s)	nekumanz « gol »		γυμνός	nūdus	naqaϑs
	kwis, kwit « cine, ce ? »			quis, quid	
t	star « stea »	stár (instr. stŕbhis)	ἀστήρ	stella	stairno germ. Stern engl. star
p	pahwar, pahur, « foc ». (toch. por)		πῦρ		fōn, germ. Feuer
	petan « loc »	padám « loc »	πέδον		
	peta(e)- « a zbura, a fugi »		πέτομαι	peto « a merge la »	
	petar « aripă »	pátram	πτερόν		
n	spanti		σπένδει « el toarnă o libațiune »		

	- nas	nas « pe noi »		nos		
	laman « nume »	nāman	ὄνομα	nomen	namo	
r	taru « lemn »	dāru « lemn »	δόρυ « copac »			
	pra « înainte »	pra	πρό	prō		
s	ars-zi « curge »	arș-ati « curge »				
	nepis « cer »	nábhas « nor »	νέφος			
	gen. nepis-as	gen. nábhas-as	νέφε(σ)-ος			
	saklais « rit, obiceiu, lege »			sacer « sfânt »		

Vezi și verbele dela pag. 29

Pentru ca să putem spune că un cuvânt e indoeuropean, el trebue să se găsească în cel puțin trei limbi neînvecinate [1]. In felul acesta se exclude întâmplarea și împrumutul. Condiția aceasta este îndeplinită de cuvintele pe care le-am citat, și numai atât ar fi de ajuns pentru a dovedi că limba hitită este o limbă indoeuropeană.

FONETICA

Mai convingătoare decât asemănările de vocabular sunt concordanțele fonetice. Ele se reprezintă prin anumite formule, care arată că sunetele dintr'o limbă corespund sunetelor dintr'altă limbă comparată, și de unde derivă sunetele care concordă. Numai pe baza unor asemenea concordanțe (sau corespunderi) se poate stabili cu preciziune dacă două cuvinte din două limbi diferite sunt înrudite sau nu.

In ceea ce privește fonetica, limba hitită prezintă importante asemănări cu limba sanscrită. Astfel:

In sanscrită sunetele indoeuropene: *a*, *e*, *o* s'au contopit în *a*. Și 'n hitită vocala *a* reprezintă același sunet în cuvintele moștenite (cu singura rezervă că *e* a devenit *a* numai înainte de *r* + consoană) [2]; d. e.: *apa* «înapoi»: scr. *apa*, însă gr. ἀπό; —*hastai* «oase»: scr. *ásthi*, însă gr. ὀστέον, lat. *os*; —*pra* «departe»: scr. *prá*, însă gr. πρό, lat. *pró*.

e hitit reprezintă orice diftong scurt cu *i* (adică *ai*, *ei*, *oi*) [3], ca în sanscrită. Aceasta-i o consecință a faptului că în ambele limbi *a* reprezintă vocalele indoeuropene *a*, *e*, *o*. D. e.: *e* (= ie. *ei*): *keta* «zace»: scr. *çete*, gr. κεῖται; — *tekuset* «el arătă»: scr. *adikșat*, gr. ἔδειξε. [4]).

Tot astfel, și pentru același motiv, diftongii scurți cu *u*, (*au*, *eu*, *ou*) din indoeuropeană, au dat în hitită *u* [5], care corespunde lui *o* din sanscrită, rezultat în același mod.

In sfârșit, tot din cauză că vocalele *a*, *e*, *o* scurte sau lungi au dat în hitită *a*, diftongii lungi indoeuropeni *ēi*, *ōi*, *ēu* au

[1]) Cf. Meillet, *o. c.*, 36, 380.
[2]) Sturtevant, *o. c.*, 73.
[3]) Cf. *ib.* 40 a și 42 d.
[4]) Sturtevant, *o. c.*, 91.
[5]) Cf. Sturtevant, *o. c.*, 42d, 93.

devenit în hitită *ai* şi *au*[1]), întocmai ca în sanscrită şi în iranică. D. e.: ie. *ēi* > hit. şi scr. *ai*: hit *nais* « el conduse »; cf. scr. *á-nāiṣ-īt* « el conduse; —ie. *ōi* > hit. şi scr. *ai*; hit. *lutai* (dat. sg.) « în, la fereastră; cf. gr. ἵππῳ, av. *yasnāi* « rugăciunii », scr. *áçvāy-a* « calului »[2]).

Pre-hit. *kt* a devenit *t*, scris *tt*, în *lutas* « fereastră », (din **luk-tas*; cf. *luk* - « a aprinde », lat. *lux* « lumină »)[3]). Aceeaşi lege fonetică o regăsim, câteva mii de ani mai târziu, în limba italiană; cf. *petto* (lat *pectus*); —*notte* (lat. *nocte*[*m*]), etc. Această particularitate trebue separată de celelalte. In diferitele limbi indoeuropene găsim adesea fenomene fonetice, morfologice şi sintactice care se repetă în mod cu totul independent, ca în exemplul citat. Ele se datoresc în mare parte unor tendinţe moştenite, întocmai ca unele caracteristice pe care le moştenesc descendenţii dela strămoşii lor şi care se pot repeta la intervale mari.

-*t* final după o consoană a dispărut în hitită. Avem exemple, ce-i drept, numai pentru -*nt* şi -*st* final; însă e probabil ca -*t* final să fi dispărut şi după alte consoane. Astfel:

Nom.-ac. sing. neutru dela tulpinile în -*nt* are finala -*n*; d. e.: *hūman*, dela *hūmanz* « tot, întreg », acuz. *hūmant-an*[4]). Cf. în scr. *bháran*, gr. φέρον (n.).

Regula din sanscrită cere ca la sfârşitul unui cuvânt să stea numai o consoană; deci, când un cuvânt se termină într'o grupă de consoane, cad toate, afară de prima; d. e.: **bhárants* > *bháran*.

In greceşte niciun cuvânt nu se termină într'o consoană, afară de ν, ρ şi ς (d. e. δαίμων, πατήρ, λόγος); excepţie fac ἐκ şi οὐκ; de aceea *t* final cade şi aici: *φέροντ > φέρον (n.).

Tot astfel la preteritul conjugării în -*hi*, pers. a 3-a sing. se termină în -*s*. Forma aceasta este identică, din punct de vedere istoric, cu pers. a 3-a sing. dela aoristul în -*s* indoeuropean; de aici hititul *nais* = scr. *nāiṣ* « el conduse », ambele din ie. **nēist*.

---

1) *Ib.*, 94 şi 95.
2) *Ib.*, 94 c.
3) *Ib.*, 122.
4) *Ib.*, 118.

Alte preterite, dela tulpine consonantice, reintroduc prin analogie pe *t;* d. e.: *est* «el era». Tot aşa şi în sanscrită la aoristul în *-s* se păstrează uneori term. *-t* în schimbul pierderii lui *-s-;* d. e.: *nāit* (alături de *nāiṣ*, v. m. sus), din **nāis-t* «el, conduse»[1].

Ie. *-ti* devine *-zi* în hitită, afară de cazul când e precedat de *s* (*-sti*). Astfel:

Terminaţia pers. a 3-a sing. a conjugării în *-mi* este *-zi* (din *-ti*); d. e. *paizi* «el merge»; cf. scr. *éti*, gr. εἶ-σι «el merge».

Tot astfel la pers. a 3-a plural hitita are terminaţia *-nzi*, din *-nti;* d. e. *asanzi* «ei sunt»: scr. s-*ánti*, dor. ἔντι osc. *s-ent*, lat. *s-unt*, got. *s-ind*[2].

In greceşte -τι devine -σι; cf. εἶ-σι, de mai sus, λύου-σι (dor. λύοντι); însă -τι rămâne în ἔσ-τι; cf. în hit. *tamas-ti* «el apasă».

In flexiune *-ti* e reintrodus uneori, în hitită, prin analogie; d. e. *weti* (dat.) «an»;—*hanti* (dat.) «în faţă»[3]. Cf. în grec. ἀντί; de asemenea dor. τίθητι, δίδωτι, τίθεντι, δίδοντι.

In prehitită *y* (*i̯*) între vocale identice a dispărut, iar vocalele s'au contras, întocmai ca în greceşte şi în latineşte. Astfel terminaţia *-es* a pluralului tulpinelor în *-i* provine din **-eyes;* d. e.: *mekes* «mari», *kwes* «cari»; cf. grec. -εις, lat. *-ēs*[4], în exemple ca τρεῖς, *trēs*, spre deosebire de sanscrită unde *y* a rămas: *tráyas* «trei».

Ca şi în greceşte, *-m* final a devenit în hitită *-n*. Astfel:

Nom. -ac. sing. neutru la tulpinele în *-a* are terminaţia *-n*, ca'n greceşte,din ie. *-m;* d. e. *petan* «loc», gr. πέδον, însă scr. *padám* «loc».

Acuzativul sing. al tuturor tulpinelor vocalice se termină în *-n*, ca în greceşte, şi corespunde iarăşi lui *-m* din celelalte limbi indoeuropene; d. e. *mahlan:* lat. ac. *mālum* «măr» (copac); —*kwin:* lat. *quem* «pe cine»[5].

[1]) *Ib.*, 118.
[2]) *Ib.*, *o. c.*, 119.
[3]) *Ib.*, 119, a.
[4]) *Ib.*, *o. c.*, 107.
[5]) *Ib.*, 137.

Ie. *m̥* sonant apare în unele cuvinte ca *-a*, ca în greceşte şi în sanscrită, d. e.: hit. *kata:* gr. κατά (acuz. sing. petrificat ca adverb şi apoi ca prepoziţie). Cf. în gr. πόδ-α: lat. *ped-em*, scr. *pād-am*, din ie. «*pod-m̥* şi *ped-m̥* [1]).

Lichidele sonante ie. *r* şi *l̥* apar în general în hitită ca *ar* sau *al*, ca în greceşte. D. e.: *palhis* « larg »: gr. πλατύς, scr. *pṛthúṣ*;—*kartis* «inimă», gr. καρδία, lat. *cor*, *cordis*, scr. *hṛ́d* [2]).

In limbile indoeurcpene există forme cu *s* iniţial, urmat de-o consoană, care alternează cu forme fără *s*; cf. gr. κείρω «a tunde— cu v. engl. *sceran*, germ. *scheren* «a tăia», «a tunde»; gr. (σ)τέγος «acoperiş»; —scr. (*s*)*tāyúṣ* «hoţ»; — scr. *spaç* şi *paç* «a vedea»; cf. lat. *spec-to* «a privi».

La acestea hitita adaugă mai multe forme fără *s*, ca: *kwerzi* « el taie »;—*tayezi* « el fură »,—*ma* « totuşi »; cf. scr. *sma*.

Un raport asemănător se poate vedea în lat. *sub*, *super*, alături de scr. *upa*, *upari* şi în hit. *sakwa* « ochi », *sakwa*(*e*)- « a vedea », got. *saihwan* «a vedea», alături de gr. ὄσσε « ochi », lat. *oculus* « ochiu ».

Cel puţin o parte din nominativele singulare masc. şi femen. ie. fără *-s* final se datoresc aceleiaşi cauze. Hitita păstrează *-ts* original (scris *z*) la nom. sing. al tuturor tulpinilor dentale; d. e. *nekuz* «seară», *kemanz* «iarnă», *asanz* «fiind».

-s final din av. *haurvatās* « salvare », grec. ὀλότης «întregime» şi lat. *sacerdos* «preot», *pēs*, gr. πούς, este evoluţia regulată a finalei ie. *-ts*; pe când scr. *pā́t* «picior», *marut* « Marut », etc., provin din dublete ie. cu pierderea lui *-s* în *samdhi* [3]).

Ar fi foarte important să cunoaştem accentul hitit; deocamdată însă nu se ştie nimic.

MORFOLOGIA

Dovada cea mai importantă a înrudirii dintre limba hitită şi celelalte limbi indoeuropene ne-o dă structura ei, aşa cum apare în declinare şi în conjugare. Caracteristica fundamentală a structurii oricărei limbi indoeuropene este că morfologia numelui şi a verbului cuprinde trei elemente, care se

1) *Ib.*, 97.
2) *Ib.*, *o. c.*, 59; 100.
3) *Ib.*, *o. c.*, 143.

succedă totdeauna în aceeași ordine: rădăcina, care exprimă înțelesul general al cuvântului, sufixele, care clasifică cuvântul în anumite categorii, și terminațiile (cazuale și personale), care exprimă raporturile sintactice. Terminațiile sunt criteriul cel mai sigur, după care se poate stabili înrudirea dintre două sau mai multe limbi indoeuropene. Cel dintâi care a avut ideea genială de-a întrebuința această metodă în gramatica comparată a fost însuși creatorul ei, Franz Bopp [1]).

DECLINAREA

Hitita are șase cazuri: nom., acuz., gen., dat.-loc., abl. și instr.

Iată tabloul terminațiilor cazuale [2]).

	Sing.	Plur.
Nom. comun.	- s	- es, -us, - as
Ac. »	- n	- us
Nom. ac. n.	—, - n	—, - a, - i.
Gen.	- as, (-s)	- as
Dat.-loc.	- i, - a	- as
Abl.	- az(a)	- az(a)
Instr.	- it.	- it

Paradigme

attas « tată », *petan* « loc », *watar*, gen. *weten-as*, « apă », *ishās* « stăpân », *genu* « genunchiu », *nepis* « cer », *hūmant* « fiecare ».

Singular

Cazul	Hitită	Sanscrită	Greacă	Latină	Gotică
Nom.	attas	devás	λόγος	servus	dags
Acuz.	attan	devám	λόγον	servum	
N.-Ac. n.	pedan	pādam	πέδον	donum	
Gen.	weten-as	pad-ás	ποδ-ός	ped-is	dag-is
Dat.	weten-i	pad-é, - í	ποδ-ί	ped-ī	
Abl.	weten-az				
Instr.	weten-et.				

1) Cf. Fr. Bopp, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, 1816.
2) I. Friedrich, *o. c.*, 62.

Plural

Cazul	Hitită	Sanscrită	Greacă	Latină	Gotică
Nom.	ishēs	devā́s	πόδ-ες	ped-ēs	dagōs

	Sing.	Plur.
N.-ac. n.	genu scr. jānu, lat. genu; gr. γόνυ	genuwa (lat. genua).

Singular

Cazul	Hitită	Sanscrită	Greacă	Latină
N.-ac.	nepis	náhbas	νέφος	genus
Gen.	nepis-as	nábhas-as	νέφε(σ)-ος	gener-is
Dat.	nepis-i	nábhas-e, loc.-i	νέφε-ι	gener-i
Abl.	nepisaz			
N.	hūmanz	bháran	φέρων	feren-s
Ac.	hūmant-an	bhárant-am	φέροντ-α	ferent-em
Neutru	hūman	bháran	φέρον	
Gen.	hūmant-as	bhárat-as	φέροντ-ος	ferent-is
Dat.	hūmant-i	bhárat-e, loc.-i	φέροντ-ι	ferent-i
Abl.	hūmant-az			
Instr.	hūmant-et			

Plural

N.	hūmant-es (-us, -as)	bhárant-as	φέροντ-ες	ferent-es
Ac.	hūmant-us	bhárat-as	φέροντ-ας	ferent-es
Neutru	hūmant-a	bhárant-i	φέροντ-α	ferenti-a

Adjectivele se declină întocmai ca substantivele, ca şi'n indoiranică şi 'n limbile clasice.

TERMINAŢIILE CAZUALE

Nominativul sing. masc. In indoeuropeană unele substantive îşi formau nominativul singular fără *-s;* însă în hitită terminaţia s'a extins la toate tulpinele; v. pag. 17.

Tulpine în *-a: attas* « tată » (cf. got. *atta*). Finala *-as* trebue să provină din ie. *-os* al tulpinilor în *-o* (gr. θεός, lat. *servos* și *servus*).

Tulpine în *-i*, cu finala *-is*, *-ais*, sau *-es;* în *-is:* d. e. *supis* « curat »; cf. scr. *agnis*, lat. *ignis* «foc», gr. πόλις « oraș », got. *gasts* « oaspe » (dat. plur. *gasti-m*); in *-ais:* d. e. *zahais* « luptă ». Acest tip are gradul lungit în tulpină și corespunde scr. *sakhā* (ac. sing. *sakhāyam*) « prieten » și gr. ἠχώ (voc. ἠχοῖ).

Tulpine în *-u*, cu finala în *-us* și 'n *-aus;* în *-us*, d. e.: *asus* « bun »; cf. scr. *svāaúṣ* « plăcut » gr. ἡδύς, got. *sunus* « fiu ». Tipul în *-aus* e reprezentat numai de *harnaus* « scaun ». Ca și tipul *zahais* de mai sus, el are gradul lungit al tulpinei și corespunde av. *ugra-bāzāuš* « cu brațe puternice », v. pers. *dahāuš* « provincie ».

Tulpine consonantice. Afară de câteva excepții, singurele masculine cu tulpină consonantică sunt acele cu tulpină dentală. Consoana finală a tulpinii, *t*, împreună cu terminația *-s* a nominativului, e scrisă *z;* d. e. *hūmanz* « fiecare » (pentru *hūmant-s*) [1]).

Acuzativul sing. masc. se termină totdeauna în *-n*, din indoeuropeanul *-m;* cf. în grec. χώραν, τέχνην, λόγον, πόλιν etc.

Dela tulpinele în *-a* avem finala *-an* care oglindește atât indoeuropeanul *-om*, dela tulpinile în *-o*, cât și indoeur. *-ām* dela tulpinele în *-ā;* cf. în scr. *áçvam* « equum », *sénām* « armată ».

Tulpinele în *-i* prezintă trei forme de acuzativ masculin: cu finalele *-in*, *-ain* și *-en*. Terminația *-in*, din indoeur. *-im*, are în rădăcină gradul zero; pe când terminațiile *-ain* și *-en*, din indoeurop. *-ēim* și *-ēm*, au gradul lungit.

Tulpinele în *-u* se termină la acuz. sing. masc. în *-un*, din indoeurop. *-um*. Acuzativul *harnain* (dela *harnaus*) a substituit diftongul *ai* în locul lui *au;* în sanscrită găsim o substituire inversă: locativul sing. *agnāu* (dela *agnís* « foc »), stă în loc de **agnāi;* terminația *-āu* a trecut dela tulpinile în *-u* (*çátrāu* « la dușman ») la cele în *-i*, în perioada prearică (după cum ne arată iranica).

1) Sturt., *o. c.*, 191—191 d.

Acuzativul singular al tulpinelor consonantice se termină în *-an* (d. e. *hūmant-an* «pe fiecare»); *-an* poate să provină din nasala sonantă *m̥* din indoeuropeană, care în greacă a dat α (πόδ-α, πατέρ-α etc.); însă e posibil de asemenea ca prehititul *-a* (din *m̥* sonant) să fi devenit *-an*, prin analogie cu tulpinile vocalice (cf. *attan*), ca în sanscrită: *pād-am* «*ped-em*», *pitár-am* «*patr-em*»; etc., sau ca în cipriotă: ἰιατέραν, tesalică: κίοναν etc. [1]).

Nominativul-acuzativ singular neutru dela tulpinele în *-a* se termină în *-n*, din indoeur. *-m*; d. e. *pedan* «loc»; cf. scr. *dānam* «dar», lat. *dōnum*, grec. δῶρον. Celelalte neutre întrebuințează tulpina pură ca nomin.-acuz. sing. (ca în celelalte limbi indoeuropene). Nominativul *watar* «apă», alături de genetivul *weten-as*, păstrează apofonia din silaba radicală. Cu *watar: weten-as* cf. grec. ὕδωρ : ὕδατ-ος (în loc de *ὕδαν-ος) şi got. *watō: watin-s;* tot cu *r* şi vechiul saxon *watar*, engl. *water;* cf. şi lat. *femur: femin-is*, scr. *ū́dhar: ūdhn-ás* «uger». Despre raportul *r/n* al acestor tulpine v. p. 42.

Tulpinele în *-nt* perd pe *-t* final; d. e. nom.-ac. sing. *hūman* (din **hūmant*) [2]); cf. în grec. φέρον (din φέροντ) şi în scr. *bháran* (din **bhárant*); v. p. 15.

Genitivul singular se termină în mod normal în *-as* la toate tulpinele, fie vocalice fie consonantice. Genetivul sing. al tulpinelor în *-a* se termină în *-as* (d. e. *attas* «al tatălui» acest) *-as* trebue să provină dela genitivul tulpinilor în *-ā ;* cf. grec. χώρας «a țării», lat. *familiās* «a familiei» got. *gibōs* «al darului» (dela nomin. *giba*).

Genitivul tulpinelor în *-i* şi *-u*, ca *tuziyas*, dela *tuzis* «armată» şi *asuwas*, dela *asus* «bun», corespunde genit. vedic *ávyas*, dela *ávis* «oaie» şi *pitvás* dela *pitú* «hrană»; cf. şi gr. πόλι-ος.

La tulpinele consonantice terminația hitită *-as* corespude grec. -ος şi lat. arhaic *-us* (*nominus*, *Caesarus*, (în loc de *nominis*, *Caesaris*). D. e.: *nepis-as* «a cerului», dela *nepis* «cer»; cf. scr. *nábhas-as* «a cerului», gr νέφε(σ)-ος «a nourului.» [3])

---

[1]) Sturt., *o. c.*, 192; 97.
[2]) *Ib.*, 193.
[3]) *Ib.*, 94—194 c.

Dativul sing. al tulpinelor în *-a* se termină în *-e*. In indoeuropeane îi corespunde locativul sing. al tulpinelor în -o, care se termina în *-ei* sau în *-oi*.

Dativul sing. al tulpinelor consonantice se termină în- *i*, care reprezintă indoeurop. *-i*, când silaba finală a tulpinei are gradul *e;* dacă însă are gradul zero, e firesc să comparăm dativul indoeuropean în *-ei*. D. e.: *weten-i* « în apă », *nepis-i* « în cer »; etc. Cf. în grec. *-i*, în ποδ-ί, πατρ-ί, etc., care-i prin origine un locativ (cf. scr. loc.: *pad-í*, *pitár-i*.

Dativul în *a*, ce se 'ntâlnește uneori la tulpinele în *-a*, ca *aruna* « la, în mare », cuprinde varianta indoeuropeană a lui *-ōi*, cu perderea lui *i* final încă din perioada prehitită; cf. gr. ἵππῳ (unde iota nu se mai pronunță) și lat. *equō* « calului ».

Unele dative în *-ai* dela tulpini în *-a*, ca *lutai*, « la, în fereastră », cuprind diftongul lung *-ōi*, din indoeuropeană; cf. grec. ἵππῳ, av. *yasmāi* « căruia », scr. *áçvāy-a* « calului »[1]).

Ablativul singular se termină în *z* (= *ts*), care-i gradul zero al sufixului *-tos* din indoeuropeană (gr. -τος, lat. *-tus*, scr. *tas*); d. e.: grec. ἐκτός « înafară », lat. *funditus* « din fund », scr. *mukhatas* « din gură ». In pre-hitită finala *-ts* a pierdut pe *-s* înaintea cuvintelor care începeau cu *s* și din sufix a rămas *-t*, care apare în ablativul indoeuropean al tulpinelor în *-o:* scr. *devāt*, lat. arh. *dōnōd*. In alte condițiuni de *samdhi*, *-ts* final a devenit *-s* în indoeuropeană și acesta s'a contopit cu genitivul primitiv, acolo unde genitivul se termina în *-s*, adică peste tot, afară de tulpinele în *-o*. Indoeuropeanul *-ts* rămâne în hitită ca *-z* și aceasta e terminația ablativului chiar și la tulpinele primitive în *-o;* d. e. *askaz* « din magazie ».

Identitatea dintre genitiv și ablativ la toate substantivele și adjectivele indoeuropene, afară de acelea cu tulpina în *-o*, ne face să ne așteptăm la un strâns paralelism între genitivul și ablativul hitit. Aceasta se și întâmplă la tulpinele în *-i*: abl. *supiyaz* corespunde gen. *tuziyas*, iar abl. *supayaz* corespunde gen. *supayas*, în timp ce pierderea regulată a lui *y* între vocale asemănătoare ne dă *supaz*. Și la tulpinele în *-u* abl. prezintă aceeași formă a tulpinei ca și genetivul: abl.

[1]) Sturt., *o. c.*, 195 a-d; 94 c.

asuwaz corespunde gen. *asuwas*, iar abl. *asawaz* corespunde gen. *asawas*. La tulpinele consonantice ablativul are de obicei terminația *-az*. Există și ablative cu terminația *-z*, ca *per-z*, dela *per* « casă »; *star-z*, dela *star* « stea »; *nepis-z* dela *nepis* « cer », etc.[1]).

Instrumentalul singular are terminația *-t*, care provine din *-ts* înaintea unui *s* inițial; v. p. 17. Tulpinele în *-a* au finala *-et*, din indoeur. *-ēt*; cf. lat. arh. *facilumēd*. Instrumentalul tulpinelor în *-i* prezintă finala *-i-t*. Singurul exemplu de instrumental al unei tulpine în *-u* e *ganut*, dela *genu* «genunchiu». Câteva instrumentale adaugă terminația *-t* direct la tulpina consonantică; d. e. *wetant*, dela *watar* « apă »; — *kesart*, dela *kesar* « mână ». Deoarece *-t* final după o consoană dispare (v. p. 15), formele acestea trebue să fie prin analogie cu ablative ca *nepisz* (v. mai sus)[2]).

Nominativul plur. masc. în *-es* trebue să-și aibă originea la tulpinele consonantice (indo-eur. *-es*) sau la cele în *-i*. Singurele tulpine consonantice dela care se pot cita astfel de forme sunt cele în *-nt*, ca *hūmantes*. Nominativul în *-es* este frecvent și la tulpinele în *-i*, unde provine foarte probabil din indoeuropeanul *-eyes* (cf. scr. *tráyas*, gr. τρεῖς, lat. *trēs*)[3]).

Acuzativul plural masculin se termină în *-us*, care trebue să provină dela tulpinele în *-u*, care își formează nom. plur. masc. în *-es* (d. e. *kutruwes* « martori », sau *asawes* « buni »), iar acuz. plur. masc. în *-us* (d. e. *seknus* « mantale » sau *tasaus* « puternici »). Tipul de acus. pl. *seknus* a servit probabil ca model formelor analogice dela tulpine în *-a* (de ex. *attus*), dela tulpine consonantice (ca *hūmantus*), sau dela tulpine în *-i* (ca *halkius*). Finala hitită *-us* poate să provină din indoeur. *-uns* (*-u-ns*)[4]).

Neutrele plurale sunt formate de cele mai adesea ori cu sufixul *-a*, care probabil că reprezintă indoeuropeanul *-ā* la tulpinele în *a*, și *-ə* la celelalte. Singurul exemplu sigur de neutru plural dela o tulpină în *-a* e *parna* » clădiri de fermă ».

---

[1]) Sturt., *o. c.*, 196—196 d.
[2]) *Ib.*, 197—197 d.
[3]) *Ib.*, 198.
[4]) *Ib.*, 199.

Dela tulpine în *-i* avem forme ca *mekaya* « magna ». Dela tulpine în *-u* avem cele două tipuri: *genuwa* « genunchi » (cf. lat. *genua*) și *italawa* « rele ». Dela tulpine consonantice: *sahana*, dela *sahan* « venit al unei moșii »; — *hūmanta* « omnia » [1].

Pe lângă aceste asemănări esențiale, în ceea ce privește terminațiile cazuale, declinarea hitită mai prezintă foarte multe detalii în comun cu celelalte limbi indoeuropene vechi, prin modul de formare al diferitelor tulpine. Asupra acestora nu putem insista aici, oricât de mare ar fi însemnătatea lor.

In general declinarea hitită, ca și conjugarea, pe de o parte prezintă unele arhaisme, pe de alta este mai simplă decât aceea a limbii sanscrite și chiar a limbii grecești. Intre arhaisme trebuesc notate tulpinele diftongice (în *-ai* și *-au*), mai numeroase decât în celelalte limbi indoeuropene, și cele în *r/n*, de asemenea mai numeroase, asupra cărora vom reveni; v. p. 42.

O particularitate a limbii hitite este lipsa vocativului; (v. p. 35). Dativul are și funcția de locativ, ca și dativul din grecește sau ablativul din limba latină.

Pluralul este defectiv și în general orice formă a pluralului masculin poate fi întrebuințată pentru orice caz [2].

Dualul lipsește în hitită [3], cu toată vechimea acestei limbi.

In ceea ce privește genul, hitita deosebește numai genul comun (personal), în care s'au contopit vechiul masculin și femenin, și genul neutru (genul nepersonal) [4]. In epoca străveche ie. n'au existat genurile actuale, ci numai genul însuflețit și cel neînsuflețit, întocmai ca la unele popoare primitive din ziua de azi. Așa se și explică de ce, de pildă, în latinește nu există forme speciale care să deosebească masculinul de feminin, d. e. *pater* și *mater*; tot astfel și la adjectivele cu două terminații, de tipul *facilis*, care-i pentru m. și f.

Ca și în indoeuropeană, deosebirea între masculin și neutru e limitată la nominativ și acuzativ; genul masculin deosebește nominativul de acuzativ, pe când neutrul nu. Neutrele

[1] *Ib.*, 201.
[2] Sturt., *o. c.*, 182.
[3] Friedrich, *o. c.*, 60.
[4] *Ib.*, 59.

n'au vreo terminaţie la nom.-ac. sing.; numai tulpinele în *-a* au terminaţia *-n*, care serveşte şi ca acuzativ la masculin.

Modul cel mai obişnuit de-a forma nom.-ac. plur. la neutre este prin adăugirea terminaţiei *-a*; însă în hitită adesea singularul e întrebuinţat ca plural şi uneori apare terminaţia *-i* [1]), ca în sanscrită.

ADVERBELE

Ca adverb poate servi şi nominativul-acuzativ neutru singular sau plural al adjectivului, ca în greceşte. Astfel: sing. *mekki* « mult », ca adv.: « foarte »; —plur.: *hatuga* « grozav » [2]).

POSTPOZIŢIILE

Hitita n'are prepoziţii, ci postpoziţii [3]). Ca şi prepoziţiile din celelalte limbi indoeuropene, postpoziţiile sunt adverbe, care la rândul lor nu sunt decât cazuri petrificate: D. e. *hanti* « în frunte »: grec. ἀντί « opus », lat. *ante* (vechiu locativ devenit adverb şi apoi prepoziţie); — *kata* (acuz.): grec. κατά.

PREVERBELE

Ca şi în celelalte limbi indoeuropene, înţelesul verbului simplu poate fi modificat prin preverbe. Hitita prezintă şi aici un aspect arhaic, prin faptul că preverbele sunt scrise totdeauna separat, şi între preverb şi verb pot sta alte cuvinte; cf. Rig-Veda şi limba greacă homerică. Cf. verbele: *appa pāi-* « a merge înapoi », *katta pāi-* « a se coborî », cu grec. ἀπο-βαίνω « a pleca şi κατα-βαίνω a se coborî ».

Ca şi în sanscrită şi în greacă, un verb poate avea mai multe preverbe; d. e.: *appa anda pāi-* « a intra din nou » [4]).

PRONUMELE

La fel ca şi la celelalte limbi indoeuropene, declinarea pronominală se deosebeşte de cea nominală în două privinţe: 1. paradigma fiecărui pronume este formată din mai multe

[1]) Sturt., *o. c.*, 181.
[2]) Friedrich, *o. c.*, 238.
[3]) *Ib.*, 241.
[4]) Cf. Friedrich., *o. c.*, 156.

tulpine diferite; 2. declinarea pronumelor are unele terminații speciale, care nu se întâlnesc la substantive [1]).

Dintre sufixele tematice cel mai important este *-t*, care apare la nomin.-acuz. sing. neutru; d. e. *-at* « id », *apat*, « aceea », *kwit* « ce »; cf. în scr. *tad* « aceasta », *cid*; în lat. *id*, *quid*, etc. [2]). Acest *-t* caracterizează neutrul sing. al pronumelor indoeuropene exact la fel cum caracterizează *-m* neutrul sing. al substantivelor și al adjectivelor cu tulpina în *-o*: hit. *petan* « loc », gr. πέδον, scr. *padám* « loc », ie. **pedom*; cf. și scr. *dānam*, lat. *donum*, gr. δῶρον.

Terminația nomin. -acuz. plur. neutru la pronume este *-e*, care merge paralel cu indoeur. *-ai*; cf. hit. *ki-e*, *ku-e* și scr. *te*, *ke*, lat. *haec*, *quae* [3]).

PRONUMELE ENCLITICE

Hitita posedă un număr de pronume enclitice, care corespund encliticelor din indoeuropeană și care prezintă vocala *e* din diftongul indoeuropean *oi*; astfel: *-se* « sieși »; cf. av. *hē*, *šē*, v. pers. *šaiy* și hom. οἱ La pers. 1-a și a 2-a găsim *-me* « mie » și *-te* « ție », care corespund scr. *me*, *te* și gr. μοί, τοί [4]).

PRONUMELE PERSONALE ȘI POSESIVE

Limba hitită are patru pronume personale, care se declină complet: *uk* « eu », *zek* « tu », *wes* « noi » și *sumes* « voi ». Pe lângă acestea, *-se* « lui, sieși » și *-smas* « lor, sieși ».

Cu nom. *uk*, acuz. *amuk* cf. got. *ik*, acuz. *mik* (germ. *ich*, *mich*). Cu hit. *wes* « noi » cf. got. *weis* (germ. *wir*).

Hit. *sumes* « voi » provine din ie. **usme* « voi », prin metateza primei silabe, sub influența sinonimului *-smas* și prin adăugirea unei terminații cazuale dela declinarea substantivelor.

Hit. *sumas* « voi, vouă » vine de asemenea dela ie. **usme* și are terminația *-as* a pluralului substantivelor.

-me « mie, al meu », *-te* « ție, al tău » și *-se* « lui, sieși », vin dela ie. **moi*, **toi* și **soi*.

[1]) Sturt., *o. c.*, 259.
[2]) *Ib.*, 260.
[3]) *Ib.*, 265.
[4]) *Ib.*, 92.

-nas (lat. *nos*) « noi, nouă » este cazul oblic **nos* din indoeuropeană, care şi-a pierdut numai funcţia de genitiv; cf. în scr. *nas* (acuz., dat. şi gen.).

-smas « voi, vouă, lor, sieşi » şi *-smes* « al vostru, al lor » (lat. *eorum* şi *suus*) sunt singurele pronume arhaice, hitite şi indoeuropene, care se referă deopotrivă la pers. a 2-a şi a 3-a. Cf. în limba germană *Sie* « d-voastră ».

Pe lângă aceasta, pronumele hitite de mai sus sunt exclusiv enclitice, ceeá ce ne îndreptăţeşte să le comparăm cu elementul pronominal frecvent în limbile indoeuropene **sme/smi*, care mai înainte fusese considerat ca o particulă. Limba hitită ne arată că el a fost în indoeuropeană un pronume, care însemna « voi » şi « acela, aceea » (lat. *is*, *id*). Acest pronume era limitat numai la cazurile oblice şi trebue să fi fost întrebuinţat atât la singular cât şi la plural, după cum rezultă din cele ce urmează:

Scr. *tasmai* « acestuia », *tasmin* « în acesta », etc. vin dela ie. **to-sme*, **to-smi*, etc., cu terminaţii dela substantive şi dela alte pronume; — scr. *asmai*, *asmin* conţin particula **e*.

Limbile germanice de Vest şi cele baltoslave prezintă în locul tulpinei *sme/smi* o tulpină *me/mi*, care se poate explica prin teoria lui *s* mobil (v. p. 17.)

Pronumele personal ie. **usme* (v. p. 26.) conţine ie. **-sme* « voi, vouă, al vostru ».

Hititul *-smas* este ie. **-sme* prin analogie cu hit. *nas* « noi, nouă » (lat. *nos*, scr. *nas*).

Hit. *-smes* « al vostru, al lor » vine dela ie. **-sme/-smi*, după cum posesivele hit. *-mes*, *-tes* şi *-ses* vin dela ie. **-moi*, **-toi* şi **-soi* [1]).

CONJUGAREA

FORMAREA TULPINELOR

Ca şi în declinare, hitita prezintă în sistemul ei de conjugare foarte multe asemănări cu celelalte limbi indoeuropene, mai ales cu sanscrita şi cu greaca, atât în ceea ce priveşte

---

[1]) Sturtevant, *o. c.*, 223—236.

formarea tulpinelor, cât și în terminațiile personale. Iată câteva exemple în ceea ce privește formarea tulpinelor:

Un sufix răspândit în limbile indoeuropene este *-sko*, *-ske*, ce se poate adăuga în hitită la orice tulpină verbală pentru a forma un iterativ-durativ. Astfel: *arske-zi* « el vine »: scr. *ṛ-ccha-ti* « el merge »; — *us-ske-zi* « el vede »: scr. *u-ccha-ti* « el strălucește » [1]. Cf. în grec. γηράσκω, διδάσκω, etc.; în lat. *cresco*, *senesco*, etc.

Ie. *-neu-* e reprezentat prin hit. *-nu-*; d. e.: *ar-nu-zi* « el aduce »: scr. *ṛ-ṇó-ti* « el se mișcă », hit. *ar-nu-meni* « noi aducem: » scr. *ṛ-nu-más* [2]. Cf. în grec. tipul δείκ-νυ-μι « eu arăt ».

Rădăcinile la care se adaugă sufixele de mai sus, prezintă gradul zero, ca și în sanscrită; v. exemplele citate [3].

Ie. *-nā-* a dat în hit. *-na-*. D. e.: *su-na-* « a umplea »: scr. *su-nó-ti*, av. *hu-naoi-ti* « el stoarce », alături de hit. *su-* « a stoarce ». — *yana-* « a merge » (din ie. **i̯ə-nā-*): lat. *prōd-īnunt* « ei merg » (din ie. **īn-*). In scr. suf. *-nā-* ,*-nī-* e destul de frecvent; d. e.: *krī-ṇā-mi* « eu cumpăr »; *krī-nī-mā́s* « noi cumpărăm » [4].

Infixul nazal. Ca și în celelalte limbi indoeuropene, găsim și în hit. infixul nazal, care-i însă foarte rar, căci structura limbilor ie. nu admite infixe, ci sufixe. Infixul nazal hitit este *-nen-*, d. e. *nenenk* « a se ridica », dela *nenk* « a se ridica »; cf. gr. ἐνεγκεῖν « a duce » și scr. *naç-* « a dobândi ».

Infixul *-nen-* este înrudit cu infixul ie. *-n(e)-* [5]; d. e.: lat. *iu-n-go* « a uni »; însă *iug-um*; scr. *yu-ná-j-mi: yu-ñ-j-más* « a uni »; însă *yugám* « jug ».

SISTEMUL VERBAL

Limba hitită are 2 conjugări: în *-mi* și în *-hi*, după terminația pers. 1-a sing. [6]. Cea în *-mi* corespunde în general sistemului prezentului și aoristului indoeuropean, iar cea în

---

[1] S t u r t., *o. c.*, 333 sq.
[2] *Ib.*, 93 b, 98.
[3] *Ib.*, 84, 326.
[4] *Ib.*, 353 sq.
[5] *Ib.*, 324 sq.
[6] I. F r i e d r i c h, *o. c.*, 158.

-hi sistemului perfectului ie.; însă ea cuprinde şi un număr de forme de aorist, mai ales la preterit, pers. a 3-a sing., şi a fost influenţată de conjugarea în *-mi*. Conjugarea în *-hi* se deosebeşte de cea în *-mi* printr'o serie de terminaţii personale speciale [1]).

Ca şi în indoeuropeană, conjugarea în *-mi* cuprinde mai multe clase, care se deosebesc între ele prin modul de formare a tulpinei. Avem şi aici o conjugare *tematică*, cu vocala tem. *e/o*, şi una *atematică*, fără această vocală [2]). Cf. în grec. tipul φέρ-ο-μεν, φέρ-ε-τε cu tipul ἐσ-μέν, ἐσ-τέ sau în lat. tipul *leg-i-tis* cu tipul *fer-tis*.

Şi în hitită, ca în toate limbile indoeuropene, a existat tendinţa de a se răspândi tipul de conjugare tematic în dauna celui atematic [3]). Cf. în grec., alături de vechiul verb atematic δείκνυμι, verbul tematic δεικνύω «eu arăt»; tot astfel δίδωμι « dau », însă impf. ἐδίδουν « eu dădeam », ca ἐποίουν « eu făceam ».

In latineşte tipul atematic este cu totul redus şi s'a păstrat numai în câteva forme foarte vechi, ca anomalie: *fer-t*, *es-t*, etc.

Dăm acum câteva verbe hitite înrudite cu verbe cunoscute din limbile clasice:

tarma(e)-: lat. *termino* « a delimita »; — *meta(e)* - « a delimita »: lat. *metor* « a măsura » (un lagăr); — *es-* « a fi »: lat. *es-se*; — *et-* « a mânca »: lat. *edo*; — *akwanzi* « ei beau »: lat. *aqua*; — *epzi*: *apanzi* « a apuca »: lat. *co-ēpi*, *apiscor*. — *mala* - « a măcina »: lat. *molo*; — *lahw-*, *lahu* - « a turna »: gr. λό(F)ω « a spăla »; — *spar* - « a împrăştia »: gr. σπείρω, perf. ἔ-σπαρ-κα, « am semănat » — *spant* - « a turna o libaţiune »: lat. *spopondi* « am promis », gr. σπένδω « a turna o libaţiune ».

Cu hit. *saki*: *sekweni* « a cunoaşte », cf. got. *sahw* « el văzu »: *sēhwum* « noi văzurăm ». Ambele limbi prezintă aceeaşi alternanţă vocalică, cu gradul *o* la sing. (reprezentat prin *a*) şi gradul lungit *ē* la plural. Combinarea din germanică şi din hitită a gradului *o* cu gradul *ē* într'o singură paradigmă trebue atribuită unei origini comune în indoeuropeană. Cf. şi

---

[1]) Sturt., *o. c.*, 291 sq.; 294 sq; 379.
[2]) *Ib.*, 294 sq.
[3]) *Ib.*, 297.

perfectul latinesc cu gradul lungit, d. e. pers. 1-a plur. *vēnimus*: got. *qēmum* « noi venirăm ». Aceasta dovedește caracterul indoeuropean al acestui tip de alternare vocalică; el s'a păstrat în gotică, însă a dispărut în latinește prin generalizarea lui *ē: vēni : vēnimus*, însă got. *qam : qēmum*, întocmai ca în hitită *saki : sekweni* [1]).

Verbul hitit are două *diateze* (forme): activul și medio-pasivul. Acesta din urmă are funcția de mediu, ca în greacă și în indo-iranică, de pasiv și de deponent [2]); medio-pasivul e caracterizat prin terminații personale speciale [3]).

Ca și numele și pronumele, verbul hitit are numai singularul și pluralul; *dualul* lipsește [4]). Aceasta ne arată o evoluție înaintată a limbii hitite, care constrastează cu caracterul ei arhaic. In grecește dualul, deși întrebuințat liber de Homer, nu dispare decât abia în epoca helenistică; în latinește dualul dispare în epoca preistorică; în schimb în sanscrită el e întrebuințat riguros chiar și în perioada clasică.

Aceeași simplitate găsim și la *timpuri* și *moduri*. Există numai două moduri: indicativul și imperativul, și două timpuri: prezentul (care servește și pentru viitor) și preteritul, care corespunde în general cu imperfectul indoeuropean; numai persoana a treia plural e dela perfectul indoeuropean (*-er ;* cf. scr. *-ur*, lat. *-ēre*).

Timpurile și modurile se deosebesc între ele prin terminații personale [5]), întocmai ca în sanscrită și în greacă.

ASPECTUL VERBAL

Limba hitită n'are aspecte verbale, ca și limba sanscrită. Putem deduce de aici că teoria care susține că la origină sistemul verbal indoeuropean nu cuprindea timpuri, ci numai aspecte verbale [6]) este greșită; ea se bazează numai pe observațiile făcute cu privire la limba greacă și la limbile slave, unde, ce-i drept, aspectul verbal are un rol foarte important.

---

1) Sturt., *o. c.*, 342 și n. 51.
2) Friedrich, *o. c.*, 159.
3) Sturt., *o. c.*, 371.
4) Friedrich, *o. c.*, 162.
5) Sturtevant, *o. c.*, 378 sq.
6) Cf. H. Hirt., *Indogermanische Grammatik*, Heidelberg, 1934, VI, p. 152 sq. E. Kieckers, *Historische griechische Grammatik*. Berlin und Leipzig, 1926, II, p. 83.

AUGMENTUL

Augmentul lipseşte în hitită. Şi în sanscrita vedică (mai ales în Rig-Veda) şi la H o m e r augmentul lipseşte adesea, devenind obligator abia mai târziu.

REDUPLICAŢIA

Reduplicaţia este frecventă la verbul hitit, dar nu constitue o parte esenţială a sistemului său morfologic.

Reduplicaţia aparţine întregului sistem verbal, nu numai perfectului sau prezentului, ca de pildă în sanscrită sau în greacă. Uneori aceeaşi rădăcină are forme cu reduplicaţie alături de altele fără reduplicaţie, ceea ce dă un dublu sistem de forme, fără vreo dosebire de înţeles între ele; d. e.: *nanai-* şi *nai-* « a conduce (scr. *nay-a-ti* « el conduce »).

Tipul cel mai obişnuit de reduplicaţie este cea *intensivă*, care constă în repetarea întocmai a rădăcinii şi-i formată din două consoane şi o vocală intermediară; d. e.: *hashas-*, alături de *has-* « a deschide »; — *kwaskwas-* « a sdrobi », cf. *kwen-* « a lovi ». Acest tip de reduplicaţie era frecvent în indoeuropeană; în celelalte limbi s'au păstrat numai urme, ca în scr. *dar-dar* « a rupe », av. *zao-zao* « a chema », gr. μορ-μύρ-ω, lat. *mur-mur-o*, etc.

Tipul de reduplicaţie care constă dintr'o consoană şi o vocală este de asemenea comun; de cele mai adeseaori vocala e aceeaşi ca în rădăcină; d. e.: *ku-kurs-* « a tăia »; cf. în scr. *tu-tud-é* = lat. *tu-tud-ī*, perf. dela *tundo* « a izbi ».

asas-/ases- « a pune » prezintă reduplicaţia unei silabe care începe cu o vocală, ca în grec. ἀγαγεῖν « a conduce » [1]).

TERMINAŢIILE PERSONALE

Am arătat mai sus (p. 18) că cea mai sigură dovadă că o limbă este indoeuropeană sunt terminaţiile cazuale şi cele personale. Iată cele mai importante din acestea din urmă:

Terminaţiile personale primare cu *i: -mi*, *-si*, *-zi* şi *-nzi* corespund cu ie. **-mi*, **-si*, **-ti* şi **-nti* [2]).

[1]) S t u r t, *o. c.*, 288 sqq.
[2]) *Ib.*, 82.

Tot astfel terminațiile personale cu *m:* pers. 1-a sing. *-mi* și pers. 1-a pl. *-meni*, *-men* corespund cu ie. **-mi* și **-mes*, **-me* [1]).

La mediu, pers. a 3-a sing. *-ta* corespunde scr. *-ta*, gr. -το; *-te:* scr. *-te*, gr. -ται; *-tari:* lat. *-tur*.

La mediu, pers. a 3-a pl.: *-nta:* scr. *-nta*, gr. -ντο; *-ntari:* lat. *-ntur* [2]).

Terminația pers. a 3-a plur. a preteritului, *-er* (d. e. *et-er* «ei au mâncat»), corespunde lat. *-ēre* (d. e. *dixēre*), scr. *-ur* (d. e. *dadúr* «ei au dat»), av. *-arə* (de ex. *vaonarə* «ei au năzuit»). Cf. și *ep-er* «ei au luat» cu lat. *coepēre* «ei au început».

Terminațiile imperativului, pers. a 3-a sing. *-tu* și pers. a 3-a pl. *-ntu*, corespund terminațiilor din arică; d. e.: *aɿ-nu-du* «el să aducă»; cf. scr. *-ṛ-ṇó-tu* «el să se miște»; — *ar-nuwa -ndu* «ei să aducă»; cf. scr. *ṛ-ṇvá-ntu* «ei să se miște» [3]).

Participiul prezent are același sufix *-nt-*, ca și în celelalte limbi indoeuropene; însă înțelesul lui diferă și se apropie foarte mult de acela al participiului latinesc în *-tus*, de tipul *laudatus* [4]).

Cele spuse mai sus pot fi rezumate prin paradigma *es-* [5]), «a fi» (scr. *as-*, gr. ἐσ-, lat. *es-*):

PREZENT

S. 1.	es - mi	scr. ás - mi	gr. εἰ-μί
3.	es - zi	» ás - ti	» ἐσ-τί
P. 3.	as - anzi	» s - ánti	» ἐντί (dor), lat. *s-unt*, got. *s-ind*.

PRETERIT

S. 1. es - un
2. es - t [6])
3. es - t [7]) (cf. scr. *ās-ī-t*, lat. *era-t*).

---

1) *Ib.*, 136.
2) *Ib.*, 117 sq.
3) *Ib.*, 84.
4) *Ib.*, 129 și 435; Friedrich, *o. c.*, 283 a.
5) Dăm numai formele cele mai importante din punct de vedere comparativ. Paradigma diferă puțin la Friedrich, *o. c.*, 169; cf. Sturtevant, *o. c.*, 441.
6) La Friedrich., *l. c.*, *es-ta*.
7) La Friedrich, *l. c.*, *es-ta*.

P. 1. es - wen, scr. dual *ās-va*
2. es - ten, gr. ἦσ-τε, scr. *ās-ta*
3. es - er [1]) (cf. lat. *fu-ēre*)

IMPERATIV

S. 2. es				lat. *es*
	3. es - tu [2])	scr. *ás-tu*,		lat. *es-to*.
P. 2. es - ten		scr. *s-tá*	gr. ἔσ-τε,	lat. *es-te*
	3. as - antu [3])	scr. *s-ántu*	gr. ὄντων,	lat. *s-unto*

PARTICIPIU

as-anz, scr. *s-ánt-as* (nom. pl.), gr. (dor.) ἔντ-ες, lat. (*prae-*) *s-ent-es*.

TERMINAŢII MODALE ŞI TEMPORALE LA MEDIO-PASIV

La medio-pasiv se pot adăuga, în urma terminaţiilor personale, elementele: *-ri*, *-ru*, *-t* şi *-ti*, care, în general, determină modurile şi timpurile. Dacă o formă medio-pasivă n'are adăugată niciuna din aceste caracteristice modale sau temporale, atunci ea aparţine indicativului prezent. In indoeuropeană caracteristica modală precedă terminaţia. Cf. în grec. ἴ-μεν şi ἴ-ο-μεν (conj.), în lat. *fer-tis* şi *fer-a-tis*, în scr. *ás-mi* şi *s-yā́-m*, etc.; e ca şi cum am avea: ἴ-μεν şi *ἴ-μεν-ο; *fer-tis* şi **fer-tis-a*, etc.

Se poate deduce de aici că hitita nu avea la început nicio deosebire de timpuri la medio-pasiv (după cum nu avea nici la conjugarea în *-hi*).

Deci, în unele privinţe, verbul hitit este foarte arhaic, mai arhaic chiar decât verbul indoeuropean. Adesea, când există deosebiri între verbul hitit şi cel indoeuropean, nu se poate determina în care limbă s'a produs inovaţia [4]).

Printre inovaţii una din cele mai surprinzătoare o constitue formele de conjugare perifrastică formate cu ajutorul ver-

[1]) La Friedrich, *l. c.*, *es-ir*.
[2]) La Friedrich, *l. c.*, *es-du*.
[3]) La Friedrich, *l. c.*, *as-andu*.
[4]) Sturtevant., *o. c.*, 293, 418 sq.

belor «a fi» și «a avea», care dau limbii hitite un aspect cu totul modern. Astfel:

Perfectul și mai mult ca perfectul se exprimă numai cu ajutorul verbului *har(k)*- «a avea», împreună cu nom.- ac. sing. neutru petrificat al participiului; d. e. *numu stamasan kwit harker* «și fiindcă ei auziseră de mine». Forma participială rămâne totdeauna neschimbată; prin aceasta hitita întrece chiar și întrebuințarea din limbile *romanice* și se aseamănă cu limba germană.

Tot astfel participiul cu verbul *es*- «a fi»; d. e. *nata kwiski panz est* «nimeni nu se dusese» (cf. în germ.: «niemand war gegangen»).

Pasivul poate fi exprimat prin participiu și *es*- «a fi», ca în limbile moderne. D. e.: *hurtantes eser* «ei erau blestemați»; — *dantes asandu* «ei să fie luați» [1]).

SINTAXA

O caracteristică esențială a sintaxei hitite este influența exercitată asupra ei de sintaxa limbii accadiene. Această influență semită se poate compara cel mai bine cu acea pe care a avut-o limba ebraică asupra limbii grecești a Noului Testament și mai ales a Septuagintei. In cele ce urmează vom avea adesea prilejul să facem această constatare.

Influența limbii semite accadiene asupra limbii hitite era cu atât mai de așteptat în sintaxă, cu cât o găsim până și în fonetică și în morfologie, ceea ce se întâmplă foarte rar la celelalte limbi indoeuropene.

ACORDUL

Forme colective de plural se pot construi ca și cum ar sta la singular [2]); cf. în rom.: «oamenii zice».

Adesea un verb la singular e acordat cu un substantiv la plural, mai ales dacă-i neutru [3]); cf. în grec. πάντα ῥεῖ.

1) Sturt., *o. c.*, 160, 201, 438; Friedrich, *o. c.*, 200 sq.
2) Friedrich, *o. c.*, 210.
3) Sturtevant, *o. c.*, 380.

CAZURILE

VOCATIVUL

Hitita n'are vocativ; de aceea nominativul are şi funcţia de vocativ [1]), cum se întâmplă uneori şi în alte limbi indoeuropene. De altfel vocativul nu e un caz, căci nu exprimă vre-un raport sintactic. De aceea în nicio limbă indoeuropeană vocativul nu are o terminaţie proprie, ci sau este egal cu nominativul (la dual şi la plural totdeauna) sau cu tulpina pură. Gramaticii hinduşi au aşezat vocativul în urma tuturor celorlalte cazuri.

ACUZATIVUL

Acuzativul serveşte în primul rând ca obiect direct.

Verbele care înseamnă « a fi bolnav » se pot construi cu acuzativul persoanei, iar boala stă ca subiect şi adesea nu se mai exprimă; de aici rezultă o construcţie impersonală de tipul latinesc: *me pudet*, *paenitet*, etc.

Există şi un acuzativ al direcţiei, la întrebarea: « încotro », ca în sanscrită şi în limbile clasice, însă e foarte rar; d. e.: *salli pedan tiyazi* « el păşeşte pe marele loc (pe tron) ».

Figura etymologica e destul de frecventă; d. e.: *hannessar hanna* « a judeca un proces ».

Neutrul unui pronume poate sta ca acuzativ interior, ca în greceşte sau în latineşte : τοῦτο χαίρω, *id laetor* [2]).

DATIVUL-LOCATIV

Dativul hitit întruneşte funcţiile dativului şi ale locativului din alte limbi indoeuropene şi prin aceasta seamănă foarte mult cu dativul din greceşte şi din gotică. Dativul hitit stă, deci, atât la întrebarea « cui » cât şi la întrebarea « unde » şi « încotro ». Din ultima sa funcţie (« încotro ») se explică întrebuinţarea sa ca dativ final, ca dativ al autorului şi ca dativ comparativ (întreb: « unde »).

Cu verbul « a fi » dativul arată posesiunea, ca în latineşte, greceşte, etc. cf. *mihi nomen est* [3]); rom. « mi-e foame »; etc.

---

[1]) Sturt., *o. c.*, 186.
[2]) Friedrich, *o. c.*, 213—215.
[3]) Sturt., *o. c.*, 189; Friedrich, *o. c.*, 217, 218, 220.

GENITIVUL

Foarte adesea se întrebuințează în hitită un gen. cu înțelesul: «al...», pentru a înlocui un alt substantiv; astfel dela *wastul* «păcat», gen. *wastulas* înseamnă: «(om) al păcatului» = păcătos; dela *tayazil* «furt»: gen. *tayazelas* «al furtului» = hoț [1]).

Construcția aceasta trebue să fie de origine semită (babiloniană) și seamănă foarte mult cu semitismele pe care le întâlnim în Septuaginta și în Noul Testament, de tipul: ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας «judecătorul cel nedrept».

Pentru a întări genetivul posesiv i se mai adaugă și pronumele posesiv; (cf. în germ. «*des Mannes sein Kopf*») [2]).

ABLATIVUL

In hitită există și un ablativ instrumental, ca în latinește. Ablativul și instrumentalul se întrebuințează uneori unul în locul altuia [3]), ca în sanscrită, și pot fi asociate chiar în aceeași propoziție.

CONSTRUCȚIA VERBULUI

Ca și în alte limbi indoeuropene vechi, un verb se poate construi cu mai multe cazuri [4]), după înțelesul pe care-l are.

COMPARAȚIA

Hitita n'are, în general, sufixe speciale pentru a exprima gradele de comparare, ca în celelalte limbi indoeuropene. Comparația se exprimă prin mijloace sintactice, ca 'n limbile semite sau ca în egipteană [5]).

Pentru a exprima comparativul servește dativul-locativ, care-i diferit de dativul comparației din gotică; pe lângă dativul comparației, se întrebuințează uneori și ablativul comparației, ca 'n sanscrită și în latină [6]).

---

1) Friedrich, *o. c.*, 223.
2) *Ib.*, 222.
3) Friedrich, *o. c.*, 228 sq.; Sturtevant, *o. c.*, 190.
4) Friedrich, *o. c.* 230.
5) *Ib.*, 94, 232
6) *Ib.*, 233.

Superlativul seamănă foarte mult cu comparativul și se poate recunoaște cel mult prin adăugirea lui *hūmanza* « tot » la dativul-locativ plural. D. e. « între toți zeii *Zashapunas* e cel mai mare » (sau: « *Z.* e mai mare decât toți (ceilalți) zei ») [1].

POSTPOZIȚII

Limba hitită poate exprima adesea numai prin forme cazuale (fără postpoziții) raporturi sintactice pe care noi le exprimăm prin prepoziții.

De obiceiu nu se face deosebire între întrebarea « unde ? » și « încotro ? »; astfel dativul-locativ *É-ri* poate să însemne (și fără postpoziții) atât « *im Hause* », cât și « *in das Haus* ». Datorită acestei contopiri a noțiunilor « unde » și încotro », rezultă că cele mai multe postpoziții hitite se construesc cu dativul-locativ [2]. In ie. nicio prepoziție nu se construia cu dativul, după cum ne arată încă clar sanscrita și latina.

GENURILE VERBULUI

Ca și în sanscrită și în greacă, uneori nu e nicio deosebire între forma activă și cea medie a aceluiași verb; d. e. *pahs*- înseamnă « a păzi » și la activ și la mediu [3].

TIMPURILE

Am văzut că, la fel ca în germanică (gotică), hitita are numai două timpuri simple:

1. *Prezentul*, care stă și pentru viitor (*uwami* « eu vin » și « eu voiu veni ») și chiar pentru viitorul al doilea: « eu voiu fi venit ».

2. *Preteritul*, care poate exprima și perfectul (adică starea care rezultă dintr'o acțiune).

O diferențiare mai exactă a timpurilor se obține prin formele perifrastice [4] (v. p. 33 sq.).

---

[1] *Ib.*, 234.
[2] *Ib.*, 241 sq.
[3] *Ib.*, 267.
[4] *Ib.*, 269.

In stilul epistolar expeditorul poate să aibă punctul de vedere al primitorului și să întrebuințeze preteritul în loc de prezent (ca în accadiană; cf. în latinește); d. e. « ți-am trimis (= îți trimit) pe solul meu »[1].

MODURILE

Imperativul stă și 'n binecuvântări, înlocuind optativul, care lipsește; d. e.: *udnē māu sesdu* « țara să prospereze (și) să aibă liniște ».

Pers. 1-a sing. a imperativului este un voluntativ și se traduce cu ajutorul verbului « a voi »; d. e. *piskellu* « vreau să dau »; ea înlocuește însă și optativul; d. e. *teshit uwallu* « o, de-aș vedea în vis ».

Aceeași întrebuințare a imperativului se găsește și în sanscrită.

Pentru a exprima potențialul și nerealul există o particulă specială *man* (= particula gr. ἄν), care-i deosebită în scris de conjuncția *mān* « dacă » (= conj. gr. ἄν, din εἰ ἄν).

man cu prezentul exprimă potențialul prezent (= ἄν cu opt. în grecește);

man cu preteritul exprimă (la fel ca în grecește ἄν cu imperfectul): 1) nerealul; 2) potențialul trecut[2].

După cum se vede, avem aici un paralelism sintactic perfect între hitită și greacă, ce nu se mai găsește nicăiri.

PROPOZIȚII NOMINALE

La prezent se formează de obiceiu propoziții nominale pure, numai din subiect și nume predicativ, fără verbul de legătură « a fi »; d. e. *attas assus* « tatăl (e) bun ». Tipul acesta de propoziție nominală se găsește și în limbile clasice și-i extrem de frecvent în sanscrita clasică. Nu l-am găsit însă în Rig-Veda.

In schimb la preterit verbul « a fi » nu poate să lipsească d. e. *attas assus esta* « tatăl era bun »[3].

---

[1]) Friedrich, *o. c.*, 272 a.
[2]) *Ib.*, 273—277.
[3]) *Ib.*, 212 a.

INFINITIVUL

Infinitivul în *-anna* și supinul nu exprimă timpul; deci ele pot sta atât pentru prezent cât și pentru viitor [1]).

La origine (în indoeuropeană), infinitivul nu exprima timpul. Aceasta rezultă din natura sa nominală, căci numele nu arată timpul. In sanscrită, balto-slavă și în germanică există numai un singur fel de infinitiv [2]).

Verbul « a fi » împreună cu infinitivul al doilea (în *-anna*) sau cu supinul întâi (în *-wanzi*) înseamnă: « trebue de făcut ceva » [3]). O întrebuințare asemănătoare a infinitivului există în sanscrita vedică: un infinitiv în dativ poate fi întrebuințat ca predicat, cu sau fără verbul de legătură; d. e.: ***ná pratidhṛ́ṣe bhavati*** « nu i se poate rezista » (T.S.) (lit.: « nu este spre rezistare »); — ***mahimā́ te anyéna ná saṁnáçe*** « măreția ta nu poate fi ajunsă de altul » (V.S.) (lit.: « nu este spre dobândire de către altul » [4]).

PROPOZIȚIILE SECUNDARE

In limba hitită nu există propoziții finale și consecutive. Acolo unde noi întrebuințăm astfel de propoziții, hitita înșiră simplu, coordonând cu ***nu*** « și »; d. e.: « Și eu nu-i lăsai și ei nu-l omorîră » = « Și eu nu lăsai, ca ei să-l omoare » [5]). Fără îndoială că acesta e un semitism (din accadiană), căci astfel de construcții, constând din simpla înșirare de propoziții coordonate, în loc de a le subordona, sunt frecvente în Septuaginta și în Noul Testament, sub influența ebraică [6]).

Propozițiile interogative nu erau caracterizate prin vreo particulă întrebătoare, ca de pildă în latinește (***-ne, nonne, num***, etc.), ci prin ton [7]), ca în românește: d. e.: « a venit omul? ».

---

[1]) Friedrich, *o. c.*, 281.
[2]) H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, VI, Heidelberg, 1934, § 127.
[3]) Friedrich, *o. c.*, 280 a.
[4]) Cf. Whitney, *A Sanskrit Grammar*, Leipzig, 1924; 982 c.
[5]) I. Friedrich, *o. c.*, 309 sq.; 325.
[6]) Cf. A. Debrunner, *Neutestamertliche Grammatik*, Göttingen, 1931; 461 și 471; Abel, *Grammaire du grec biblique*, Paris, 1927; 80 a, sq.
[7]) Friedrich, *o. c.*, 291 a.

In frazele condiționale care exprimă o amenințare sau un jurământ, propoziția principală (apodoza) poate să lipsească, întocmai ca în Septuaginta (și în Noul Testament). Probabil că și aici avem o influență semită. D. e.: « Dacă am tăiat sfoara și am stricat pecetia sau am luat ceva pentru mine » (« să fiu blestemat ») [1]).

a) In Septuaginta și în N. T. se găsește hebraismul εἰ « că nu » în jurăminte și în afirmații solemne. D. e.: εἰ στήσεται ἡ κεφαλὴ 'Ελεισαῖε ἐπ' αὐτῷ σήμερον. « Capul lui Eliseu nu va rămânea azi pe (umerii) lui ». (IV. Reg. 6,31). — ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον « adevăr grăiesc vouă, că nu se va da semn acestui neam » (Mc. 8,12) [2]).

Propozițiile relative nu sunt construite în hitită ca în limbile moderne; de pildă: « omul, pe care l-ai văzut, este tatăl meu », ci: « pe care om ai văzut, acela este tatăl meu ». Deci, propoziția relativă precedă propoziția principală, iar substantivul acesteia, la care se referă propoziția relativă, e atras în aceasta din urmă; după aceea propoziția principală îl reia de obiceiu printr'un pronume [3]).

Și această construcție, care se găsește și în limba greacă, e frecventă în Septuaginta și în N. T. sub influența semită; d. e.: ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα 'Ιωάννην, οὗτος ἠγέρθη « Ioan, căruia eu am pus să-i taie capul, a înviat » (Marcu, 6,16) [4]). Cf. și în lat.: *urbem quam statuo vestra est.*

Construcția de mai sus din hitită e foarte probabil de origine semită (accadiană).

Inaintea unei cuvântări lipsește uneori verbul care înseamnă « a spune », așa că trebue să subînțelegem « zicând »; d. e.: « Prizonierii civili se coborîră și îmi îngenunchiară la picioare (zicând): « Stăpâne, nu ne nimici » [5]).

Construcția aceasta e frecventă în limba latină la Tacit.

Ca și în grecește, de verbele *sentiendi și dicendi* poate să atârne și un participiu predicativ sau un nume predicativ

---

[1]) Friedrich, *o. c.*, 333 b.
[2]) Cf. Debrunner, *o. c.*, 372, 4; Abel, *o. c.*, 75 q.
[3]) Friedrich, *o. c.*, 336 a.
[4]) Abel, *o. c.*, 80 h, 1.
[5]) Friedrich, *o. c.*, 294.

cu înţelesul lui «că» sau «ca», d. e.: «Mie mi l-a indicat (ca) mort» = «mie mi-a spus că a murit»[1]) (cf. grec. ἤγγειλέ μοι αὐτὸν τεθνηκότα, lat. *mortuum mihi illum nuntiavit*).

ARHAISME

Din expunerea foarte sumară făcută până aici, s'a văzut cât de multe sunt asemănările dintre limba hitită şi celelalte limbi indoeuropene. Insă, pe lângă asemănări, am găsit şi unele deosebiri importante, care rezultă pe de o parte din caracterul arhaic al limbii hitite, pe de alta din inovaţiile care s'au ivit în decursul evoluţiei ei. De cea mai mare însemnătate pentru gramatica comparată sunt arhaismele, prin care limba hitită se deosebeşte de toate celelalte limbi indoeuropene. Iată aceste arhaisme:

1. *h* s'a pierdut în indoeuropeană şi s'a păstrat numai în hitită, ca spirantă (χ); d. e.: *eshas* «stăpân»: lat. *erus*; — *hastai* «oase», scr. *ásthi*, gr. ὀστέον lat. *os*; — *lahwi* «el toarnă»: gr. λόω, lat. *lavo* «spăl»; — *pahur:* gr. πῦρ «foc»[2]).

2. In schimb hitita nu are *r* iniţial, ca şi indoeuropeana[3]).

2. O vocală scurtă preindoeuropeană înainte de *h* + consoană apare în indoeuropeană ca vocală lungă, cu pierderea lui *h*; d. e.: hit. *mahlan:* lat. *mālum* «măr» (copac)[4]).

3. Guturalele labiovelare (*qu̯*, *gu̯h*, *gu̯*, *gu̯h*) s'au desvoltat în indoeuropeană; nicio limbă indoeuropeană n'a păstrat labiala înainte deo consoană. Acolo unde indoeuropeana avea o labiovelară urmată de-o vocală, hitita prezintă de obiceiu *ku̯*; adică elementul labial rudimentar din *qu̯* s'a desvoltat aici complet, dând *qu̯*; când urma o consoană, *u̯* a devenit *u*, deci *ku̯* devine *ku*. Astfel: *ku̯iski* «quisquam»: lat. *quis*; *kuttar* «gât»: lat. *guttur*; *nekuz* «timp de culcare»: lat. *noct-is*, etc.[5]).

---

[1]) Friedrich, *o. c.*, 328.
[2]) Sturtevant, *o. c.*, 144.
[3]) *Ib.*, 58 sq.; Friedrich, *o. c.*, 31 a.
[4]) Sturt., *o. c.*, 103 a.
[5]) *Ib.*, 54 a.

In toate aceste cuvinte guturala *k* provine dintr'o labiovelară indoeuropeană *q*ᵘ, după cum ne arată comparația cu cuvintele hitite înrudite.

4. In preindoeuropeană două dentale în contact direct au desvoltat între ele o spirantă *s*, *z*, dând: *tst*, *tsth*, *dzd*, *dzdh*. Nicio limbă indoeuropeană n'a păstrat vreuna din aceste grupe, afară de hitită, care a păstrat pe *tst* (scris *zt*), care reprezintă toate grupele. (In indoeuropeană grupele de mai sus au dat: *st*, *zd*, etc.) [1]).

5. Preindoeuropeanul *-ts* final a dat în indoeuropeană *-s*, dar s'a păstrat în hitită (scris *-z*). (Vezi *s* mobil p. 17).

6. Păstrarea terminației ablativului *-ts* la toate substantivele (V. Caz. 22).

7. Frecvența și însemnătatea substantivelor cu tulpina în *r/n*. Grupa aceasta, pe care celelalte limbi indoeuropene o cunosc numai în unele rămășițe (lat. *femur*, *feminis* « coapsă », scr. *ū́dhar*, *ūdhnás* « uger ») e încă foarte vie și productivă în hitită. Toate tulpinele care aparțin aici sunt neutre; d. e. *watar* « apă » (cf. engl. *water*), a cărui paradigmă o dăm aici [2]):

Sg.	Nom.-ac.	watar	gr. ὕδωρ	got. wato
	Gen.	weten-as		watin-s
	Dat.	weten-i		watin
	Abl.	weten-az		
	Instr.	weten-et.		

La fel: *utar* « cuvânt »; *eshar* « sânge », scr. *asṛk*, gr. ἔαρ; *kutar* « gât », lat. guttur; *pahwar:* gr. πῦρ; etc.

8. Distincția relativ clară la formele pronumelor personale între o serie de tulpine la nominativ și alta la cazurile oblice.

9. Micul număr de cazuri distincte la pluralul substantivelor.

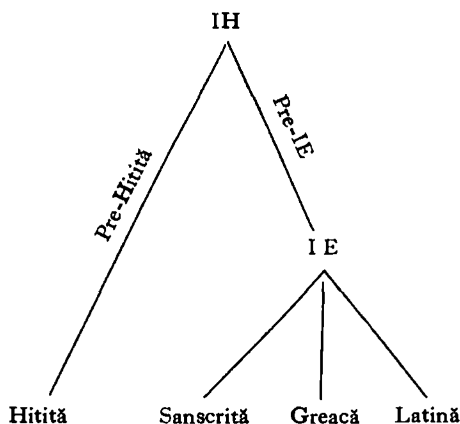
10. Frecvența relativă a verbelor radicale atematice, de tipul *és-mi*: gr. εἰ-μί « sunt ».

11. Mai este și un număr de arhaisme lexicale, ca înțelesul mai primitiv de « desbrăcare, culcare », a cuvântului hitit *nekuz*, în comparație cu ie. **nokt-* « noapte »; etc. [3]).

[1]) Sturt., *o. c.*, 126.
[2]) Friedrich, *o. c.*, 85.
[3]) Sturtevant, *o. c.*, 8—9.

CONCLUZIE

Din expunerea făcută rezultă că cele mai multe asemănări în vocabular, fonetică, morfologie şi sintaxă le are hitita cu limba sanscrită vedică. Nicio altă limbă indoeuropeană nu seamănă atât de mult cu sanscrita, afară de avesta (*gāthās*). Insă pe când avesta e mai recentă decât sanscrita vedică, limba hitită este mai veche, şi deci, cea mai apropiată de limba indoeuropeană primitivă dintre toate limbile care au derivat din ea. Aceasta ne-o arată nu numai documentele istorice găsite la Boghazköi, dar şi arhaismele pe care le-am descris. Aceste arhaisme, împreună cu simplitatea sistemului morfologic al limbii hitite, l-au determinat pe savantul american S t u r t e v a n t să fie de părere că hitita ar fi înrudită cu limba indoeuropeană primitivă cam la fel ca greaca sau sanscrita cu limbile italice (latina şi dialectele osco-umbrice); adică, hitita nu s'ar trage din indoeuropeana primitivă, ci amândouă împreună ar deriva dintr'o limbă şi mai veche, pe care el o numeşte indo-hitita primitivă. S t u r t e v a n t alcătueşte următoarea genealogie [1]):

Sunt două motive pentru care S t u r t e v a n t distinge hitita de indoeuropeană: 1. Hitita, deşi documentele ei scrise sunt mai vechi decât acele ale oricărei limbi indoeuropene,

[1]) S t u r t e v a n t, *o. c.*, 6.

se deosebește de vechile limbi indoeuropene mult mai tare decât se deosebesc între ele. De pildă, sistemul verbului hitit este mult mai simplu, pe când vechile limbi indoeuropene concordă prin aceea că prezintă un sistem foarte complex de moduri și de timpuri. Sistemul verbal indo-hitit se poate să fi devenit mai complicat în perioada pre-indoeuropeană; pe când el a fost mult simplificat în perioada prehitită, relativ lungă. 2. Sprijinul de căpetenie al ipotezei lui Sturtevant privitoare la existența limbii indo-hitite constă în arhaismele din hitită [1]). Cf. pag. 41 sq.

Părerea lui Sturtevant, că hitita ar ocupa un loc aparte în familia limbilor indoeuropene, a rămas izolată și a fost combătută mai ales de Benveniste [2]). Și Meillet spune [3]) că părerile lui Sturtevant sunt în parte personale și că separă prea tare hitita de celelalte limbi indoeuropene. In fine savantul german Friedrich, în gramatica sa citată mai sus, tratează limba hitită ca o limbă indoeuropeană, la fel ca, de pildă, sanscrita sau latina.

Dela descoperirea limbii sanscrite de către învățații englezi la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nicio altă limbă indoeuropeană nu a avut o importanță atât de mare pentru filologia comparată ca limba hitită. Perspectivele ce se deschid în acest domeniu sunt imense, nu numai în ceea ce privește originile îndepărtate ale sistemului gramatical al limbilor indoeuropene, dar și în ceea ce privește patria și treapta de cultură și de civilizație a străvechiului popor care vorbea limba indoeuropeană primitivă. Pe măsură ce se vor descifra și textele hitite hieroglifice, cunoștințele noastre în aceste domenii vor fi nu numai sporite, dar vor trebui să fie și în bună parte schimbate. Multe ipoteze se vor adeveri; unele din ele, bazate pe combinații foarte ingenioase și pe intuiții geniale, ca de pildă acele privitoare la genul substantivelor, s'au confirmat prin limba hitită. Ceea ce se va cunoaște mult mai bine va fi în primul rând morfologia limbilor indoeuropene,

---

[1]) Sturtevant, *o. c.*, 7.
[2]) E. Benveniste, *Sur le consonantisme hittite*, (BSL., 33,2) (1932), 136—143.
[3]) A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes.* Huitième édition, Paris, 1937, p. 498.

mai ales formele rare sau anomaliile; în al doilea rând sintaxa, de pildă originea propozițiilor secundare, precum și a conjuncțiilor ce le introduc. Ceea ce va trebui mult schimbat va fi sistemul de forme indoeuropene reconstruite de savanți și notate în gramatica comparată cu steluțe. Aceste forme reconstituite alcătuesc o ipoteză de lucru foarte bună, dar în continuă transformare și adaptare la nouăle descoperiri.

Fără îndoială că, după cum în secolul nostru s'au descoperit două limbi indoeuropene foarte importante, tocharica și mai ales hitita, tot astfel ne putem aștepta și la alte descoperiri, poate mai surprinzătoare, ca, de pildă, vreo inscripție care să ne dea în sfârșit cheia limbii etrusce.

Limba hitită, încă în curs de descifrare, pune o serie întreagă de probleme nouă și readuce la ordinea zilei altă serie de probleme mai vechi.

Printre acestea din urmă cele mai principale erau: originea elementelor morfologice: rădăcină, sufix și mai ales terminații cazuale și personale. Fr. Bopp, creatorul gramaticei comparate, se preocupase foarte mult de această chestiune.

Altă problemă, tot așa de importantă, însă a cărei soluție n'o va putea da niciodată metoda comparativă, este aceea a reconstruirii limbii indoeuropene primitive. Și problema aceasta a preocupat în gradul cel mai înalt atât pe Fr. Bopp, cât și pe cei care l-au urmat. Ea va rămânea o himeră până în ziua când, tot cu ajutorul arheologiei, se va descoperi, în sfârșit, și limba indoeuropeană primitivă, în vreo inscripție bilingvă ca și celelalte limbi indoeuropene și neindoeuropene descoperite până acum. Ce repercusiune ar putea să aibă o asemenea descoperire, nu numai asupra gramaticei comparate și a științei limbii în general, dar și asupra preistoriei și a istoriei, este greu să ne închipuim. De sigur că în acea epocă îndepărtată, când zorile civilizației indoeuropene abia se iveau, când « *Umbra celor nefăcute nu 'ncepuse a se desface* » (Eminescu), pe atunci gândirea era încă concretă și paratactică și nu abstractă și logică, așa cum e azi. Și această gândire se reflectă în graiu. Din acest punct de vedere, știința limbii și gramatica comparată sunt o adevărată anatomie a

gândirii, tot așa de importantă ca și studiile făcute de fiziologi și de medici pentru a vedea legătura care există între creier și funcțiile lui. Progresul gândirii omenești, ca și acela al civilizației în genere, se poate urmări ca într'o oglindă în evoluția graiului.

Viitorul ne va arăta nu numai originea elementelor morfologice, dar și înrudirea dintre limba indoeuropeană primitivă și alte limbi străvechi, fie cele semite sau ugro-finice, fie cu alte denumiri, necunoscute încă, întocmai cum au fost până acum câteva decenii denumirile de tocharică și de hitită.

Altă problemă, care trebue studiată, este relativa simplitate a structurii limbii hitite în comparație nu numai cu limbile arice sau cu limba greacă, dar chiar și cu limba latină, a cărei morfologie e, în unele privințe, mai bogată, cel puțin în ceea ce privește conjugarea.

Faptul acesta e destul de ciudat și contrazice tot ce știm despre celelalte limbi indoeuropene. Intr'adevăr, cu privire la ele, noi am formulat la începutul acestei expuneri (p. 5) următoarea regulă: Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât structura ei (adică în primul rând sistemul ei de declinare și de conjugare) este mai complicată. Oricine a studiat limba greacă, știe că morfologia ei este mai bogată decât aceea a limbii latine, iar morfologia acesteia e la rândul ei mai bogată decât aceea a limbii gotice. Cel mai vast sistem morfologic îl prezintă sanscrita vedică. O lege inversă, mai puțin riguroasă, se observă cu privire la sintaxă, care-i cu atât mai simplă, cu cât limba e mai arhaică.

Explicația simplității sistemului de declinare și de conjugare a celei mai vechi limbi indoeuropene nu poate fi izolarea ei, nici evoluția ei independentă, ci tocmai vechimea ei. Probabil că limba sanscrită vedică reprezintă punctul culminant al evoluției morfologice indoeuropene, după cum, de pildă, epopeele homerice reprezintă apogeul perfecțiunii poetice la Greci. După cum evoluția tuturor limbilor indoeuropene ne arată, fără excepție, o simplificare crescândă a structurii lor, începând cu sanscrita și sfârșind cu engleza; tot așa dincolo de perioada vedică trebue să fi existat o structură cu atât mai simplă, cu cât ne îndepărtăm mai mult de

acea perioadă, aşa cum se vede clar din mărturia limbii hitite. Pretutindeni, în epoca istorică, edificiul complicat al limbilor indoeuropene se simplifică din ce în ce mai mult. Dincolo de epoca vedică vedem, prin exemplul limbii hitite, acest edificiu în plină construcţie.

Descoperirea limbii hitite este un eveniment epocal în istoria filologiei comparate şi a lingvisticei. Ea deschide orizonturi nouă de cercetare şi constitue, alături de sanscrita vedică, baza de plecare cea mai înaintată pentru cucerirea ţintei supreme spre care năzuesc toţi indogermaniştii, începând cu Fr. Bopp: reconstituirea limbii indoeuropene. Noi credem însă că lucrul acesta nu este posibil. Limba indoeuropeană a existat, fără nicio îndoială, şi-i foarte probabil că într'o zi va fi cunoscută; însă nu prin combinarea rezultatelor obţinute prin metoda comparativă, ci cu ajutorul arheologiei, care-i cel mai preţios auxiliar al filologiei comparate. Unde se opreşte metoda istorică, începe rolul metodei comparative; şi unde încetează aceasta, intră în scenă arheologia. In ziua în care arheologii vor descoperi o inscripţie bilingvă, în care una din limbi să fie cunoscută, iar cealaltă să fie limba indoeuropeană primitivă (fie chiar şi un dialect dintr'o anumită epocă a desvoltării ei), marea taină a originii civilizaţiei noastre, cel puţin în ceea ce priveşte limba, va fi în sfârşit deslegată.

CUPRINSUL

ROLUL EDUCATIV AL FILOSOFIEI

DE

C. RĂDULESCU-MOTRU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 18 Februarie 1944

Intre rolurile filosofiei, cel mai însemnat este rolul educativ. Dela origine, gândirea filosofică a fost îndreptată spre perfectarea omului, sub raportul conduitei și al mentalității. Filosofia a fost și este, în primul rând, înțelepciune; adică: gând şi faptă cumpănite. Gând cumpănit: prin ordinea și unitatea puse în cunoștințe; faptă cumpănită: prin stabilirea principiilor din care decurg normele de conduită. Sub ambele aceste raporturi, filosofia mijlocește omului, orizonturi largi și luminoase. Un om, cu cultură filosofică, este presupus a fi înzestrat cu spirit critic în judecată și în același timp, stăpân pe hotărîrile voinței. Nu este filosofie care să tindă la un alt scop. Chiar filosofiile, care au aparența de a fi paradoxale, cum este filosofia lui Fr. W. Nietzsche, în fond sunt și ele îndreptate spre același scop. Nietzsche vrea un om nou, un supraom, care să realizeze evoluția spre putere (postulatul filosofiei sale); prin urmare şi la el tendința este spre perfectarea omului. Această continuitate de tendință a asigurat filosofiei un loc de seamă între preocupările omenești. Oamenii de știință specială au recurs la raționamentul filosofului pentru a-și completa și unifica varietatea cunoștințelor; oamenii practici, bărbații politici, educatorii, de asemeni, pentru a-și fixa normele de conduită, sau principiile de legiferare și de educație; în tot timpul filosofia și-a dovedit utilitatea, menținându-și rolul educativ.

Numai filosofiile de desnădejde, adică filosofiile care nu pun preț pe existența omului, considerând-o ca pe o apariție trecătoare în mijlocul realității materiale, precum și filosofiile care dimpotrivă exaltează existența omului, făcând din ea izvor de creație pentru realitatea lumii întregi, numai acestea nu se pot împăca cu rolul educativ al filosofiei. Filosofiile de desnădejde n'au ce educa, întru cât perfectarea unui lucru fără preț este de prisos iar filosofiile de exaltare, de asemeni se consideră fără influență asupra unei existențe, creatoare de realitate, așa cum este aceea a omului, deoarece o asemenea existență este liberă să-și schimbe ea însăși destinul după voie. In categoria filosofiilor acestea sunt unele sisteme de metafizică existențialistă, apărute în anii din urmă. Sören Kierkegaard și adepții săi nu acordă rolului educativ al filosofiei o atenție deosebită, întru cât pentru el eul omenesc are o deplină libertate în crearea viitorului. In spiritul Metafizicei lor existențialiste, fiecare om își trăiește dimpreună cu realitatea lui și realitatea lumii întregi; căci după ei lumea întreagă este o obiectivare a trăirii eului. Așa că pe de o parte pe când filosofiile de desnădejde, materialiste și mecaniciste, văd în lume numai mișcări materiale mecanice, iar eul omului nicăieri; filosofiile de exaltare, existențialiste, de altă parte, văd în lume numai hotărîrile eului, iar realitatea materiei nicăieri. Unele și altele sunt astfel înafară din linia tradițională a filosofiei, unde atât materia cât și eul stau într'o corelație de reciprocă realitate. De bună seamă ele reprezintă momente de exagerație în gândirea filosofică, fiind datorite unor împrejurări excepționale, și ca atare ele pot fi lăsate la o parte. De fapt, filosofiile de desnădejde, materialiste și mecaniciste, au fost ca și uitate, de îndată ce vieața industrială a prins putere în Europa; probă că ele au fost izvorîte din cerințele preliminare ale acestei vieți; iar filosofiile existențialiste, în chip prea izbitor sunt legate de perioada războinică a Europei contemporane, perioadă în care exaltarea eului este de rigoare pentru a întreține eroismul și spiritul de sacrificiu. Când europeanul contemporan trăiește clipe istorice așa de nenorocite, este de sigur o mare consolare pentru el credința, că eul lui este creator de realitate

şi de destin, şi că realitatea materială din juru-i este o simplă perspectivă, pe care o poate înlocui după voie.

Aceste filosofii: materialiste, mecaniciste şi existenţialiste, n'au turburat de altminteri întru nimic mersul secular al culturii europene. Niciun Stat european nu şi-a desfiinţat instituţiile religioase şi educative pe motivul că filosofiile materialiste şi mecaniciste au tăgăduit realitatea eului omenesc. Tot aşa şi cu filosofiile existenţialiste. Nu se vede semn prin Europa contemporană că educatorii şi-ar părăsi opera lor pe motivul că Metafizica existenţialistă găseşte că eul omenesc este prin simpla lui existenţă, creator de realitate, şi prin urmare liber să scuture de pe el orice influenţă educativă. Aceste filosofii se citesc, câte odată se citesc chiar cu patimă, dar niciodată nu se traduc în fapt. Sunt distracţii bine venite mai ales în cercurile oamenilor cari nu sunt constrânşi să-şi economisească timpul. Cum noi scriem pentru cercurile educatorilor români, în care de bună seamă sunt oameni cari n'au timp de pierdut, ne putem permite îndrăsneala de a face abstracţie de ele.

Revenim la rolul educativ al filosofiei. La noi se scrie mult în materie de filosofie. Acei cari scriu, putem adăuga fără teama de a fi desminţiţi, sunt din rândul educatorilor; sunt profesorii de filosofie dela Universităţi şi dela şcoalele secundare. Prin urmare, avem la noi cele mai bune condiţii pentru ca filosofia să-şi îndeplinească rolul său educativ. Avem o mişcare filosofică întinsă, susţinută chiar de educatori. Am dobândit oare rezultatele dorite? Absolvenţii instituţiilor noastre de educaţie se resimt ei, de pe urma acestei întinse mişcări filosofice, susţinută de înşişi educatorii lor? De loc. In şcoalele secundare, acolo unde rolul educativ al filosofiei ar trebui să fie hotărîtor, influenţa filosofiei este ca şi inexistentă. Cunoştinţele care se predau elevului, în orele de psihologie, de logică şi sociologie, nu înavuţesc judecata acestuia cu un spirit critic, care să-l ridice la un orizont mintal larg şi luminos, ci îi înavuţesc memoria; iar cunoştinţele de morală, rămân vorbe frumoase, dar goale, fără pătrundere în inima lui. Cunoştinţele filosofice nu se deose-

besc întru nimic de celelalte cunoştinţe, ba adeseori sunt mai fără înrâurire asupra minţii şi inimii tineretului. Este drept, că de dorit, s'a dorit ca prin lecţiunile de filosofie să se stabilească o corelaţie între obiectele din învăţământul secundar, şi în acest scop s'a şi alcătuit o lege (legea I. Petrovici din anul 1927) în acest sens. Această lege însă nu a fost votată de Parlament. Dar şi dacă ar fi fost votată, ea n'ar fi devenit o realitate, fiindcă n'am fi avut un corp profesoral pregătit ca să o aplice cu înţelegere. Cu puţine excepţii, profesorii noştri de filosofie din cursul secundar, s'au desinteresat de rolul educativ al disciplinei lor. N'au făcut pe elevi să simtă deosebirea dintre cunoştinţele primite în mod obişnuit din carte sau din tradiţia orală, şi convingerile personale, dobândite prin cumpănire şi verificare de argumente. N'au deprins pe elevi să judece în mod critic, adică filosofic, pentru a-i înarma, pentru mai târziu, în contra frazeologiei deşarte şi a idolatriei. Ei n'au utilizat măcar aşa cum trebue, pentru educaţia morală, nici ora care li se punea la dispoziţie în mod expres, în programul şcoalei. Filosofia a fost predată în învăţământul nostru secundar, aşa cum erau predate înainte vreme limbile moarte. In loc de a trezi puterea judecăţii, ea a încărcat memoria.

Consecinţele acestei stări de lucruri sunt dureroase. Cei mai mulţi dintre absolvenţii şcoalelor secundare, indiferent dacă şcoalele sunt teoretice sau practice, sunt, sub raportul judecăţii filosofice, de o naivitate uimitoare. Aşa cum, cu cincizeci de ani în urmă, mulţi dintre absolvenţii acestor şcoale nu ştiau caracteriza figurile de Voievozi din istoria naţională, decât cu cuvintele: a fost un Domn bun; a bătut pe Turci; a făcut legi bune pentru Ţară, etc., aşa sunt şi mulţi dintre absolvenţii de astăzi, în materie de filosofie. Mentalitatea lor este polarizată în spre câteva cuvinte tipice, de care se servesc ca de nişte chei magice la fiece ocaziune. Cu câţiva ani în urmă, între cuvintele acestea, întâlnim: evoluţie, geniu, putere creatoare; astăzi, întâlnim de obiceiu: trăire, inspiraţie demonică, mister... Intraţi în Universitate, acestor absolvenţi le este deajuns: o analogie, un citat cunoscut, sau chiar o imagine poetică, pentru a întemeia o

întreagă teorie filosofică. Astfel, faptul că în limba românească este cuvântul « omenie » este de ajuns ca unii dintre ei să tragă concluzia că poporul român este mai « umanist » decât oricare alt popor; sau faptul, de asemeni, că în limba românească este cuvântul « dor », este deajuns, ca să atragă Românului caracteristica de a fi un popor mistic cu năzuința spre infinit; și așa cu multe alte cuvinte. Proverbele și poezia populară deși acestea sunt un avut comun al mai multor popoare, dacă nu chiar al omenirii întregi, dau tânărului filosof aproape unicele documente pentru psihologia națională, și în tot cazul dau documente care sunt preferate celor bazate pe măsurători antropometrice, sau pe analize psihologice experimentale. Studenți în filosofie, cu dorința de a se familiariza cu metodele științelor naturale, sunt foarte puțini. Cei mai mulți cred chiar că se pot dispensa de noțiunile științifice cele mai elementare. Așa se explică disprețul pe care-l au unii dintre dânșii pentru fiziologia sistemului nervos și pentru metoda experimentală în psihologie, deși fără aceste cunoștințe știința sufletului omenesc plutește în vag. Celălalt temeiu al filosofiei, știința Logicei, nu se bucură de un tratament mai bun. Un tânăr student, absolvent al unui liceu cu renume din Capitală a fost foarte mirat, auzind dela profesorul său din primul an de Universitate, că există o singură Logică. El credea că sunt trei Logice: una, banală, pentru omul de știință; alta pentru poeți și alta, metafizică, pentru mistici. Câți ani vor trebui acestui tânăr student pentru a se desbăra de toate fantaziile câștigate din lecturile filosofice, făcute la întâmplare, sau poate chiar recomandate de însuși profesorul său de filosofie din liceu!

Bine înțeles acesta nu este cazul tuturor studenților universitari, cari se înscriu la filosofie. Din nefericire însă este cazul celor mai mulți. Pe lângă câțiva, puțini la număr, cu o inteligență deplin formată, așa că îți este numai drag să-i asculți discutând chestiuni filosofice, sunt numeroși alții cari iau filosofia drept o ocupație folkloristică.

Care este cauza acestei stări de lucruri?

Două presupuneri se pot face cu privire la această cauză. Ea poate consista: 1) în nepotrivirea radicală dintre filosofie şi mentalitatea tinerętului nostru şcolar, sau, 2) în insuficienţa mijloacelor pedagogice, întrebuinţate pentru studiul filosofiei.

Prima presupunere este puţin probabilă. Ea se poate însă pune în discuţie. Filosofia, în regulă generală mai mult decât orice altă ştiinţă, este produsul spontan al cerinţelor culturale pe care le are un popor într'un moment dat. Dorinţa de a avea adevăruri eterne, iar nu păreri vremelnice individuale, dorinţă ivită spontan în timpul antichităţii în sufletul unor Elini, a dat naştere dialecticei raţionale şi astfel s'au aşternut bazele filosofiei lui Platon şi a lui Aristotel. Aceeaşi dorinţă, extinsă la explicarea naturii întregi, a făcut pe unii oameni de ştiinţă, la începutul erei moderne, să întrevadă rolul raporturilor cantitative în determinarea legilor naturii, şi prin aceasta a deschis drum filosofiei raţionaliste, din secolul al XVII-lea şi XVIII-lea. Frământarea de conştiinţă provocată de lupta dintre adevărul dogmatic, predicat de Biserica creştină, şi adevărul experienţei sensibile, susţinut de oamenii de ştiinţă, a dat naştere la o mulţime de sistematizări filosofice, al căror scop era să găsească o unitate superioară; un fel de «coincidentia oppositorum», care să mulţumească sufleteşte pe omul modern. In rândul acestor sistematizări, avem operele unui Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, Descartes; unui Spinoza; unui Leibniz; unui Kant; unui Schelling; unui Hegel şi mulţi alţii. In timpul din urmă desorientările provocate de o mulţime de descoperiri ştiinţifice nouă, care se încorporează greu, ba unele chiar contrazic adevărurile ştiinţifice de până acum (căci în ştiinţă nimic nu este fix, ci totul este în devenire: o teorie ştiinţifică fie cât de perfectă, are în ea însăşi germenul prefacerii ei), au dat de asemenea naştere la o mulţime de creaţii filosofice. Unele au scopul de a împăca, pe terenul vieţii sufleteşti, realitatea eului cu realitatea inconştientului şi a materiei; altele, pentru a împăca cerinţele exactităţii obiective, care constitue fundamentul prevederii cauzale ştiinţifice, cu datele statistice,

de valoare relativă, procurate de măsurătorile aparatelor experimentale; în sfârşit altele, care să împace discordanţele produse de vieaţa socială şi economică a lumii, din cauza diferenţierilor de rasă, sau de ideal. Peste tot filosofia apare astfel, ca fructul spontan al acordului ce se încearcă între termenii antinomiilor, ori între tendinţele unui conflict sufletesc, aducătoare de nelinişte şi vrajbă în sânul societăţilor culte omeneşti. Filosofia este oarecum împăciuirea mult aşteptată. Ea se produce adeseori chiar în vecinătatea locului unde au izbucnit antinomiile intelectuale, sau conflictele sufleteşti. Ceva mai mult. Sunt cazuri când în sânul aceleiaşi instituţii culturale (într'o Universitate bunăoară) unde prin lecţii sau publicaţii, s'au dat la lumină antinomii şi conflicte sufleteşti, tot acolo să apară şi filosoful, care să încerce un acord prin mijlocirea sistemului său de gândire. In Universităţile din capitalele statelor mari europene, aceasta se întâmplă des. In Universitatea din Berlin, alături de profesorul de fizică experimentală, care afişează în lecţiunile sale relativismul legilor naturii, profesorul de filosofie cercetează de altă parte în lecţiile de Logică, bazele certitudinii calculului probabilităţilor, şi prin aceasta se ridică deasupra relativismului dobândit prin măsurători statistice. Filosoful răspunde totdeauna unei chemări. Dacă răspunde bine sau răspunde rău, aceasta depinde de puterea originalităţii sale care este imprevizibilă.

Filosofia românească, din zilele noastre, nu putem zice că este fructul spontan al cerinţelor culturii poporului român. Ea n'a fost chemată de antinomiile ieşite la lumină din lucrările oamenilor de ştiinţă români, sau de conflictele sufleteşti latente în societatea românească, ci ea a fost importată după preferinţe personale, de către tineri români, cari au studiat filosofia la Universităţile străine. Vasile Conta a scris în direcţia filosofiei materialiste, nu fiindcă de acest curent filosofic era nevoie în Moldova pentru a înfrâna exageraţiile idealiste, ci pentrucă la Universitatea din Bruxelles, unde s'a dus să studieze, acest curent era bine reprezentat şi corespundea preferinţelor sale. Titu Maiorescu, care a studiat la Berlin filosofia, după ce avusese buni profesori de filosofie la Theresianum din Viena, a făcut

lecţiile sale strălucite la Bucureşti, în direcţia idealismului german, nu fiindcă acest idealism era cerut de Bucureşti, ci fiindcă în atmosfera idealismului schopenhauerian şi hegelian îşi făcuse el studiile la Berlin. Tot astfel C. Dimitrescu-Iaşi şi-a făcut studiile la Leipzig şi Berlin, în atmosfera filosofiei lui Dühring. I. Rădulescu-Pogoneanu şi Ştefănescu-Goangă, la Universitatea din Leipzig. Dimitrie Gusti şi Ion Petrovici şi-au găsit stilul definitiv al gândirii lor filosofice în lecţiile profesorilor dela Universitatea din Leipzig şi Berlin. St. Zeletin şi-a format concepţia sa filosofică audiind pe filosofii din Berlin, Leipzig şi Erlangen, unde şi-a susţinut teza despre «Idealismul personalist», rămas caracteristic pentru întreaga sa direcţie filosofică. Lucian Blaga studiază în atmosfera Universităţii din Viena, oraş de centru european între Apus şi Răsărit, unde se încrucişează de multă vreme tot felul de curente filosofice: freudiane, cu speculaţii asupra inconştientului; metafizice, cu preocupări de religie şi mister; neopozitiviste, întemeiate pe ultimele cercetări din ştiinţele fizico-matematice, precum şi pe Logistică. Lucrările sale, publicate la scurtă vreme după terminarea studiilor, la vârstă de tinereţă, resfrâng în ele toate aceste curente, într'un chip interesant, poetic chiar, dar într'o legătură artificială cu cerinţele culturii noastre naţionale. Este drept că Lucian Blaga face deseori aluzie la folklorul românesc, dar acest folklor îi serveşte lui numai drept ilustraţie, nu drept bază. Filosofia sa poate înlocui folklorul român cu orice alt folklor european fără să se resimtă. Eugeniu Sperantia studiază la marii profesori berlinezi: Beno Erdmann, Alois Riehl şi Georg Simmel, în spiritul cărora activează mai târziu; Nae Ionescu la profesorul Clemens Baeumker dela Universitatea catolică din München. P. P. Negulescu, Mircea Florian, T. Vianu şi N. Bagdasar ar putea fi profesori la orice Universitate din Germania, fără a fi siliţi să schimbe întru ceva fondul lecţiilor lor de Enciclopedia filosofică, Logica, Estetica şi Filosofia culturii. Mihail Ralea, D. D. Roşca şi Dan Bădărău sunt formaţi la Sorbona; în

Paris. Aci și-au completat studiile și publiciștii mai noi în ale filosofiei ca Vasile Băncilă, Mircea Vulcănescu, P. Ionescu și alții. Scriitorul acestor rânduri de asemeni și-a făcut studiile filosofice la Paris, München și Leipzig, unde a avut de profesor pe W. Wundt. Și așa cu mai toți profesorii noștri de filosofie, sau cari au publicat în ramura filosofiei. Mai toți (adăugând la ei încă și pe pedagogii, cunoscuți prin scrieri și lecțiuni, ca G. Antonescu, C. Narly, St. Bârsănescu și alții) și-au format cultura lor filosofică la Universitățile străine, îmbogățind-o și modelând-o, bine înțeles, prin contribuția muncii lor personale. (Este interesantă, în această privință, lista studenților români cari au studiat la Universitatea din Leipzig, publicată de d-l D. C. Amzăr în vol. V din « Cercetări literare », al d-lui prof. N. Cartojan. Găsim pe această listă un număr însemnat de membri ai corpului nostru didactic de grad universitar și secundar, între cari mulți profesori de filosofie și pedagogie. Cum pentru Drept, a fost preferată Universitatea din Paris, a fost pentru filosofie și pedagogie, aceea din Leipzig).

Nici nu se putea altminteri. Filosofia în înțelesul modern, ca un acord între credință dogmatică și adevăr științific, între tendințele contrare izvorîte din activitatea intelectuală a omului modern, nu era în tradiția românească. Trecutul nostru n'a cunoscut conflicte acute de credințe religioase, sau de concepții sociale și politice, care să ceară intervenția filosofului. Noi ne-am mulțumit cu învățătura creștină, pentru clasele de sus, iar pentru popor, cu zicătorile populare. Am putea chiar adăuga, că în trecutul culturii noastre, și dacă s'ar fi produs pe alocuri preocupări filosofice, în înțelesul modern, ele ar fi fost pe dată înnăbușite de tehnica formalismului bizantin, sub influența căreia se găsea până de curând întreg Sud-Estul european.

Mișcarea filosofică românească este așa dar o importație din gândirea filosofică a Universităților străine, pe care de altminteri ea o și oglindește în mare parte. Avem în mișcarea noastră filosofică aproape toate direcțiile care sunt în filosofia europeană contemporană: științifică, personalistă, ra-

ționalistă, empiristă, pozitivistă, criticistă, idealistă, metafizică, fenomenologică, mistică, etc., după preferințele personale ale tinerilor români cari au studiat în Universitățile străine. Dar această împrejurare nu constitue cauza care să dea răspunsul pe care-l căutăm la întrebarea: de ce filosofia la noi este lipsită de rolul său educativ, căci filosofia, indiferent de direcția în care se face sau în orice caz cu puține excepții, trezește în sufletul celui care și-o apropie anumite atitudini spirituale. Omul, înzestrat cu o cultură filosofică, dobândește o judecată mai critică și o voință mai cumpănită. Dacă ar fi să punem pe seama originii, lipsa rolului educativ al filosofiei la noi, atunci ar fi să conchidem că toată munca primilor noștri filosofi, cari ne-au importat gândirea filosofică din străinătate, a fost o muncă zadarnică; ba chiar ar trebui să ne minunăm că ea a avut loc. Negreșit o filosofie de împrumut ajunge cu mai multă greutate la realizarea rolului său educativ, decât o filosofie ieșită spontan din înseși cerințele mediului cultural; cu toate acestea, greutatea în asemenea caz nu poate fi considerată ca fiind de nebiruit. Greutatea cu care a avut să lupte filosofia de împrumut la noi, a fost poate ceva mai mare, dar a fost de aceeași natură, cu greutatea cu care au avut să lupte toate celelalte importații culturale și dela care așteptăm o perfectare a vieții românești. De ce numai filosofia să facă excepție?

Prin urmare, nu într'o nepotrivire radicală, dintre studiul filosofiei și sufletul autohton al tineretului nostru școlar, stă cauza stării nenorocite de lucruri, constatate mai înainte.

Rămâne a doua presupunere: insuficiența mijloacelor pedagogice întrebuințate în învățământul filosofic. Aceasta este o cauză, asupra căreia putem avea o înrâurire și deci la urma urmelor o putem și înlătura.

Nu intră în intenția noastră să examinăm, pe rând și în detaliu, fiecare teorie emisă de pedagogie, în ceea ce privește predarea filosofiei, ca materie de învățământ, în școala secundară, căci, precum am spus, în școala secundară este hotărîtor rolul educativ al filosofiei, deoarece toate teoriile acestea sunt în funcție de înțelesul pe care-l dă pedagogul filosofiei în deosebire de celelalte materii de învățământ. Di-

dactica filosofiei este determinată de definirea naturii cunoștințelor filosofice, în deosebire de celelalte cunoștințe, predate în același timp cu ele. Dacă asupra acestei deosebiri, înțelegerea pedagogului nu este precisă, atunci urmează dela sine că și metoda pe care el o va întrebuința la predarea filosofiei va fi neprecisă, adică improvizată. Insuficiențele didacticei se înlătură din momentul ce natura cunoștințelor este bine definită. Diagnosticul precis al unei boale indică dela sine, unui medic bun, tratamentul ce este de aplicat. Așa și în practica pedagogică. O îndreptare în didactica filosofiei o poate da numai definirea precisă a deosebirii dintre filosofie și celelalte materii de învățământ. Odată lămurit asupra acestei deosebiri, orice pedagog bun va ști ce are de schimbat în practica lui școlară.

Deosebiri de natură există și între celelalte cunoștințe, după grupa lor de specialitate, dar niciuna dintre aceste deosebiri nu este așa de radicală, cum este aceea dintre cunoștințele tuturor specialităților la un loc și acele de filosofie. Și iată de ce. Toate cunoștințele de specialitate, luate înlăuntrul fiecărei specialități în parte, sunt elaborate după un singur plan, sunt oarecum univalente. Această unitate de plan înlesnește comunicarea lor. Cel destinat să le primească, adică elevul de școală, odată ce prinde unitatea de plan, după care cunoștințele sunt elaborate, prinde și meșteșugul de a le apercepe cu ușurință; mentalitatea lui prinde schematismul care stabilește între cunoștințe un raport de reciprocitate. Cunoștințele se întregesc unele pe altele, fiind toate orânduite în aceeași perspectivă. Astfel cunoștințele de Matematică au punctul lor de vedere, care odată înțeles nu se mai poate confunda cu punctul de vedere al Fizicei, sau al Chimiei, sau al oricărei alte specialități. Elevul, dându-și seama de schematismul matematic, își dirijează atenția numai asupra raporturilor dintre câtimile numerice și spațiale, făcând abstracție de tot restul lumii. Această dirijare este așa de ușoară, încât profesorul de Matematică o presupune, ca dobândită de elev dela prima lecție. Cu toate acestea ea pare că n'a fost așa de ușoară la începuturile culturii europene. Istoricii acesteia vorbesc, ca de o minune, de trecerea spiritului ome-

nesc, dela proprietățile fizice și mistice în care oamenii primitivi învăluiau numerele și figurile geometrice, la raporturile pur matematice. Pe schematismul raporturilor numerice și spațiale, Matematica și-a clădit în urmă marele său sistem de cunoștințe, înlăuntrul căruia raționamentul operează după anumite reguli formale, în mod neturburat, de mai multe secole. In acest interval de timp, lumea în vederea căreia au fost descoperite primele raporturi matematice s'a schimbat foarte mult. Socotelile aritmetice și măsurătorile geometrice nu se mai fac pe aceleași mărfuri și pe aceleași întinderi de pământ, ele au astăzi aplicații nebănuite de primii matematicieni, cu toate acestea cunoștințele matematice au rămas aceleași, ele vor continua și pe viitor să fie elaborate după aceleași reguli formale ale raționamentului și să fie așezate în aceeași perspectivă schematică. Matematica a rămas neschimbată în structura sa, pe când lumea asupra căreia ea se aplică este într'o veșnică schimbare. Ca și Matematica sunt toate celelalte științe speciale. Fiecare își are punctul său de vedere, pe care-l urmează, în mod consecvent, fără a ținea seamă de aceea ce-i este străin. Științele Fizico-Chimice aleg din intuiția lumii anumite proprietăți ale corpurilor și de acestea se ocupă în mod exclusiv. Cunoștințele pe care ele le sistematizează sunt cunoștințe elaborate dintr'o anumită perspectivă, abstracție făcând de toate celelalte perspective. Astfel, deși în elaborarea lor, persoana omului de știință a intervenit în mod permanent, raționamentul omului de știință este doar acela care formulează aceste cunoștințe, totuși despre intervenția omului de știință, nu găsim în ele nicio urmă. Cunoștințele fizico-chimice, ca și cunoștințele matematice, fac abstracție de persoana aceluia care le-a descoperit. Ele stau de sine, ca și cum n'ar avea în ele nimic omenesc. Aceeași perspectivă o păstrează și Științele Naturale, atât cele descriptive, cât și cele experimentale. Toate dau cunoștințe care se referă la un anumit punct de vedere; ca și cum intuiția lumii externe, care servește la toate drept fundament, ar fi despărțită după puncte de vedere și nu unitară și compactă, ca un tot. Nu s'ar fi putut însă constitui aceste științe, dacă despărțirea intuiției lumii externe

pe puncte de vedere nu ar fi fost admisă. Progresul lor a venit tocmai din specializarea lor. Chiar și științele care au de obiect studiul omului, ca: Antropologia, Psihologia și Sociologia, întru cât vor să rămână științe de specialitate, trebue să înceapă prin a despărți în natura omului diferite puncte de vedere, cu toate că această despărțire este aci contrară experienței și pare nefirească. Din această cauză se poate zice că filosoful W. Wundt are dreptate când definește științele speciale, ca științe cu obiect abstract, iar nu științe cu obiect real; deoarece științele speciale încep prin a-și defini obiectul lor pe baza unei operații de abstracție: toate studiază nu natura în întregimea ei, ci studiază natura limitându-o la un aspect al ei.

Această limitare însă a fost de mare folos. Ea a asigurat fiecărei științe speciale o autonomie, și deodată cu această autonomie i-a asigurat continuitatea și progresul. Fiecare știință specială, pe măsură ce-și statornicea autonomia, în aceeași măsură își desvăluia originalitatea schematismului ei de bază, potrivit căruia apoi ieșeau la lumină dispozițiile intelectuale de care avea nevoie omul de știință. Astfel autonomia aduce după sine orientarea vocațiunilor în munca științifică. Dela o generație la alta, fiecare știință specială a creat în jurul său un cadru de profesioniști proprii ai ei, chemați s'o practice și să o sporească. Universitatea de astăzi, care formează pe profesorii secundari de diferite categorii, nu face alta decât să continue această creare de cadre profesionale, în jurul fiecărei științe speciale; crearea însă mai metodică de cum se făcea până acum. Universitatea nu inventează tipuri nouă de profesioniști, ea se mulțumește să perfecționeze tipurile existente. Rolul ei special este să adapteze în mod mai rațional, și prin aceasta mai economicos, dispozițiile sufletești ale studenților săi la munca pe care o cere fiecare tip profesional. Cum tipurile profesionale își păstrează aproape constant structura lor, un timp destul de îndelungat, Universitatea are putința să-și îmbunătățească metoda de lucru dela an la an, orientându-se după rezultatele obținute. Didactica fiecărei științe speciale se îmbunătățește astfel pe măsură ce se experimentează. Metodele greșite sunt părăsite,

nu fiindcă aşa cere sistemul pedagogic, ci fiindcă practica profesională dovedeşte că rezultatele lor n'au fost mulţumitoare. Inainte vreme bunăoară, limbile vechi şi moderne se învăţau într'un fel, astăzi se învaţă altfel; ştiinţele naturale se studiau mai mult memorându-se cunoştinţele, astăzi, experimentându-se; ştiinţele fizico-chimice, şi chiar matematice, de asemeni au suferit în anii din urmă mari schimbări în predarea lor; şi aşa peste tot în Pedagogia din zilele noastre suflă un spirit nou de înnoire în metodele de predare: spirit pornit şi susţinut pe experienţa profesioniştilor. Pedagogia Universităţii tinde să pregătească, pe cât se poate mai bine, pe profesorul secundar, ca să corespundă la cerinţele pe care profesiunea sa i le va impune mai târziu. Autonomia fiecărei ştiinţe speciale atrage astfel după sine o selecţionare a mijloacelor ei de predare. Didactica fiecărei ştiinţe se orientează după tipul profesional care va avea să o practice: *Non scholae sed vitae discimus.*

Să vedem acum care este situaţia filosofiei ca obiect de studiu în şcoala secundară.

Toate ştiinţele care se propun aci, chiar şi geografia, care se ocupă de pământ şi de fenomenele văzduhului deasupra pământului, toate au ca obiecte de studiu, nu lucrurile naturii în întregimea lor concretă, ci numai câte o perspectivă a acestor lucruri. Toate sunt sistematizări de cunoştinţe scoase din anumite puncte de vedere, cu abstracţia tuturor celorlalte. Filosofia pretinde însă, ca obiect de studiu, să se situeze într'o atitudine cu totul opusă. Ea vrea să fie privită ca o ştiinţă care îmbrăţişează natura în totalitatea ei, şi nu numai natura externă omului, ci şi cea internă a acestuia. Vrea apoi să se ridice deasupra tuturor ştiinţelor şi ca atare ea revendică pentru ea, nu o practică profesională specială, ci vrea ca ea să fie practicată de orice om fără deosebire, căci pretenţia ei este să formeze pe omul întreg, nu pe omul profesionist. In consecinţă, filosofia pretinde dela educatorul care este să o aplice în şcoală, mijloace pedagogice cu totul excepţionale, mijloace care să pregătească formarea elevului, nu după un tip profesional existent, şi deci cunoscut în firea

lui psihologică, ci după un ideal, care va fi să se realizeze în viitor, ca un tip de om nou. Care pedagog se poate încumeta, în asemenea condiții, să formuleze o didactică pentru studiul filosofiei? Pentru o știință atât de pretențioasă, educatorul, chiar dacă ar avea de pregătit pe un elev numai și tot i-ar fi greu să reușească a face din el un filosof, darmite dacă are o școală cu elevi numeroși?

Această situație grea, în care studiul filosofiei pune pe educator, n'a scăpat atenției pedagogilor și chiar a filosofilor. Ea a provocat discuția asupra temei, dacă studiul filosofiei poate sau nu fi pe măsura elevilor de curs secundar; discuție care durează încă și astăzi. Majoritatea oamenilor de școală, de acord cu bunul simț al părinților de elevi, a răspuns negativ. Experiența le dă dreptate. Studiul filosofiei, ca știință peste toate științele, nu se poate face înainte de ce elevul să fie familiarizat cu științele, peste care filosoful vrea să-l ridice, adică după terminarea cursului secundar; sau în tot cazul să fie un studiu facultativ, pe care să-l poată alege numai elevii dotați cu o vocație specială. Studiul filosofiei să fie rezervat învățământului universitar.

Contra primirii acestei soluții, se ridică trei obiecții, foarte puternice. Nu toți elevii de curs secundar trec la Universitate; foarte mulți intră în vieața practică numai ca absolvenți ai școalei secundare. Aceasta este prima obiecție. A doua este și mai puternică. Statul modern european are nevoie de cetățeni înzestrați, cu o judecată critică și cu o voință cumpănită, pentru a nu fi expus la atacuri pornite din inconștientul maselor populare. Pentru bunul mers al instituțiilor sale, Statul modern mai are apoi interes, ca judecata și voința cetățenilor săi să fie orientate de un ideal patriotic comun tuturor, pentru a asigura destinului său o conștiință de solidaritate cetățenească. Acest interes nu se poate realiza decât prin mijlocirea gândirii filosofice, care trebue prin urmare să fie cultivată cât mai intens în școală. La aceste două obiecții se adaugă o a treia, care este decisivă. Gândirea filosofică exercită o mare atracție asupra tineretului. Tinerii sunt setoși de filosofie, deși ei nu dispun de capacitatea de a o înțelege bine. Mai mult chiar: tinerii sunt atrași spre teorii

filosofice radicale, care adeseori le primejduesc judecata. Pentru a nu-i lăsa pradă filosofiei primejdioase, siliți suntem atunci să le dăm din vreme o filosofie folositoare lor și Statului. Astfel suntem aduși să facem loc filosofiei în școala secundară.

Discuția își schimbă, prin urmare, obiectivul. Filosofia rămâne să fie studiată, cu începere din școala secundară, mărginind discuția însă la întrebarea: care filosofie este potrivită școalei secundare?

Mă voiu conduce, în cercetarea răspunsului ce urmează să fie dat, de propria mea experiență. Bine înțeles, nu numai de experiența câștigată ca fost elev de liceu, ci și de experiența de profesor la Facultatea de filosofie și litere din București, unde timp de 40 de ani am avut ocazia să cunosc de aproape capitalul de educație filosofică, cu care veneau absolvenții de școală secundară.

In școala secundară, pe vremea când eu am frecventat-o, obiectul filosofiei era constituit din Psihologie, Logică și Etică. De atunci s'a mai adăugat Sociologia, iar de curând de tot Noțiuni generale de Introducere în Filosofie, ceea ce n'a schimbat prea mult vechiul caracter al studiului filosofiei.

Psihologia, Logica, Sociologia și Etica pot fi predate în două moduri. Intr'un mod riguros științific și într'un mod pragmatic, înțelegând prin aceasta o predare sprijinită pe exemplifieări, cât mai apropiate de vieața reală a elevului. Intr'un mod riguros științific, în școala secundară nu pot fi predate decât Psihologia și Sociologia, și acestea încă reduse la cunoștințe dobândite din observație directă și din experiment; fiindcă numai acestea două pot fi fundamentate pe un schematism obiectiv, ușor de înțeles pentru mintea elevului. Logica și Etica pot fi și ele predate în mod riguros științific, dar atunci când sunt predate în modul acesta, sunt așa de reduse, încât nu mai au o atracție pentru elev. In mod științific riguros, Logica și Etica pot fi predate numai în învățământul universitar, căci numai aci este de presupus că elevul s'a ridicat la perspectiva obiectivă nece-

sară înțelegerii lor. In schimb, predarea în mod pragmatic este potrivită acestor două materii, fiindcă modul pragmatic este mai tolerant cu elementele subiective, emoționale și imaginative, atât de plăcute, și chiar atât de cerute de sufletul elevului. Predarea în mod pragmatic se leagă ușor de spiritul mitic și de simțul religios, care au un puternic ecou în mintea elevului, și cu care și spiritul filosofic stă de altminteri în raport de filiație. Studiul cunoștințelor de Etică, mai ales, găsește, când din punct de vedere educativ sunt bine predate, un teren prielnic de însămânțare în sufletul elevului.

Studiul filosofiei va cuprinde așa dar, pe lângă lecțiile de Psihologie și Sociologie, predate ca științe de specialitate, în locul lecțiilor de Logică și Etică, lecții de educație filosofică, predate în mod pragmatic. Aceste lecții, pe lângă subiecte luate din Logică și Etică, vor avea de obiect concepțiile principale filosofice și morale, care au contribuit la formarea culturii europene, dându-se o deosebită atenție concepțiilor care au contribuit la progresul științei, al moralei și al ideii naționale.

Să insistăm, cu câteva cuvinte, asupra metodei și a concepțiilor. Incepem cu metoda, fiindcă înțelegerea metodei anticipează în bună parte alegerea concepțiilor.

Metoda care se practică astăzi în școala secundară la studiul filosofiei, — cel puțin aceea despre care am eu cunoștință prin experiența proprie, — nu se deosebește prin nimic de aceea care se practică la oricare din celelalte obiecte de studiu. Profesorul de Filosofie, ca și profesorul de Fizică, de Științe naturale, sau de Istorie, predă elevului cunoștințele torocite pe fiecare lecție, după ce pregătește asimilarea acessor cunoștințe prin întrebări puse în scop de recapitulare a celor învățate mai înainte. Elevul este presupus că nu are anticipații proprii, ci el vine supus să primească învățătura nouă a profesorului. Această presupunere nu merge în acord cu realitatea, când este vorba de filosofie. La vârsta de 16—18 ani, elevul nu are anticipații proprii, când este vorba de Fizică, de Științele Naturale, sau de Istorie; el are cel mult cunoștințe eronate pe care le abandonează ușor, fiindcă ele nu-i stau prea aproape de inimă. In materie de filosofie însă el are

anticipații; nu filosofice dar asemănătoare celor filosofice. Gândirea lui stă sub influența fantaziei mitologice. Crede în multe viziuni, sugerate de această fantazie mitologică. Magia poeziei populare, cuvintele cu rezonanță metaforică, proverbele, misterul, sub diferitele lui forme de basm și de scene demonice, îl împing să-și pună întrebări absurde, — și cum întrebarea angajează răspunsul, — să aibă despre lume și vieață tot felul de concepții absurde, pentru el totuși vitale, fiindcă în tovărășia lor și-a trecut copilăria. Profesorul de Fizică, după primele lecții, își are calea liberă în mintea elevului. Aci el nu întâlneşte o rezistență durabilă. Invățătura lui este numaidecât ascultată. La lecția sa, profesorul de filosofie are o situație cu totul alta. Cunoștințele profesorului de filosofie găsesc, în mintea elevului, cunoştințe vechi care reacționează şi produc neîncredere. Dacă profesorul nu izbuteşte să dirijeze aceste reacțiuni, pe calea voită de dânsul, atunci lecțiile pe care el le va face de aci înainte sunt ca și de geaba. Ele intră pe linia moartă a minții elevului; adică sunt trecute în memorie, de unde sunt scoase la zile mari de examen; iar în restul timpului elevul rămâne la ce a apucat. Cam așa se și petrec lucrurile în școala de astăzi. Profesorul își pierde vremea expunând tot felul de concepții filosofice, pe când elevul rumegă mai departe aceea ce a auzit în copilărie.

Metoda profesorului de filosofie din școala secundară trebue să pornească dela convingerea că are în elevul său o minte iscoditoare în fantazii mitologice, nerăbdătoare să pună tot felul de întrebări și la care vrea răspunsuri pe placul lui, iar nu o minte pasivă dispusă a primi pe de geaba cunoştințe de filosofie rațională. Pornind dela această convingere, metoda profesorului de filosofie se precizează altfel decât aceea a colegilor săi. El trebue să canalizeze, dela început, anticipațiile elevului, secând până la fund izvorul întrebărilor absurde. Apoi treptat, utilizând curiozitatea înnăscută a elevului pentru deslegarea problemelor mari, să-l deprindă a folosi raționamentul logic în locul fantaziei. Metoda lui este, față de a colegilor săi, mai greu de aplicat, fiindcă cere mai multă muncă, dar ea este singura metodă care poate asigura educația filosofică a elevului. Este și singura metodă, care

deşi cere mai multă muncă, asigură profesorului recunoştinţa elevului. Prin această metodă profesorul îşi face din elevul său un adevărat tovarăş sufletesc.

Metoda aceasta implică în sine adaptarea punctului de vedere evolutiv. In ştiinţele speciale, este de dorit, dar nu este absolut indispensabil acest punct de vedere, deoarece elevul de curs secundar poate înţelege prea bine cunoştinţele nouă, fără să fie nevoie de a cunoaşte rătăcirile care le-au precedat, pe când în filosofie cunoştinţele nouă trebuesc totdeauna comparate cu cunoştinţele dinaintea lor. Din comparare iese la lumină temeinicia celor nouă. Mintea omenească, în aceea ce priveşte problemele mari despre lume şi vieaţă, începe prin a-şi pune întrebări fără rost, şi ajunge numai târziu la întrebări cu rost. Intâi omul trebue să înlăture eroarea, pentru ca să poată descoperi adevărul. Logica a fost fundată după ce a fost înlăturată sofistica. Aşa şi în lecţiile de educaţie filosofică, din şcoala secundară. Trebue să începem prin a descătuşa pe elev din vraja gândirii mitice, dacă este să-l înarmăm cu certitudini logice şi morale. Cu această metodă şi profesorul îşi poate pune în mişcare dispoziţiile sale pedagogice. Căci punctul de vedere evolutiv al metodei se adaptează minunat la desvoltarea maturităţii omului, desvoltare care formează principalul obiect al Pedagogiei. Negreşit, punctul de vedere evolutiv al metodei este deosebit în studiul Moralei de cum este în acel al Logicei. In studiul Moralei avem de a face cu evoluţia valorilor morale, care sunt mai greu de definit şi mai greu de comunicat de cum sunt adevărurile logice. Progresul moral este mai greu de stabilit de cum este progresul adevărului. Acestea sunt lucruri cunoscute.

Inţelegerea metodei indică, precum am spus, alegerea concepţiilor filosofice care urmează să fie predate în lecţiile de filosofie din şcoala secundară. Ca o completare la înţelegerea metodei, adăugăm încă şi următoarele: concepţiile alese vor trebui să fie, înainte de toate, definite în mod precis, în aceea ce priveşte terminologia lor. Prin precizarea termenilor se înlătură amestecul elementelor de subiectivitate mitică, prima piedecă în calea gândirii filosofice. Dacă îşi are termenii pre-

cizați, elevul scapă de tendința întrebărilor absurde. Bunăoară, nimic mai răspândită în lumea copiilor, ca întrebarea: cine a făcut lumea? Elevul, la vârsta de 16—18 ani, după ce cunoaște din Religie răspunsul la această întrebare, vrea să știe și răspunsul Filosofiei. Ce va răspunde profesorul lui de filosofie? Se va mulțumi a trimite pe elev la profesorul de Religie, sau va mărturisi ignoranța sa? In ambele cazuri, el va întări neîncrederea elevului în lecțiile sale. Dacă însă va lămuri că prima îndatorire impusă de raționamentul logic este ca întrebuințarea termenilor din vorbire să se facă în înțeles precis, și totdeauna identic, atunci răspunsul lui este ușor. La întrebarea: « cine a făcut lumea » pusă de elev, el va întreba la rândul său pe elev: ce înțelege prin verbul « a face ». Elevul va conveni imediat că verbul « a face » presupune un făptuitor; o ființă, o mașină, etc., care face. Dar un asemenea făptuitor poate să facă el parte din lume? De sigur că nu, fiindcă atunci ar însemna că el făcând lumea se face și pe sine. Deci făptuitorul lumii trebue să fie deasupra lumii, sau afară de lume! Știința și filosofia, va încheia profesorul de filosofie, urmăresc să dea concepții despre lume și vieață, iar nu despre aceea ce stă deasupra, sau înafară de lume și vieață. Acest răspuns, înlesnit de precizarea terminologiei, va împiedeca pe elev să mai pună pe viitor asemenea întrebări, la lecțiile de educație filosofică. Alt exemplu. Care este cea mai bună filosofie? Rar elev care în mod expres pune profesorului său asemenea întrebare, dar pe tăcute, în sufletul său, fiecare elev o are gata de pus, fiindcă în lumea basmelor în care a copilărit, el s'a obișnuit să caute: existența celui mai mare Impărat, celui mai bogat om din lume, celui mai învățat dintre învățați, celei mai frumoase zâne și așa mai departe, a tuturor celor mai fără seamăn pe lume, și acum, începând studiul filosofiei, i se pare natural să întrebe de cea mai bună filosofie, pentru a ști dela început ca să se îndrepte spre ea. Profesorul de școală secundară, care nu-și dă seama, că într'o asemenea întrebare, deodată cu naivitatea elevului, pătrunde ceva și din râvna acestuia pentru studiul filosofiei, va pierde ocazia de a da rolului pe care-l are filosofia, o definiție precisă, și va începe să ex-

pună sistemul filosofic impus de programul școlar sau preferat de dânsul. Elevul va auzi atunci, și va reținea în memoria sa câte ceva din sistemul idealismului sau dintr'un oarecare alt sistem filosofic, dar râvna lui pentru studiul filosofiei nu va ieși de loc sporită dintr'o asemenea lecție. Dacă însă profesorul de filosofie, prinzând ocazia laudabilei dispoziții a elevului, va arăta acestuia că filosofia nu este ca un elixir de basm, bun pentru orice și întotdeauna, ci că ea are o evoluție, reprezentată prin diferite sistematizări, și că fiecare din aceste sistematizări are rolul de a găsi un acord între diferendele ivite în câmpul culturii omenești; că ea prin urmare nu poate fi bună pentru toate timpurile și pentru toate popoarele, ci este bună pentru epoca și poporul care o așteaptă; după o asemenea lecție, elevul va înțelege că: idealismul, materialismul, pozitivismul, criticismul, pragmatismul, etc. nu sunt invenții cu rolul de a întreținea desbinarea între cugetători, ci sunt tot atâtea încercări de a aduce între ei colaborarea. Elevul își va începe astfel studiul filosofic cu o orientare mai sigură.

Terminologia precizată înlesnește apoi o judecată critică la elev. Ea este pentru aceasta ca un fel de experiment mintal. Așa cum experimentul de laborator aduce totdeauna, prin rezultatele sale, o îmbogățire a gândirii dela care a plecat experimentatorul, așa și determinarea precisă a terminologiei filosofice, pentru acela care studiază filosofia. Fiecare determinare aduce după sine eliminarea a ceea ce este străin de înțelesul termenului precizat, și în același timp aduce adâncirea acestuia. Din această adâncire s'a născut dialectica rațională la primii filosofi europeni.

Elevul de școală secundară nu va avea să ajungă de sigur până la câștigarea unei dialectici raționale; va avea totuși, de pe urma precizării terminologiei, o judecată mai critică de cum o avea înainte.

Odată ce prin canalizarea gândirii mitologice și prin fixarea terminologiei, concepțiile filosofice sunt puse la adăpost de tentațiile inerente vârstei elevului, munca profesorului de curs secundar este mult ușurată, ea devine chiar atrăgătoare. Căci ce muncă mai atrăgătoare poate fi pentru un filosof, decât

aceea de a urmări creşterea paralelă care există între cultura omenească luată în întregime și natura copilului luat individual?

Rămâne acum să ne ocupăm de alegerea concepţiilor filosofice în legătură cu progresul ştiinţei, moralei și al ideii naţionale. Cine să facă această alegere și care să fie numărul și denumirea concepțiilor alese?

Metoda expusă mai înainte ne-a indicat scopul lecţiilor de educație filosofică și prin aceasta și răspunsul la aceste întrebări. Prin lecțiile de educaţie filosofică nu se urmăreşte scopul de a da elevului cunoștințe numeroase de filosofie, ci de a-i da acestuia o educație, care să-i mijlocească maturizarea minții și a conduitei morale. Cunoştinţe de filosofie pe cât se poate, le dă învăţământul universitar. Invăţământul secundar nu poate da decât o îndrumare educativă. Lecțiile de filosofie, făcute în şcoala secundară, prin urmare, n'au să se extindă asupra tuturor problemelor filosofice. Numărul acestor probleme n'are importanță. Importanță are numai utilizarea pricepută care se dă cunoştinţelor legate de aceste probleme. O lecție bine făcută asupra naturii omului, bunăoară, natură în care se încrucişează fenomene psihice și fenomene materiale și cu o explicare bine dată cauzei care face că aceste fenomene constituesc obiectul unor ştiinţe variate, ca Psihologia, Fiziologia, Antropologia, Istoria, Morala, etc., are mai mult folos pentru educația elevului decât zece lecții făcute despre tot felul de sisteme filosofice. Rolul educativ al filosofiei este atins atunci când elevul a ajuns să-şi dea seama, până unde merge raţionamentul ştiinţei speciale și de unde începe raționamentul filosofic. In amintita problemă a naturii omului, bunăoară, fiziologul şi psihologul reprezintă fiecare un punct de vedere deosebit. Studiul lor asupra vieții organelor sensibilităţii omului poate merge până la capăt, fără ca ei să se întâlnească: unul privind organele ca materiale, altul ca organe sufleteşti; aşa că în cadrul ştiinţelor speciale sensibilitatea omului are, când un aspect material, când un aspect sufletesc, dar nu un aspect unitar, aşa cum ea se prezintă în realitatea noastră intuitivă. Peste cele două

puncte de vedere: fiziologic și psihologic, când se ridică unul care împacă pe amândouă, atunci avem pe cel filosofic, în care se îmbină Fiziologia cu Psihologia. O lecție bine făcută pe această temă este mai profitabilă elevului decât multe alte lecții pretențioase, făcute asupra dualismului și monismului, sau aspura materialismului și idealismului. De asemenea o lecție bine făcută asupra ultimelor zile din vieața lui Socrate, poate contribui mai temeinic la educația morală a elevului decât multe alte lecții pline de considerații teoretice. Educația, pe care suntem în drept să o așteptăm dela învățământul filosofic în școala secundară, nu vine, cu alte cuvinte, dela cantitatea cunoștințelor filosofice, ci vine dela priceperea cu care se vor propune aceste cunoștințe.

Dar cine să facă alegerea subiectelor care vor fi tratate în aceste lecții? Cine poate face o mai bună alegere decât însuși profesorul care face lecțiile? El este singur în măsură să cunoască nivelul intelectual și moral al elevului către care se adresează lecția. Apoi el mai știe de ce mijloace dispune școala sa. Sunt unele școale secundare cu bibliotecă bogată și cu săli în care sunt organizate conferințe publice, și sunt școale sărace în toate privințele. Sunt școale cu tradiție sănătoasă și sunt școale cu tradiție dubioasă. Sunt școale cu o populație școlară originară dintr'o rasă omogenă, și sunt școale cu o populație școlară de origine amestecată. De toate aceste diferențe trebue ținut seama în alegerea subiectelor care vor forma tema lecțiilor. Felul în care se pot face lecțiile de filosofie într'un mediu oltenesc, nu poate fi acelaşi cu felul în care se pot face aceleași lecții într'un mediu dobrogean, sau basarabean, fiindcă fondul sufletesc cu care vine elevul la școală este diferit, după regiune.

Diferența de fond sufletesc al elevului se resimte la filosofie mai mult decât la toate celelalte obiecte de învățământ. Cu deosebire la lecțiile de filosofie, privitoare la morală. Lecțiile de morală au nevoie de exemplificări. Exemplificările, fie ele cât de bine alese de profesor, sunt raportate de elev la exemplele de conduită pe care el le întâlnește în vieața sa, începând cu vieața de familie, și în consecință sufere o schimbare după nivelul acestora. Intr'un mediu scăzut, ca nivel

moral, orice exemplificare rămâne fără efect. Apoi nu trebue uitat, că prima exemplificare la care se raportează elevul este însuşi profesorul său. Un profesor cu nivel moral scăzut, este aproape cu neputinţă să obţină rezultate bune dela lecţiile sale de educaţie morală.

Idealul pedagogic este, aşa dar, ca profesorul să-şi aleagă el singur subiectul lecţiilor de filosofie, dacă este ca rolul educativ al acestora să fie pe deplin realizat. Ştim însă, că în organizarea actuală a învăţământului public, o astfel de independenţă este greu de acordat şi poate chiar nu se vor găsi nici mulţi profesori de filosofie cari să o ceară. Rămâne dar ca autoritatea şcolară să fixeze subiectele lecţiilor. O cale mijlocie ar fi, ca autoritatea să fixeze un număr de subiecte din care profesorul să aleagă. In tot cazul o măsură trebue luată. Invăţământul filosofic trebue să aibă un rol educativ; dacă el nu are acest rol, atunci mai bine să fie suprimat din şcoalele secundare.

UN MARE ISTORIC DE ARTĂ, PRIETEN AL ROMÂNILOR: HENRI FOCILLON

DE

G. OPRESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 17 Decemvrie 1943

O zicătoare românească spune că la nevoie se cunosc prietenii. Această constatare, ieşită dintr'o lungă şi tristă experienţă, este adevărată pentru persoane, dar mai adevărată încă pentru naţiuni. Neamul nostru n'a avut o vieaţă fericită, o ştim cu toţii, mai ales în ultimele decenii. Puteam crede că rezultatele, la care ajunsesem după numeroase şi grele jertfe, aveau în ele ceva definitiv, ca urmare a drepturilor noastre incontestabile. Imprejurările au arătat însă că ne înşelasem şi că, în politică, mai ales pentru popoarele mici, chiar cele mai drepte rezultate, recunoscute de forurile internaţionale, trebuesc apărate în fiecare zi, cu fapta şi cu vorba, pledate în presă, în conferinţe, în cancelariile ministerelor de afaceri străine.

Aceasta fiind situaţia reală, ne dăm seama de valoarea ce căpăta un cuvânt spus unde trebue, un articol de ziar, un capitol dintr'o carte bine scrisă. De aici şi goana după voci elocvente, ascultate de opinia publică, la care am asistat după războiul trecut. Mai stângaci ca alţii, mai încrezători în dreptate, mai sfioşi sau poate mai neîndemănatici în descifrarea evenimentelor, am lăsat pe unul şi pe altul să alerge în dreapta şi în stânga după avocaţi, care să apere, în contra noastră,

punctul de vedere al duşmanilor noştri şi astfel să umple coloanele celor mai citite periodice cu argumente sofistice, care se imprimau în memoria tuturor.

Din când în când, un om care ne cunoscuse de aproape, care îşi dase osteneala să cerceteze adevărul, căruia îi inspirasem simpatie prin cine ştie ce însuşire, se simţea atras de cauza noastră şi ne lua apărarea. Vocea lui, în care se ghicea căldura sincerităţii, spre deosebire de vocea celorlalţi, care de multe ori nu se ridicau decât pentrucă primise ori aşteptau o răsplată, fie şi numai o satisfacţie a vanităţii, se înălţa atunci puternică în favoarea noastră.

Trebue să recunoaştem că astfel de prieteni n'am avut prea mulţi. Vorbesc de cei cari, în schimbul dragostei lor, n'au cerut sau n'au râvnit la *nimic*. Unul din ei, cel mai devotat şi cel mai preţios, cel care de mai bine de douăzeci de ani n'a încetat un moment, oriunde s'ar fi găsit, să ne aducă servicii nepreţuite, a fost profesorul Henri Focillon.

Henri Focillon era din Burgundia, chiar din Dijon, şi aparţinea unei vechi familii de meseriaşi cu stare. Tatăl său fusese însă artist, gravor şi acuafortist, cunoscut în secolul trecut prin lucrările sale, o natură înţelegătoare, blândă, cu un spirit larg, curioasă de literatură, avidă să se instruiască, generoasă în vorbe şi în fapte, cum va fi şi Focillon. Mama era tocmai femeia de care avea nevoie un astfel de bărbat. La calităţile ei de vioiciune, de veselie, de graţie, de cochetărie chiar, cum îi şade bine unei Franceze, unea o dragoste sinceră pentru artă, sub toate formele ei, şi darul de a face plăcut interiorul, pentru soţul pe care-l preţuia ca om şi ca artist. In acest mediu s'a deşteptat Henri, singurul copil, imediat ce a început să înţeleagă lumea, cu via lui inteligenţă, cu spontaneitatea gândurilor lui, neobişnuite până şi la un Francez, cu o putere de afecţie care nu s'a răcit niciodată şi care ne minuna şi ne încălzea şi pe noi, cei din jurul lui. Prieten mai tânăr, mai mult decât fiu, el împărtăşeşte cu părintele său bucuriile, ca şi greutăţile vieţii. Discută împreună de toate, ca doi egali, şi dela o vreme tatăl îl iniţiază şi în secretele meseriei sale, îl face s'o înţeleagă, s'o iubească, s'o admire, să-i cunoască imensele posibilităţi misterioase.

In acelaşi timp, în casa deschisă din insula St. Louis, în acel colţ fermecător din vechiul Paris, unde copilul avea constant în faţă cele mai frumoase şi mai caracteristice vederi ale oraşului, pline toate de ecourile istoriei unui mare popor, el aude discutând pe tatăl său cu unii din artiştii celebri ai epocii. Rodin era un familiar al casei, între alţii, împreună cu Cézanne şi cu Bracquemond. Ne putem închipui interesul cu care copilul asculta acele conversaţii libere între gravori, pictori şi sculptori, la un pahar de vin, în jurul unei mese prezidată de tânăra soţie a gravorului având, în faţă, la celălalt cap al mesei, pe Henri, visător, fascinat de ce auzea, uimit mai ales de latura umană a acelor prestigioase personalităţi, despre care vorbeau ziarele şi ale căror opere le publicau revistele de artă, alături de suplimente în acuaforte, iscălite de părintele său sau de vreun prieten al acestuia.

Sunt convins că deosebirea enormă ce am constatat mai târziu între Focillon şi oricare alt istoric de artă, ori de unde şi oricât de mare, de aici pornea, din sedimentele ce se depusese în memoria copilului, memorie cu adevărat uimitoare, în timpul atâtor şedinţe la lumina lămpii, când se treceau în revistă, de oamenii cei mai făcuţi să le înţeleagă, toate chestiunile în legătură cu vieaţa şi opera unui artist. Aşa s'a construit armătura solidă a spiritului lui, bazată nu pe vagi cunoştinţe din cărţi, ci pe confesiile unor maeştri experimentaţi, din vremea adolescenţei sale, confesii controlate apoi şi completate de el însuşi prin vizite în muzee, pe care le cunoştea pe de rost, la o vârstă când cei de seama lui nu se gândesc decât la joacă, supuse chiar probei experienţei în atelier, alături de părintele său. De aceea a putut el vorbi mai târziu cu atâta competenţă, aşa de precis şi aşa de inspirat, de tehnică, adică de rolul mânii unui practician. Şi tot pentru acelaşi motiv el ajunsese să picteze şi să deseneze, cu toată miopia care i-a îndurerat vieaţa şi i-a îngreuiat cariera mai târziu, peizaje din imaginaţie, serioase, sau în maniera unuia sau altuia dintre pictorii la modă, în glumă, tablouri care îl distrau pe el şi ne minunau pe noi.

Un ecou al timpului fericit al adolescenţei, al atmosferei morale în care crescuse, îl găsim în duioasa dedicaţie către

mama sa, din volumul: *Maîtres de l'Estampe*, apărut în 1930. După ce vorbește de corifeii gravurii, sub toate formele ei, de diferențele dintre aceștia, de diversele familii spirituale cărora ei aparțin, adaugă: « Tu o știi, mamă dragă, tu care ai fost așa de strâns asociată cu vieața unui artist desăvârșit și care, simțitoare la poezia estampei, mi-ai inspirat, ca și el, gustul și privilegiul dragostei pentru ea. Primește această carte, în care am încercat să tratez, sub aspecte inegale și multiple, continuitatea unui același gând. Gravura și pictura, Occidentul și Orientul, rând pe rând mi-au oferit materia din care l-am urzit. Câtă nesiguranță însă, în aceste cercetări! Schițele pe care le strâng în acest portofoliu au nevoie să fie protejate. Permite-mi să le pun sub numele tău ».

Studiile i-au fost strălucite, nu mai e nevoie s'o spunem, în liceu ca și în școala normală superioară, unde totuși trebuia să se măsoare cu camarazi talentați cum erau Jérôme Carcopino și Jean Giraudoux. Iar teza sa de doctorat, despre *Piranesi*, lucrată în Italia, ca membru al Școalei Franceze din Roma, a rămas celebră la Sorbona, unde se știe cât de ridicat este totuși nivelul unor astfel de lucrări.

Profesor apoi la Universitatea din Lyon, de istoria artei, el e numit în același timp director al tuturor muzeelor din oraș, printre care cel de artă ocupă în Franța locul al doilea, după Luvru. Acolo l-am întâlnit pentru prima dată, imediat după războiul trecut, când conduceam un grup de profesori secundari ardeleni, ca să vină în contact cu Franța și să se familiarizeze cu limba și cultura acestei țări. Cei ce-mi daseră însărcinarea așteptau mari rezultate dela călătoria noastră. Ea trebuia să lămurească spiritele, să le limpezească, să le curețe, după nefastul rezultat al școalei maghiare — poate chiar, făcându-le să se adape la aceleași izvoare, la care ne adăpasem noi, cei din Vechiul Regat, să grăbească apropierea dintre unii și ceilalți.

Cursurile se organizaseră conform unui plan, la fixarea căruia contribuise și prietenul nostru, profesorul Guiard, care atunci făcea parte, ca oaspete, din Universitatea din Cluj. Printre materii, evident, erau și lecții de istoria artei franceze, încredințate tânărului profesor dela Facultatea de

Litere, ce-şi câştigase de pe atunci o bună reputaţie în public, nu numai prin prelegerile sale deschise tuturor, dar mai ales prin conferinţe. Imi închipuiam să găsesc un bun specialist, bine informat, capabil de o excelentă expunere, documentată şi solidă, cum sunt cei mai mulţi reprezentanţi ai universităţii franceze. Ne aştepta — îmi aduc aminte şi acum — într'o sală din parterul muzeului, plimbându-se în faţa sculpturilor antice, mai ales galoromane. Mi se părea puţin emoţionat. Era prima dată când vedea Români. Ştiam însă că, departe de a fi rezervat cu străinii, îi plăcea să-i cunoască şi să se ocupe de ei. In Lyon, din pricina fabricilor de mătase, se găseau la şcoală mulţi Chinezi şi Japonezi; Focillon primise bucuros să supravegheze studiile lor.

Incepe să vorbească cu timbrul său de voce, cald, bărbătesc, mângăios, pătrunzător. Fraza, de o perfecţie fără seamăn, se desfăşoară armonioasă, elegantă, susţinută de un vocabular de o bogăţie excepţională, plină de cele mai subtile epitete, purtătoare de cele mai originale judecăţi. Il ascultam şi vorba lui mă captiva ca o muzică. Cu adevărat, numai aşa se cuvine să se exprime cine vorbeşte despre artă, cu acea căldură comunicativă, cu acele vaste cunoştinţe generale, care nu vin să te izbească cu indiscreţia lor pedantă, cum se întâmplă adesea, ci se arată numai unde trebue, ca să lumineze pe ascultător, să pună în valoare o idee, printr'o aluzie, printr'o apropiere nemerită. Dar câţi o pot face?

Aşa s'au urmat toate cele şase sau opt lecţii, sinteze strălucite, în care ni s'au trecut pe dinaintea ochilor etapele principale ale artei franceze, cu exemple din muzeul aşa de frumos şi de sistematic aranjat de dânsul. După una din lecţii l-am invitat la un pahar de bere, la o berărie nu departe de muzeu. Am rămas împreună vorbind, în seara călduroasă de vară, două ceasuri, trei, nici eu nu mai ştiu câte. Era noapte când ne-am despărţit şi eram prieteni. Atunci s'a închegat între noi acea legătură frăţească care ştiam bine că nu se va rupe decât cu moartea unuia sau a altuia.

Dar nu pentru ca să proclam afecţia lui pentru mine sau a mea pentru dânsul, am ţinut să vorbesc în această savantă adunare, din care şi el a făcut parte. La berăria din Lyon

n'am câștigat un prieten numai eu, ci și țara mea. Iar împrejurările și calitățile lui excepționale au făcut ca profesorul timid, dela universitatea de provincie, să ajungă curând unul din intelectualii cei mai ascultați și mai cu vază din Franța, scriitor și eseist a cărui favoare și-o disputau revistele și editorii, conferențiarul cel mai prețuit alături de Valéry, în țara lui și în străinătate, unul din șefii de azi ai istoriei artei, respectat și iubit oriunde apărea, la congrese, ori la adunările Comitetului Internațional al Literelor și al Artelor al Ligii Națiunilor. Prin numeroșii elevi ce-și formase, în Franța și în Statele-Unite, unde în ultimii zece ani ocupa, din doi în doi ani, pentru trei luni, catedra de arheologie medievală la Universitatea Yale, el stabilise o legătură trainică între toate posturile de comandă ale celor două țări, atât în domeniul arheologiei medievale, cât și în cel al direcțiunii muzeelor. Toți primiseră o învățătură de care erau mândri, stăpâneau metode de cercetare și de organizare a instituțiilor, care veneau dela el, se considerau și se consideră ca discipoli și urmași ai acestui mare profesor. In schimb, el le acorda dragostea lui de frate mai mare și de părinte. « Care pot fi sentimentele mele, îmi scria el la declararea războiului, ale mele, care am atâția copii — studenții lui — pe front? Vin să-și ia rămas bun, îmi scriu, îmi fac recomandații, cu tonul cel mai simplu și cel mai cordial ».

Opere capitale ieșeau apoi din pana sa, cu o regularitate impresionantă. Fiecare din ele constituia un monument ridicat, cu știința lui clarvăzătoare, cu metoda lui impecabilă, într'o limbă nepieritoare, artei Occidentului, înăuntrul căreia țara sa ocupa adesea locul principal. *Istoria picturii în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, două volume masive, în care informația este de o soliditate rareori întâlnită în lucrări îmbrățișând domenii atât de vaste, iar aprecierile, adânci, sugestive, nouă, de o pătrundere și o justeță fără precedent; *Arta sculptorilor romanici; Picturile romanice; Arta Occidentului medieval*, tot atâtea ocazii de a reînnoi o materie, chiar după rezultatele obținute de predecesori iluștri; volume mai mici, *Raphael*, *Cellini*, *Hokusai* ori lungi articole de revistă, unele reunite apoi în volume, comunicări la societățile savante, la

congrese, la adunări ale Comitetului Literelor și al Artelor, al cărui suflet și inspirator fusese, iată o lungă serie de faruri puternice, luminoase, în domeniul materiei sale. Istoric de formație, el adusese în studiul artei o metodă care singură putea lămuri probleme, pe care numai cunoștințele istoricilor de artă nu le puteau rezolva. Familiarizat cu multe tehnice, pe care le practica, —eseul *L'Eloge de la main*, publicat în același volum cu ediția a doua a *Vieții Formelor*, nu este altceva decât un imn adus contribuției mânii la opera de artă —el dovedea o precizie în aprecieri și o competință, pe care toți i-o invidiau. Estetician, el își putea permite încă incursii în domeniul ideilor generale și al sistemelor, pentru care ceilalți n'ar fi avut nici destul suflu, nici destulă imaginație. Așa că *Vieața Formelor*, micul volum de considerații generale estetice, este considerat azi ca una din cărțile cu adevărat substanțiale ale vremii noastre.

Acesta era omul și savantul care-și pusese și inima, și spiritul în serviciul țării noastre, nu în vederea cine știe căror avantaje, fie chiar și de ordin moral, ci pentrucă ne iubea, pentrucă ne simțise alături de țara lui în nenorocire, pentrucă la noi, norocul nostru făcuse ca el să devină, cum spunea singur, compatriotul spiritual al câtorva dintre oamenii cei mai completi, pe care i-a fost dat să-i cunoască și să-i iubească: unii mai în vârstă ca el, față de care a arătat totdeauna o afecție deferentă, Prof. I. Cantacuzino și Prof. N. Iorga, alții de aceeași vârstă sau mai tineri, printre care citez pe cel care nu mai este printre noi, pe Vasile Pârvan.

A venit în România și a vorbit de mai multe ori despre probleme de artă franceză, la Universitatea din Cluj și la cea din București. A făcut cu elevii noștri lecții de seminariu, ca să-i introducă și să ne introducă și pe noi, profesorii, în metodele de investigație ale științei franceze. A inaugurat, printr'o conferință memorabilă, prima expoziție de artă grafică la București, la Muzeul Kalinderu. A fost comisarul nostru pentru expoziția de artă românească din Paris, în 1925, cea mai de seamă manifestare de acest fel în străinătate și, împreună cu André Dezarrois și cu un mic comitet, și-a dat atâta osteneală, încât ea a avut un succes desăvârșit, deși venea după

expoziții, cum a fost cea flamandă și cea olandeză, în care se puteau admira câteva din cele mai strălucite capodopere ale artei. Și, cum nimic nu-l pasiona mai mult decât să adâncească relațiile culturale ale celor două patrii, a lui și a noastră, a reușit în scurt timp să ridice pe baze solide Institutul francez de înalte studii și să-i fixeze liniile conducătoare.

La Sorbona și acasă la el, în primitorul apartament din dosul Panteonului, în care obiecte românești de artă populară, scoarțe, cusături, căni, străchini, se învecinau pe pereți și în vitrine, cu admirabile produse ale artei franceze sau extrem orientale, n'a fost Român, student sau călător, care să bată la ușă și să nu fie primit cu o excepțională cordialitate, ca « unul de ai lui ». Cum s'ar fi putut să fie altfel, când el însuși, venind la noi simțea, cum spune în admirabila prefață ce a scris pentru volumul meu: *L'Art du paysan roumain*, « că se întorcea acasă »?

« De câte ori, Oprescu și cu mine, în timpul călătoriilor noastre de-a-lungul bătrânei Europe, n'am vorbit despre patriile noastre! El m'a călăuzit într'a sa, în ea și prin ea s'a făcut prietenia noastră, am devenit compatriotul spiritual al câtorva dintre oamenii cei mai compleți ce mi-a fost dat să cunosc și să iubesc. Când, peste arăturile de toamnă, sub un cer a cărui lumină este prietenoasă ca o privire, văd desenându-se profilul colinelor oltenești, când recunosc și salut clopotnița Goleștilor, simt bine că nu mă duc să văd rude depărtate, ci mă întoc în țară. Curtea de Argeș, vechea capitală a Munteniei, cu mormintele și bisericile sale, este prezentă inimii mele ca și unul din acele târguri din Ile-de-France. Iar țăranul în picioare, în arătură sau mergând pe șosea, este poate un Dac de pe Columna lui Traian, dar este și unul dela noi »... « Obiectele de care se servește, pe care părinții săi le-au lucrat și cu care știe să-și înfrumusețeze vieața, au pierdut pentru mine orice exotism: virtutea lor poetică aparține acelor regiuni sacre, în care orice om păstrează amintirea alor săi ».

Manifestările noastre, nu numai la Paris, dar în întreaga Franță, au fost sprijinite de el cu toată căldura. L-am văzut, hărțuit cum era de fel de fel de ocupații, și de pe atunci atins de boală, făcând drumul obositor dela Paris la Nisa și înapoi,

numai ca să vorbească o seară, despre noi, la Institutul Mediteranean. Iar colegul nostru Gusti îmi repeta, nu de mult, cât de efectiv îl ajutase Focillon, cu ocazia participării noastre la ultima expoziție internațională din Paris. Articolele despre arta noastră, în cele mai citite reviste, în *Illustration*, în *La Vie des Peuples*, în *Nouvelles littéraires*, au familiarizat pe toți oamenii culți din Apus cu o școală de artă, a noastră, pe care prea puțini o cunoșteau mai înainte.

Articolul din *Illustration*, publicat în Septemvrie 1929, este cunoscut membrilor Academiei. Mai puțin cunoscută este minunata prefață din Catalogul Expoziției noastre la Jeu de Paume, din 1925, din care îmi permit să fac câteva citate: « Orice încercare de a arăta, (cum am voit să arătăm noi atunci), întreaga imagine a vieții unui popor de-a-lungul veacurilor este, într'o oarecare măsură, o desrădăcinare. Ne sosesc, din fundul mănăstirilor pierdute în munți și în păduri, acele obiecte frumoase care aduc până la noi vechea încredere a unui neam în credința sa; ne vin, din coliba țăranului, scoarțe, țesături pline de sclipirile aurului și chiar olărie. Iar tot ce e mai remarcabil în pictura contemporană românească atestă încă dragostea pentru solul natal, pentru suavitatea peizajelor. Această unitate, acest farmec, această liberă energie, provin nu din plimbări la întâmplare și din vagi amintiri, ci din puterea unui mediu geografic ».

Și, mai departe: « Nu de mult doream să văd pe amicii mei, pictorii români, mai puțin simțitori la admirabila Britanie a unui Lucien Simon sau la preocupările savante ale constructorilor noștri, și, din contra, mai atenți la minunatele ziduri ale bisericilor ridicate sub Petru Rareș în Bucovina unde se rânduesc, fixate în trăsături energice, atâtea expresii, cu adevărat mari, ale geniului țării lor. Dar, orice ar face și chiar adoptând disciplinele noastre, ei au mereu acea frăgezime în duioșie, acea vivacitate, acea melancolie, acel accent natal, toată acea moștenire de sensibilitate, proprie popoarelor de neam, pe care nu pot nici s'o uite, nici s'o neglijeze cu totul ».

Ar fi dorit, marele nostru prieten, ca pictorii noștri să poată să devină și « continuatorii zugravilor dela Voroneț ». Deși « vitalitatea geniului unui popor nu se afirmă prin tentative

de arhaism, poate însă să se definească prin continuitate » căci, « unită moralmente de mai multe secole, România contemporană nu reprezintă o improvizație de cultură, ci un prezent și un trecut care se completează ».

Dar el nu a fost numai crainicul nostru inspirat, în zilele luminoase, când România, ieșită victorioasă și istovită dintr'un războiu sângeros, era nerăbdătoare să se prezinte în fața prietenilor din Apus, să le arate că este o țară de veche cultură populară și cultă, și nu o nație parvenită. Durerile noastre, multele noastre dureri din ultimii ani, n'au găsit în nimeni un ecou mai simpatic și mai întristat decât în Focillon. Iată ce scria el cu ocazia morții bunului său amic, a profesorului Cantacuzino: « Moartea care l-a lovit cu o repeziciune sălbatică, smulgându-ne cea mai caldă și mai vie dintre vieți, nu atinge numai un grup de privilegiați, credincioși afecțiunii, ci două patrii, căci Franța era mândră de ceea ce-i dăruise România... In acest Român de neam vechiu în care retrăiau trăsăturile unui șef dac, ea prețuia ceea ce cei mai buni copii ai săi au mai bun »....

« Era în el acel puternic echilibru al facultăților, acea aptitudine de a trăi voios, pe culmile cele mai înalte, acea egală intensitate de daruri, care ne fac să recunoaștem din când în când, în mijlocul unei umanități fragmentare și specializate, pe omul complet... Pentru el părea conceput duiosul și vastul vers al poetului latin, căci nimic omenesc nu-i era străin. A trăit în toate mărețiile spiritului. A crezut în toate. Nici când nu l-am văzut indiferent sau sceptic », adaugă Focillon.

Vorbind de dragostea respectuoasă de care fusese înconjurat Profesorul, el mai spune: « Din astfel de afecții virile e făcută vieața morală a generațiilor. Această poezie atotstăpânitoare a respectului și a simpatiei dă forță și tonalitate particulară grupului de oameni strânși în jurul Profesorului ». Pentru a termina cu sguduitoarea mărturisire: « Nu vom mai revedea, nu vom mai auzi pe maestrul nostru; mi se pare că intru de acum în colo într'o regiune nouă a vieții mele, rece, turbure, unde nu mai pătrunde nicio rază ».

Dar moartea năprasnică a profesorului Iorga? « Ce vieață a fost vreodată mai abundentă, mai bogată, mai rodnică, mai

inepuizabilă în întreprinderi, mai neobosită? Ca și marele fluviu al țării voastre, el fertiliza regiuni imense. Iorga face parte pentru totdeauna din istoria României și a Europei, nu numai ca un om și un spirit mare, ci ca una din acele forțe naturale, fără de care nu-i posibil să înțelegi un neam și o tradiție... Părea înfipt în pământ ca și un copac, aspirându-i cele mai prețioase esențe, cele mai depărtate, cele mai seculare, prin mii de rădăcini ascunse.

« E spăimântător să gândești că amintirea lui este în noi pătată de purpură, ca acele epitafe, în același timp strălucitoare și funebre, puse pe mormintele celor mari în bisericuțele din munte. Poate că aceasta se chiamă să aparții istoriei... El face parte dintre cei asupra cărora timpul n'are nicio putere și pe care moartea nu este în stare să-i șteargă sau să-i reducă, atât de tari au fost aptitudinile lor de a trăi.

« A murit, cum se moare pe câmpul de luptă, pentru ideile pe care le apărăm încă ».

Cine ar putea citi rândurile acestea, fără o puternică strângere de inimă? Dar cele scrise cu ocazia pierderii Ardealului, pe care le iau dintr'o scrisoare adresată mie, și cu care voiu termina această comunicare?

« După înfrângerea Franței, suntem îngroziți de pericolele și sacrificiile României. E nevoie să-ți spun gândurile noastre? Ele ne transportă cu cruzime la zilele fericite ale călătoriilor în Ardeal, la apartamentul micuț din Cluj, la prietenii care ne înconjurau la universitate. Nu suntem dintre cei care nu se gândesc decât la propriile lor ruine. Tot ce ne este scump ne aparține și agravează nenorocirea noastră. Ea apasă în chip înfiorător pe umerii mei, dar nu-mi răpește încrederea din suflet. Dragă prietene, vom vedea de sigur retrăind tinerețea noastră și visul mândru pe care l-am făurit. Era luminos și înțelept ».

Strigătul acesta optimist ieșea din gura unui om crunt lovit de boală. Doi ani și jumătate mai târziu, el se stingea, departe de țara lui, copleșit de griji, în brațele celei mai devotate soții.

CETATEA DE PE TÂMPA DE LÂNGĂ BRAŞOV ŞI «CĂTUNUL» DE SUBT EA

DE

CONSTANTIN LACEA
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 10 Martie 1944

Având convingerea că studierea lexicului unui colţişor de ţară poate pune uneori cercetătorului probleme nebănuite, poate stârni discuţii interesante şi, când lipsesc date istorice precise, poate deschide luminişuri spre precizări preţioase, am căutat să stabilim o legătură de ordin istoric-social între cetatea de pe Tâmpa şi cel mai lăturalnic şi mai sus aşezat cartier de sub poalele Tâmpei, care cartier până astăzi poartă denumirea de « Cutun » sau « Cotun », cuprinzând astăzi capătul de sus al stradei Vintilă Brătianu şi câteva ulicioare dintre care uneia oficialitatea i-a rezervat numele de « Cotun ».

Din studiile inginerului Gustav Treiber *(Das Burzenland*, vol. III, partea I, pp. 49—76 şi vol. IV, partea I, pp. 78—86) aflăm că cetatea de pe Tâmpa, aşezată pe coasta sud-vestică a muntelui, între vârful acestuia şi şeaua din spre miazăzi, era încunjurată cu ziduri groase de 1,70—1,80 m, şi avea o suprafaţă de 23.000 m^2, deci aproape cinci pogoane. Nu se ştie nici de cine nici în ce epocă a fost zidită. Probabil că exista înainte de chemarea cavalerilor teutoni în ţară de Andrei al doilea (1211). In niciun caz cetatea aceasta nu aparţine grupului de cetăţi zidite de Săcui, ci, după tehnica zidurilor, ţine de epoca migraţiunii popoarelor, şi era o cetate de refugiu (eine Fliehburg), cu clădiri pentru locuinţe. Nu avea apă şi

se aproviziona din izvoarele dela poalele Tâmpei. In urma săpăturilor arheologice făcute acolo, se presupune că acele locuri ar fi fost locuite chiar în epoca de bronz. Sigur este că cetatea a fost dărâmată în anul 1455 din ordinul lui Ioan Huniade [1]).

Drumurile și trecătorile din Țara Bârsei erau păzite de mai multe cetăți mai mici. Deci se pare că cetatea de pe Tâmpa, fiind mult mai încăpătoare, mai departe de drumurile mari și mai sus situată decât celelalte, a fost dela început destinată spre adăpostirea populației dela șes în timpul năvălirilor dușmane. Cine și-a ales și construit acest adăpost, nu putem ști. Probabil că în această cetate și-a adăpostit Mircea cel Bătrân familia în timpul cât a stat la Brașov, după lupta dela Cosova, din toamna anului 1394 până la 1396. (Cf. Al. Xenopol, *Ist. Rom.* II, p. 89; N. Iorga, *Brașovul și Românii*, București, 1905; G. Șincai, *Hronica Românilor*, 1853, I, 366; Dr. St. Stinghe, *Originea Românilor din Șcheii-Brașovului*, pp. 11, 15). Noi adăugăm că pe vremea lui Mircea cel Bătrân orașul Brașov nefiind încă încunjurat cu ziduri, nu putea da oaspelui și familiei acestuia siguranța pe care i-o oferea cetatea de pe Tâmpa.

Sașii au numit cetatea aceasta « Burg », numire păstrată și astăzi în numele stradei « Burggasse », numită românește astăzi strada Castelului, iar odinioară Ulița Fânarilor (cuvânt apropiat, prin etimologie populară, de fân, în loc de Funarilor), apoi în numele promenadei de după ziduri « Burgpromenade » sau « an der Burg » și « Burghals » = Curmătura. In documente: burggasz (1480), ascendendo ad castrum (1497) sau platea castri (1506) (Burzenland, III, vol. I, 33). In scrierile lor cetatea se mai numește și: « Burg auf der Zinne » sau « Zinnenburg » sau, după numele românesc al orașului, « Bras(s)ovia(-burg) ». Tâmpa o numesc « Zinne » (săsește

[1]) Julius Teutsch, bazat pe cercetările sale arheologice, presupune existența unei cetăți daco-romane așezate mult mai departe de zidurile orașului și mult mai adăpostită decât cea de pe Tâmpa, în locul numit « Intre Chetri » sau « Chetrile lu Solomon », unde ies « Junii » în Miercurea Paștilor. (Cf. Julius Teutsch, *Die Salamonsfelsen bei Kronstadt*, în Bericht des Burzenländer Sächsischen Museums in Kronstadt, 1913, p. 21 și urm. și Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 1813, vol. II 345).

« Zen ») sau « Burgberg » sau « Kapellenberg ». Românii au păstrat numele de « cetate », cu « Valea cetăţî » de pe partea opusă oraşului [1]).

Ţinem să amintim de pe acum faptul important pentru concluziile la care voim să ajungem, că şi astăzi populaţia românească dela poalele Tâmpei şi ale Goriţei, în frunte cu Costenii conduşi de junii « Curcani », ies a doua zi de « Rosalii » sus la cetate şi petrec acolo. Bătrânii din partea locului povesteau că în tinereţea lor — ceea ce ar veni cam pe la începutul veacului trecut — se făcea joc sus, în cetate. La aceste petreceri nu lua parte populaţia din restul Şcheilor. Să fie aceasta o preferinţă fără importanţă a locului unde se ridica odată cetatea faţă de alte platouri din apropierea cartierului amintit numit « Cutun » sau suntem îndreptăţiţi să vedem în acest obiceiu o tradiţie neştearsă a unor legături de alt ordin între cetate şi populaţia de pe coaste?

La 200 m mai jos de zidurile cetăţii, în colţul format de coasta Tâmpei şi a muntelui vecin « Goriţa », câteva « ulicioare » radiare poartă numele de « Cutun » sau « Cotun », forme alterate din *cătun*, cea dintâi fiind atestată numai la Braşov, iar cealaltă şi în alte părţi (cf. Pamfile, C. Ţ.). Ca şi în aromână, cuvântul *cătun* nu există nici în graiul Românilor din Şchei ca apelativ, devenind toponimic şi desemnând cartierul amintit [2]).

Cuvântul *cătun*, atât de strâns legat de vieaţa păstorească-militară a poporului nostru, este unul din cele mai interesante cuvinte balcanice, atât în ce priveşte accepţiunile sale, cât şi din cauza răspândirii sale geografice. Pentru aceia care consideră pe Românii din Şcheii Braşovului ca fiind de origine bulgărească, de sigur că înţelesul pe care îl are cuvântul în limba bulgară urmează să fie acela pe care a trebuit să-l aibă în graiul braşovenesc, deoarece în limba bulgară *katun* însemnează « colibă de ciobani, cort de Ţigani », iar *katunar* « păstor » sau « Ţigan nomad » şi *katunište* « tabără ţigănească ». Dat fiind

[1]) Ce păcat că această frumoasă denumire « Valea Cetăţî » e înlocuită prin numele urît « Răcădău » sau « Răgădău », acceptat chiar şi de oficialitate — amănunt relevat cu multă dreptate şi de « Gazeta Transilvaniei », a. 1943, Nr. 50).

[2]) Cf. Dacoromania, IV, 334—335.

însă faptul că în apropierea « Cutunului » braşovenesc se află un cartier numit « Ţigănie » (cuprinzând astăzi stradele cu numele renumiţilor psalţi Anton Pann, Gheorghe Ucenescu şi altele) nu se poate admite că ar fi existat vreodată două « Ţigănii » alăturea una de alta, iar locuitorii din Cutunul Şcheilor să fi fost Ţigani. In niciun caz cuvântul nu poate fi considerat ca un element bulgăresc (Cf. P. Cancel, în DR. I 480).

Ademenitoare ar putea fi pentru alţii accepţiunea formulată în Dicţionarul Academiei, sub *cătun* (I, 2^0): « sat mic, aparţinând, întru cât priveşte administraţia, unui sat vecin, ca subdiviziune a unei comune rurale », mai cu seamă că denumirea de « sat » a existat, despre ceea ce face dovadă expresiunea încă şi astăzi « capu satului », iar în documente suburbia întreagă e numită adeseori « sat » iar uneori « oraş », iar locuitorii « orăşani ». In cazul acesta ar trebui să admitem că vatra Şcheilor trebue căutată pe valea care duce dela zidurile oraşului până dincolo de biserica de pe Tocile. Dar după cum vom vedea mai departe, am comite un anacronism dacă, la stabilirea vetrei Şcheilor, am porni dela această expresiune « capu satului ».

Ar putea mai departe afirma cineva că Cutunul a putut fi un cătun al oraşului săsesc, cu sensul arătat mai sus, însă istoria fixează începutul oraşului Coroanei departe de aşezarea românească, care are un trecut atât de îndepărtat. Dar asupra acestei chestiuni vom reveni.

Intr'o conferinţă ţinută la primul congres al filologilor români la Bucureşti, în anul 1925, am dat oarecare importanţă « Cutunului » şi « satului » din Şchei (Cf. DR. IV 357). Fiind apoi invitat de comitetul de redacţie al operei « Das Burzenland » care apărea la Braşov, să contribuiu la această operă cu un studiu asupra originii Românilor braşoveni, am scris un articol şi l-am trimis la Braşov, dar articolul a rămas netipărit, sistându-se din diferite motive, mai ales financiare, continuarea acelei valoroase publicaţiuni. Recitind manuscrisul meu, am văzut că, ţinând seama de studiul lui Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii* (Studiu din istoria românismului balcanic. Din publicaţiunile Institutului de istorie universală de pe lângă

Univ. din Cluj, Cluj, 1924), am considerat *cătunul* din Şchei drept o aşezare românească în apropierea cetăţii de pe Tâmpa, ca o trupă de apărare a acelei cetăţi, la fel cu cătunele de frontieră din Croaţia, de care vorbeşte Dragomir în studiul citat mai sus. Fostul profesor de italiană la Universitatea din Cluj, trecut apoi la Cagliari, G. D. Serra, vede de asemenea în cătune o organizaţie militară (Cf. DR. III 1092). La fel vede lucrurile Emil Petrovici, căci iată ce zice în « Siebenbürgen », pp. 311—312: « Din această populaţie dela poalele munţilor (Transilvaniei) recrutau regii ungari straja de hotare a regatului ». (*Siebenbürgen als Kern der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*. Bukarest, 1943). Slujba şi starea lor socială se pare a fi fost identice cu acelea ale libertinilor ataşaţi pe lângă multe cetăţi din Transilvania, numiţi şi « puşcaşi » sau « plăieşi ». V. Şt. Meteş: *Din trecutul satelor şi munţilor cetăţii Hunedoara*, în « Omagiu lui Ioan Lupaş », p. 555 şi urm.

Studiind cu atenţiune configuraţiunea şi toponomia suburbiei Şchei şi ţinând seama de precizările geografiei umane şi de atestările scrise care ne-au rămas despre aceste locuri, putem stabili, în mare, evoluţia acestei suburbii din timpurile vechi până în zilele noastre. Vatra acestei aşezări a format-o cu siguranţă « cătunul » aşezat pe podul de pe coasta din spre apus a Tâmpei [1]). De aici s'a extins spre Goriţa, care cuprinde câteva ulicioare care merg până la crucea Moşicoiului, fiind numite astfel după muntele pe coasta căruia se găsesc, întinzându-se apoi populaţia pe « Coastă » şi pe « Costiţă » în jos, a ajuns, plecând spre vale, deocamdată până în preajma bisericii Sf. Nicolae. Intre această aşezare şi « văgăuna » de

[1]) Părerea noastră este că « crucea » (= troiţa) care se vede astăzi deasupra Cutunului arată locul cel mai vechiu de închinăciune al Şcheilor, cu toate că cea mai veche inscripţie o aflăm (a. 1671) pe crucea Moşicoiului, aşezată ceva mai spre miazăzi. De aceea presupunem că actuala cruce care se găseşte astăzi împrejmuită de mica capelă de deasupra Cutunului nu e crucea originală, ci înlocueşte alta mai veche, mâncată de vreme, iar crucea Moşicoiului s'a ridicat în urma aceleia. Despre un loc de închinăciune în partea locului printre Români, deasupra Ciocracului şi la Sud de « Pe Coastă » amintesc cronicele săseşti la anul 1515 (după Fritz Schuster, *Die alten deutschen Gassennamen Kronstadts*, p. 15). Acestui loc de închinăciune numit latineşte « Ad Sanctum Ladislaum » (probabil pentrucă era închinat Sfântului Vasile) i se zicea săseşte « Em Kloster » (= la mănăstire). V. Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Şcheii-Braşovului*. Vol. I, 1943, p. 25.

sub «podu dracului» s'au așezat — când nu știm — Țiganii, ca peste tot la marginea satului, formând mahalaua «Țigănia». Până a nu trece «valea» și «Prundul», s'a așezat lume prin preajma bisericii, în Ciocrac (astăzi strada Prof. I. Al. Lăpědatu), atestat la anul 1531, sub denumirea «blesche Burggasse» (Cf. Burzenland, III, vol. I 45) și Ulița Mare (strada Prundului). Inmulțindu-se populația tot mai mult, s'a așezat în «Pajiști»[1] și, trecând «Prundul» pe «podu lu Grid», în cele două «Cacove», în «malu Ciurcului», Ulița Furcoaie (astăzi Brâncoveanu-Vodă), pornind după aceea sau în același timp pe «vale» în sus, «pe Tocile», unde abia la începutul veacului trecut își fac biserică, ajungând până în «capu satului». Pentru a se putea așeza pe aceste locuri a fost nevoie de multă muncă, până au regulat cât de cât cursul «văii», și, mai ales, până au tăiat pădurile care acopereau aceste locuri. Despre existența acestor păduri avem și atestări scrise de mult. Iată ce informațiune prețioasă găsim într'un memoriu înaintat la anul 1737 de obștea din Șchei împăratului: «Arată precum că mai nainte, au fost pădure și pământ nelucrat și strămt... La această dovedire cine nu va creade că au fost mai nainte pădure să cearce întîi la pop. Statie (Grid) în pimniță lângă fântână supt sulinariul ce iase apa din pimniță, iaste o retezătură de copaci, și de vreame ce tocma pe acolea au fost copaci, dară pe cealalalte găuri ce vom zice. Așijderea și la Costanda lui Manole iaste să fie în fântână din curte, iară o retezătură de copaci, și pot fi și alte locuri, și de nu s'ar încredința cu atâta să privească în plopaz cât robesc oamenii de scot rădăcinile copacilor și-ș fac câte puțină grădină». (Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, Brașov, vol. V, p. 70).

In sprijinul tezei noastre referitoare la importanța social-militară a Cutunului mai vin următoarele considerațiuni. Una de ordin linguistic. In paleoslavă cuvântul *katunŭ* are înțelesul de «lagăr», în medio-greacă κατοῦνα «lagăr (de corturi), bagaj, cort». De altă parte, cum am spus, cetatea

[1]) E semnificativă forma întrebuințată încă și astăzi la plural «Pajiști», cum e atestată și la anul 1685. (Cf. Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*. Vol. I, 1943, Brașov, p. 334.

de pe Tâmpa era mare şi deci, la nevoie, se cerea o trupă numeroasă pentru apărarea zidurilor ei. Această trupă de paznici, se înţelege dela sine, că nu era închisă tot timpul în cetate, unde, probabil, după concluziile inginerului Treiber, nu avea nici măcar apa necesară, ci în timpuri liniştite cobora în « cătun », unde putea să-şi vadă de treburile gospodăriei pe care trebue s'o fi avut acolo. Nu e exclus ca şi acest lagăr să fi fost întărit, de bună seamă cu construcţii mai primitive. Un lucru e sigur că din socotelile Braşovului se vede că şi suburbiile erau odinioară apărate prin întărituri făcute din bârne şi garduri puternice, deci şi « cătunul » şi tot cartierul din preajma bisericii Sf. Nicolae (Cf. Burzenland, III, vol. I p. 61, IV, vol. I, p. 5).

Nu ştiu dacă inginerul Treiber a cunoscut sau nu articolul meu trimis la începutul lunii Octomvrie 1927 comitetului de redacţie al operei Burzenland — dacă nu l-a cunoscut, cu atât mai bine —, destul că în studiul său publicat mai târziu, a. 1928 şi 1929, întitulat *Die Anfänge der Stadt Kronstadt* (Burzenland, III, vol. I, p. 49 şi urm.) numeşte partea aceea a Şcheilor care se întinde din dosul bisericii Sf. Nicolae în sus spre munţi cea mai veche aşezare medievală — deci mai veche decât Altstadt-ul şi Kronstadt-ul săseşti — al cărei sâmbure (Kern) şi mai vechiu este tocmai partea cea mai din sus (« Cătunul »), considerată şi de el ca sediul garnizoanei cetăţii de pe Tâmpa (Burgbesatzung) [1]).

Supunând unei cercetări linguistice câteva nume din cartierul care ne interesează, vedem că toate sunt elemente lexicale vechi româneşti, chiar şi acelea care nu sunt de origine latină, şi că cele mai multe din ele au devenit, în graiul Românilor din Şchei, din apelative nume proprii, ceea ce de asemenea e un indiciu al vechimii lor şi al schimbării de ocupaţie a populaţiei.

După cum a arătat N. Drăganu (DR. I 109 şi urm.) cuvântul *Tâmpa* e un element foarte vechiu în limba noastră, care la început a fost un apelativ, având însemnarea de « munte prăpăstios, râpos, clina sau coasta stâncoasă a muntelui,

[1]) Incă din anul 1906 mi-am exprimat eu părerea că prin partea locului trebue să fi fost vatra Şcheilor. V. « Dreptatea », Nr. 15, p. 7.

povârniș ». Cuvântul nu are nimic comun cu adjectivul *tâmp* și se pare a fi înrudit cu albanezul *timp*, *timbi* « Fels », Drăganu îl consideră ca un element trac în limba noastră [1]).

Nume latinești avem în acest colț al suburbiei următoarele: *Cetate* (cu *valea cetății*), *Coasta*, *Costița*, *Calea* (nu drumul!) *carălor*, *Podu dracului*, *Valea Morilor*, *Valea a mare*, tot ca toponimice. Și elementele slave ca *Prund*, *Pajiști* care au intrat de timpuriu în limba noastră au devenit din apelative nume topice.

Numele orașului Brașov este, după factură, un element slav, însă nu e în niciun caz un nume dat de pretinșii Bulgari veniți aici la sfârșitul veacului al XIV-lea (V. Petrovici, DR. X, vol. II, 268 notă). Contra unei astfel de presupuneri vorbesc și atestările mai vechi decât 1392 — data așezării « Bulgarilor » pe aceste coaste — ale numelui Brașov în documentele orașului. Cele mai vechi nume atestate sunt: *Barassu* (1252), *Braso* (1288), (care de sigur trebuesc citite Barașu și Brașo), apoi *Corona* (1336), adecă orașul « Coroanei, al suveranului ». Numele latinizat al cetății e *Brassovia(-burg)*. (Burzenland, III, vol. I, 21). La Sași numele curent al Brașovului, după cum mă asigură profesorul Hans Goos, nu e *Kronstadt*, ci *Kruhnen* (în dialectul brașovean) și *Krunen* (în dialectul sibiian). (Cf. Marienburg, *op. cit.*, p. 327), care corespunde formei latinești *Corona*. Forma întrebuințată în scris e: *Kronen*. Pe un sigil al orașului, întrebuințat începând cu anul 1507, existând însă, probabil, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, se găsește întrebuințată forma adjectivală: S ciuitatis braschouiensis. (Burzenland, III, vol. I, pp. 2—3).

Altă localitate cu același nume o găsim atestată la anul 1393 « Brasseufalua Valahorum » (V. Zimmermann-Werner-Müller: *Urkundenbuch*, III 63), despre care astăzi cred că e satul românesc *Brașeu* din Hunedoara, făcând, cu acest prilej, cuvenita rectificare a celor spuse de mine referitor la această localitate în DR. IV 1564.

[1]) Partea din spre apus, deci din spre oraș, a muntelui se mai numea și simplu « dosu ». Astfel se zicea că « Junii » ies Joia după Paști și la Dumineca Tomii la « poalele dosului ».

Dintre etimologiile propuse pentru numele oraşului *Braşov* pe aceea dată de N. Drăganu (DR. VII 236, notă) o credem cea adevărată [1]). El susţine că derivă din numele de persoană *Braša* = Bratosav, Bratoslav cu suf. toponimic *-ov*.

Aici e locul să amintim un fapt curios. Anume niciun cercetător n'a dat importanţă informaţiunii pe care ne-o dă popa Vasile în cronica sa, scrisă în prima jumătate a veacului al XVII-lea şi reprodusă de Radu Tempea. In această cronică găsim următoarele rânduri pentru noi foarte preţioase: « Iară încă fiind viu popa Pătru, venit-au oamenii din sat din Râşnari, de lângă cetatea lui Herman, ce-i zic Sibiiul, aici la sfatul Coronei, ce-i zic Braşovul, pe numele apei ce-i zic *Braşovia*...» (St. Stinghe: *Istoriia besearecei Şcheailor Braşovului*. Braşov, 1892, p. 1), cărui pasaj în textul german al cronicii popii Vasile îi corespund următoarele: « sein die Reschinarii... her auf das Rathaus in Cronen (so wir Brassovia heissen) kommen ». (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, V, p. 1). Va să zică cronicile româneşti spun că *Braşovul se numeşte aşa pe numele apei ce-i zic Braşovia.* Forma aceasta este, după părerea noastră, o formă latinizată de scriitorii saşi şi acceptată apoi şi de popa Vasile, a formei româneşti Braşov sau, socotind după Râşnoava de lângă Râşnov, *Braşoava*, dar în niciun caz Braşovia. Rămâne să localizăm « apa » de care vorbesc cronicile româneşti. La aceasta ne vine în ajutor o informaţiune preţioasă, nebăgată în seamă nici aceasta până acum, a geografului sas Marienburg care în cartea sa, vol. II, p. 314, spune următoarele: « Ausser diesen sind noch mehrere, noch kleinere Bäche, welche sämtlich fischreich sind, unter welchen besonders merkwürdig ist ein ganz kleines Bächelchen, das in der oberen Vorstadt Kronstadts zwischen dem ersten und zweiten (Goritza) Berg von dem Burgberge (Zinne) in einem hohen Bergthale herabrieselt, welche Gegend man wo Kronen entspringt (= unde izvorăşte Kronen), nennt, woraus folgen

[1]) Cf. Gh. Giuglea, DR., III, 771, G. Kisch, *ib.*, IV, 1526, J. Teutsch, *Burzenland*, III, vol. I, pp. 21—22. Drăganu dă la locul amintit şi alte nume de localităţi care au aceeaşi etimologie.

würde, dass das Bächelchen Kronen heisse, worüber ich jedoch nichts näheres in Erfarung habe bringen können » [1]).

Marienburg, când numește pârâiașul acela din preajma Cutunului « Kronen », nu face decât traduce numele românesc « Brașov » cu numele curent în limba sa « Kronen ». Așa stând lucrurile, *leagănul numelui Brașov trebue deci localizat la poalele munților*, nu la șes, spre Bârsă, cum s'a făcut până acuma, și într'acolo trebuesc îndreptate cercetările linguiștilor nemulțumiți cu etimologia dată de N. Drăganu, pentru stabilirea altei etimologii, căci e clar că *Brașovia-burg* — nume oficial și oficios dat cetății de pe Tâmpa — *nu e altceva decât cetatea de pe apa Brașovului* sau de pe Brașoava. Numele acesta a trecut apoi asupra așezării românești din partea locului, care apoi s'a transmis, tot prin Români, orașului săsesc [2]).

De sigur că o simbioză slavă-română cu toate urmările ei trebue admisă și pentru populația așezată în cătunul de sub Tâmpa. Slavii au fost, ca în atâtea alte regiuni, în scurt timp românizați, așa că convingerea noastră este că la venirea pretinșilor bulgari, la anul 1392, și așezarea lor din sus de oraș, populația băștinașă era complet românizată. Că în timpul zidirii Bisericii Negre erau Români în părțile acestea admite și arheologul sas J. Teutsch. (V. *Die Salamonsfelsen bei Kronstadt*, în Bericht des Burzenländer sächsischen Museums in Kronstadt, 1913, p. 19).

Cât despre originea etnică a « Bulgarilor », despre care vorbesc cronicile, convingerea care ne-am format-o de mai bine de douăzeci de ani și căreia i-am dat expresiune în conferința ținută la congresul amintit (publicată în DR. IV, 353—370) a rămas neclintită. Denumirea acelor refugiați cu numele de « Bulgari » nu are decât o însemnătate geografică

---

[1]) G. Treiber a interpretat greșit acest pasaj, când spune: « Nach Marienburg... heisst die Gegend zwischen den 2 Goritzabergen: « Wo Kronen entspringt », deoarece nu există decât o Goriță, și sub « dem ersten » Marienburg înțelege muntele cel dintâi, adecă Tâmpa, față de al doilea, Gorița, pe care-l și numește. Pasajul acesta îl citează într'o notă, fără comentar, și Dr. St. Stinghe, în lucrarea sa: *Originea Românilor din Șcheii-Brașovului*, p. 4.

[2]) Forma feminină o găsim atestată într'un memoriu din anul 1737, unde se spune: «...s'au așezat... lângă orașul « Brassova, vulgo Cronstadt » (V. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 26. Notăm că la Rucăr trăiește o familie Vorovenci, poreclită Brașov,

şi nicidecum etnică. Erau numiţi aşa pentrucă veneau din Bulgaria, iar mai târziu, prin extensiune, după cum am arătat cu citate, se dedea numele de « Bulgar » oricărui locuitor din Şchei, de orice naţionalitate ar fi fost, iar cel de « Bulgaria » e atestat la anul 1486 şi pentru cartierul românesc din Braşovechiu (V. Burzenland, III, vol. I, p. 23) şi pentru alte comunităţi româneşti din alte părţi.

Invăţatul bulgar Dr. Miletici face mare caz de un text scris cu litere latine (nu chirilice!) în anul 1717, publicat de St. Stinghe (Ist. Bis., p. 48), care cuprinde şi următoarele cuvinte: « da budet Protopopa izse ot nasz Bolgari izbrannu » = ca să fie protopop acela care e ales de noi Bulgarii. Ca să nu se dea o explicare greşită acestor cuvinte, precizăm că prin cuvintele « noi Bulgarii » se înţeleg Românii din Şchei în opoziţie cu cei din Ţara Bârsei, care nu se învoiau să fie protopop şi peste ei Florea Băran, cel ales de Şchei, şi ascultau de Jipa, care era omul lui Atanasie.

Românii din Şchei şi atunci când numeau, în scris, « satul » sau « oraşul » lor « Bulgaria » sau « Bolgaria » sau, după ungureşte « Bolgarsechiu », etc., adăugau, de regulă, cuvintele « să chiamă » sau « să zice », subînţelegându-se « din partea străinilor ». Astfel într'un document — citat la întâmplare — scris cu 16 ani înaintea celui din care am citat mai sus pasajul scris în limba bulgară, citim următoarele: « Gocimanii... *Rumânilor* cari să ţin de leagea grecească, şezând lângă cetatea Braşovului, care să chiamă *Bolgarseg* », iar mai jos pe aceeaşi pagină: « Gocimanii *Rumânilor* şezând lângă Braşov, unde să zice *Bolgariia* ». (V. St. Stinghe, *Ist. Bis.*, 28).

Tocmai pentrucă rândurile scrise în limba bulgară, din care am citat câteva cuvinte se referă la o neînţelegere care se ivise între obştea din Şchei şi ceilalţi Români din Ţara Bârsei, ele nu pot fi considerate decât ca o criptogramă, scrisă de vreun preot dela biserica Sf. Nicolae, cunoscător al limbii bulgare. Era şi aceasta o criptogramă ca rândurile scrise cu chirilice, pe la jumătatea secolului al XVII-lea de negustorul sas Paul Benkner, descendent al cunoscutei familii de patricieni din Braşov. (V. C. Lacea, *Un sas din Braşov care scria cu chirilice*, în revista Ţara Bârsei, a. 1929, Nr. 3).

Ca o completare a argumentării noastre din studiul amintit (DR. IV 359) adăugăm următoarele:

1. Se înțelege dela sine că Sașii luterani n'au avut intențiunea să românizeze pe « Bulgarii » din Șchei, ci, sprijinind pe Coresi în activitatea lui, au căutat deocamdată să dea Șcheilor posibilitatea să asculte slujba religioasă în limba lor, în limba românească. In același timp, și tot cu intenția răspândirii limbii naționale, — de astă dată a celei grecești — se tipărește tot « la îndemnul lui Benkner », după informațiunile lui Joseph Trausch (Schriftstellerlexicon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. Kronstadt, 1869, Band I, sp. 103) catehismul în grecește, deși, după cum se știe, Grecii formau pe atunci numai o mică colonie în Brașov.

2. In scrisul Sașilor niciodată nu se găsește adjectivul « bulgarisch » cu funcțiune de atribut sau de adverb. Nu găsim decât combinații ca: walachisches Tor (1559) (DR. IV 359), unter der walachischen Zen (= pe sub Tâmpa românească, 1690) pentru denumirea stradei numite de Români « Coasta » (Burzenland, III, vol. I, 45), sau einige unserer wallachischer Vorstädter gesambter Inwohner der Bulgarey (1725), (Stinghe, Docum. V 15), in der walachischen Vorstadt (1759) (Burzenland, V, vol. I 173), walachische Normal-Schule (1792); (A. Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*. Brașov, 1902, p. 11). Strada Mureșenilor, cu toate că mai nainte Românii o numeau « Ulița Șcheilor » (nu Românilor!), Sașii o numesc pe la 1834 și 1849 « Wallacher Gasse » (Burzenland, III, vol. I, 218, 33). Ciocracul (astăzi strada Prof. I. Al. Lapedatu), după cum am amintit, se numea odinioară (la 1531) de Sași « blesche Burggasse » = strada românească a cetății (de pe Tâmpa) (Burzenland, III, vol. I, 45). « Bleschapel » era numele unui soiu de mere cultivate în Șchei (Burzenland, V, vol. I, 178). Așa dar « wallachisch » sau « blesch » sau mai târziu « rumänisch », niciodată « bulgarisch ».

3. In DR. IV, p. 337 am susținut că, dacă refugiații veniți din Bulgaria la Brașov, despre care vorbesc cronicile, ar fi fost Bulgari, și dacă ei ar fi fost desnaționalizați de Românii

din împrejurimea Braşovului, atunci ei ar fi trebuit să vorbească la fel cu aceştia, ceea ce nu e cazul, căci în linguistică e recunoscută de mult teoria formulată de Puşcariu în Rekonstruktion des Urrumänischen (1910) şi confirmată de Nyrop şi Weigand, că o populıţie venită într'o regiune unde dă de altă populaţie de aceeaşi origine etnică, vorbind aceeaşi limbă, nu-şi însuşeşte dialectul acesteia întru toate, ci îşi păstrează pronunţarea cu care a venit, pe când o populaţie de origine etnică şi limbă străină, când învaţă limba altei populaţii, îşi însuşeşte limba acesteia şi o vorbeşte absolut la fel cu cei băştinaşi. Weigand spune (în Linguist. Atlas, Einleitung 17) că « Bulgarii care au existat odinioară în Muntenia nu se pot cunoaşte după singuratice fenomene fonetice; chiar Bulgarii colonizaţi în timpul din urmă în număr mare în Muntenia vorbesc atât de perfect româneşte, încât nu pot fi deosebiţi de Români în pronunţare, pe când pe Românii transilvani, chiar dacă sunt stabiliţi în Muntenia de zeci de ani, uşor îi poţi recunoaşte ». Deosebit de preţioasă este informaţia pe care ne-o dă I. Muşlea despre Bulgarii din Cergău: « In port şi tip nicio deosebire faţă de Românii din sat sau cei din ţinut... Poţi vorbi un ceas-două cu un Şcheau fără să bănueşti că n'ai avea de lucru cu un Român » (DR. V 5), deşi Bulgarii aceştia au fost românizaţi abia în timpul din urmă.

Mai amintim şi următoarele. In socotelile Braşovului (a. 1534) găsim următorul pasaj: « Misi pisces salsos cum uno Bulgaro vulgo Zoemer usque ad Alutum fluvium », (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II, 375). Acel « vulgo » ne dovedeşte că numai oficialitatea şi cronicarii (oficioşi) numeau pe Şchei « Bulgari ». Cuvântul săsesc « Zoemer » corespunde cuvântului german literar « Säumer », care e un derivat al lui « Saum » = samar, şi însemnează « mânător al unui animal cu samar ». In glosar, p. 881, se găseşte următoarea notă: « Zoemer = Bulgarus, ein Säumer (meist Rumänen aus der oberen Vorstadt Kronstadts), der Treiber eines Saumtieres, Tragpferdes », de unde vedem că « Bulgarus » mai avea, pe lângă altele şi accepţiunea de « samaragiu ». E interesant că lui Sever Pop i s'a comunicat de lângă Titu (Dâmboviţa)

că « indiferent de naţionalitate » acela care « transportă greutăţi pe spinarea calului » se numeşte « Bulgar ». (DR. V 76).

4. Ştefan Meteş citează dintr'o scriere a unui autor ungur dela 1846 următoarele: « Ab immemoriali tempore Suburbium Bolgárszeg Valachi... inhabitant ». Autorul îşi dedea seama că denumirea « Bolgarszeg » pe care o întrebuinţează el însuşi nu e decât o denumire geografică. V. C. C. Muşlea, *op. cit.*, 27.

5. O puternică dovadă despre românitatea Şcheienilor ne oferă graiul lor. Forme vechi ca: *curună* în loc de cunună, *duroare* (cu pluralul *durori*) din latinescul dolor, - orem, *ceraşe* sing. şi plur. cu *a* păstrat din forma veche latinească cerasea în loc de ceresia, *vădu*, *văduă*, etc., odinioară singurele întrebuinţate în Şchei, sunt pe cale de a dispărea din graiul Şcheienilor. Tot aşa înţelesurile vechi ale cuvintelor *soţâie*, *soţâoară* de « tovarăş de căsătorie », deci « soţie, soţ, bărbat » şi « tovarăş », apoi « *a-i căuta cuiva* », construit cu dativul şi însemnând « a îngriji pe cineva, a-l băga în seamă » (cf. lat. caveo tibi = mă îngrijesc de tine ». (V. Dicţ. Acad. p. 223 şi 227), *a abate* = a se strădui, a-şi da osteneala » (V. Dicţ. Acad. s. v. I, 4), cu adjectivul verbal *abătător* = harnic, străduitor ». Mai amintim expresiunea: *Apă amorţită* care se găseşte şi la Românii din sudul Dunării cu înţelesul de « apă călduţă » şi un element lexical păstrat numai în însemnările cronicarilor săseşti braşoveni, înregistrat la o epocă veche de tot —între anii 1535, deci numai la 14 ani după scrisoarea lui Neacşu dela Câmpulung, şi 1547 —*caş-baciu*, pe care nu-l întâlnim în nicio altă parte în dialectul daco-român, dar e frecvent în dialectele din sudul Dunării. V. articolele mele din « Dreptatea », a. 1906, Nr. 16, 29, 30.

Români au fost deci, cel puţin în marea lor majoritate, cei veniţi din Bulgaria, şi Români au fost aceia pe care i-au găsit aici, la anul 1392, în cătunul de sub Tâmpa, şi dela care ne-a rămas numele Braşovului. Mulţimea izvoarelor istorice nu ne desarmează. Că despre Românii băştinaşi din cătunul acesta, mult timp, nu amintesc nimic cronicile, e lucru uşor de înţeles. Cronicarii, sgârciţi la scris, erau preocupaţi să noteze evenimente sensaţionale, ca cum a fost exodul acelei populaţii dintr'o ţară destul de îndepărtată, iar de băştinaşii

care-şi trăiau traiul lor modest şi uniform găseau că e de prisos să amintească.

Dar locuitorii români ai suburbiei care ne interesează sunt numiţi şi « Şchei ». Nu putem şti dacă ei înşişi s'au numit vreodată aşa sau nu. In scris întâlnim, de fapt, această denumire, dar dela ei niciodată n'am auzit să se numească pe ei înşişi « Şchei » sau « Şcheieni ». Ei spun că sunt Români sau Rumâni din Braşov sau din Şchei sau simplu Braşoveni. Pentru ei deci denumirea Şchei e, astăzi cel puţin, un toponimic. Numele « Şcheau », cu pluralul « Şchei » şi cu femininul « Şcheaucă » îmi sunt cunoscute numai din graiul Românilor din satele dimprejurul Braşovului şi, mai ales, din acela al Secelenilor. Cu timpul, tocmai pentrucă s'a pierdut înţelesul cuvântului Şchei de locuitor al unei suburbii, s'a zis la singular « Şcheiu » — astăzi se aude combinaţia: Poarta Şcheiului, în loc de Şcheilor —desemnând cartierul locuit de ei şi « Şcheiul » sau (cu o formă neîndreptăţită) « Scheiul » Braşovului. (Cf. articolul meu: *Şcheii sau Şcheiul Braşovului?*, în Ţara Bârsei, a. 1931, Nr. 3, p. 237).

Cuvântul *Şcheau* e un derivat al cuvântului medieval *sclavus > slavus* şi are în limba noastră, ca în albaneză, înţelesul cel mai cunoscut de « Bulgar ». In celelalte limbi romanice are însă înţelesul de « sclav, rob ». (V. Meyer-Lübke, RWB).

Nefiind cu nimic dovedită originea bulgărească a Românilor braşoveni, noi nu vedem nici în această denumire un înţeles etnic, şi vom căuta, sprijinindu-ne tot pe linguistică, să dăm altă soluţie acestei probleme, dându-ne bine seama că ne vom izbi de o puternică tradiţie în istoriografia noastră.

Inţelesul cuvântului *şcheau* de « rob, sclav » îl avem atestat în dialectul aromân, sub forma corespunzătoare şcl'au [1]) şi în dialectul vechiu daco-român la Dosofteiu care se ştie că nu era Aromân. Citâm: din « Vieţile Sfinţilor », p. 244/32: « Dintr'aceastea cuvinte pornit spurcatul acela ca un batjocurit

[1]) V. P. Papahagi, *Numiri etnice*, pp. 27—28 şi Gustav Weigand, *Die Aromunen Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zintzaren*, Leipzig, II Band, 1894, p. 164, unde cuvântul se găseşte atestat de două ori şi e tradus de Weigand prin « Diener ».

de om prostac și șcheau și cu totul țărănatec îl pusă gios de-l bătu fără milă cu atâtea toiage, cât dzâcea c'a hi murit.» Și cine era acest «om prostac și șcheau și cu totul țărănatec», ni se spune mai sus că era Thadei care «au fost rob iertat a lui Theodor» (p. 244/4). Așa dar avem atestat chiar sinonimul «rob iertat».

Legându-ne de acest înțeles atestat, nu inventat de noi, al cuvântului *șcheau*, considerăm pe locuitorii cătunului de pe coasta Tâmpei ca «robii, paznicii» cetății de pe Tâmpa. Cuvântul nostru denumește deci, în această accepțiune, o clasă socială în raport cu alta, a stăpânirii.

Nu Săcuii au format garnizoana acestei cetăți, ei venind în urma Românilor pe aceste plaiuri, ci Românii. Și pentru aceasta avem iarăși o dovadă de ordin linguistic. După cum arată Ion Podea în «*Monografia județului Brașov*», p. 55, Săcuii, paznicii cetăților săcuești și ai hotarelor din regiunea locuită de ei, au împrumutat dela noi cuvintele «palajás» și «votáf» pentru «plăieș» și «vătaf», cu schimbarea fonetică caracteristică limbii maghiare. Ei au găsit deci, la venirea lor pe aceste plaiuri, pe Români organizați în «plăieși».

Iorga, în *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 157 nota 2, zice: «Afirmăm și aici că Șcheii Brașovului nu sunt mai bulgărești decât Șcheia Romanului sau a Sucevei».

Noi ne întrebăm: Oare toate așezările din cuprinsul țării noastre care poartă numele de «Șchei» sau «Șcheia» au fost bulgărești? Oare Șcheii din Câmpulungul muntean n'au putut fi «paznicii, străjerii» Curții Domnești de acolo? Această chestiune ar merita să fie urmărită, fiind studiate toate așezările care poartă numele de «Șchei» sau «Șcheia», căci nu e exclus să fi existat în limba noastră veche accepțiunea specială a cuvântului *șchei* de «paznici (de cetăți s. de hotare)», care, cu timpul, după dispariția acestei organizațiuni social-militare a «plăieșiei», s'a dat uitării.

Să rezumăm. «Cătunul» de sub cetatea de pe Tâmpa e vatra Românilor brașoveni. Pârâul din marginea cătunului se numea «Brașov» sau, probabil, «Brașoava». De aici și-a luat numele orașul Brașov. In cătun locuiau paznicii, garnizoana cetății, care tocmai din cauza acestei îndatoriri militare,

erau numiți «Șchei», adică «robi (iertați), sclavi» ai stăpânilor cetății de deasupra așezării lor. Amestecându-se cu această populație alta, tot românească, venită de peste Dunăre, au format laolaltă o așezare românească cu o puternică clasă socială de mijloc, desvoltând pe terenul bisericesc-cultural, cât și pe terenul național și economic-social o activitate cu repercusiuni adânci asupra evoluției neamului nostru.

TOMUL V, (1930—31):	**Lei 330**
W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch	Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928)	» 20
IOAN BIANU. Inscripții în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Folticeni	» 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)	» 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei	» 40
G. F. CIAUȘIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea	» 75
ARTUR GOROVEI. Contribuțiuni la biografia lui Constantin Stamati . .	» 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română	» 13
TOMUL VI, (1932—34):	**Lei 280**
LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu și Academia Română	Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	» 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	» 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon compendiarium latino-valachicum »	» 10
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina	» 5
SEXTIL PUȘCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina, Chipru și Muntele Sinai	» 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare	» 60
ARTUR GOROVEI. Contribuții la istoria literară	» 30
TUDOR VIANU. Influența lui Hegel în cultura română	» 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Hușilor	» 20
TOMUL VII, (1934—36):	**Lei 350**
ONISIFOR GHIBU. Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte	Lei 20
MARCU BEZA. Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan-cel-Mare	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești la muntele Athos	» 30
N. CARTOJAN. Poema cretană Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut	» 60
G. MURNU. România și Elada	» 5
ALEXANDRU MARCU. Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia	» 100
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Epir, Rodos și Paros	» 5
ARTUR GOROVEI. Elementul popular în literatura cultă	» 15
AL. CIORĂNESCU. Alexandru Depărățeanu, studiu critic	» 100
TOMUL VIII, (1936—38):	**Lei 200**
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Patmos	Lei 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Siria, Atena și Insula Hios . .	» 10
General R. ROSETTI. Termenii militari din dicționarele și enciclopediile noastre	» 10
I. PETROVICI. Privire asupra operei și personalității lui Descartes . . .	» 10
GH. ADAMESCU. Adaptarea la mediu a neologismelor	» 50
I. PETROVICI. Determinismul și indeterminismul în lumina criticei filosofice	» 5